

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut mezinárodních studií

**Rigorózní práce**

**2012**

**Kateřina Třímová**

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií

**Mgr. et Mgr. Kateřina Těmlová**

**Odrodilci, zrádci, vrazi v bílých plátech**  
**Obraz špičáků jako špionů v propagandě pozdního stalinismu**

*Rigorózní práce*

Praha 2012

Autor práce: **Mgr. et Mgr. Kateřina Třímlová**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Michal Reiman, DrSc.**

Rok obhajoby: **2012**

## Bibliografický záznam

TRNMOVÁ, Kateřina. *Odrodilci, zrádci, vrazi v bílých plátech. Obraz šfidaõ jako šnep íteleõ v propagand pozdního stalinismu*. Praha, 2012. 116 s. Rigorózní práce (PhDr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních v d, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Michal Reiman, DrSc.

### Abstrakt

V období vrcholného stalinismu (1948-1953) došlo k výrazné eskalaci protifidovských projev sovskeho režimu. Ty byly podmíněny řadou faktorů jak povahy vnitropolitické (ideologická diverzifikace intelektuální elity, nástup fídovského nacionalismu, mocenské boje uvnitř nejvyšší nomenklatury), tak zahraniční politické (proměna sovsko-izraelských vztahů, kontext formující se studené války). Předkládaná práce se pokusí popsat, jakým způsobem se tento vývoj odrážel ve své době. V ní se proto zabývá konstrukce obrazu šfidaõ v rámci sovske propagandy a proměny tohoto obrazu ve sledovaném období. Obecným rámcem pro tuto analýzu bude sloužit obraz šnep íteleõ jako jedna ze základních figur totalitárního ideologického kánonu, přičemž pozornost bude věnována zejména tomu, jakými prostředky a jakým způsobem byl ve sledovaném období tento obraz naplňován významy spojenými s pojmem šfidõ. Hlavním metodologickým rámcem práce bude sémiotická analýza, jejímž předmětem pak budou propagandistické kampaně, které právě v daném období ovládly veřejný prostor. Jedná se o kampaň proti škosmopolitismu z ledna března roku 1949 a šp ípad lékařů z roku ledna března roku 1953.

### Abstract

The period of late Stalinism (1948-1953) witnessed sharp rise of anti-Jewish animosity and discrimination from the part of the Soviet regime. These tensions were caused by both domestic factors (ideological diversification of Soviet

intellectual elite, escalation of Jewish nationalism, struggle for power among highest nomenclature) as well as international factors (transformation of the Soviet-Israeli relations, rise of the Cold War). The thesis analyzes, how these circumstances were reflected at that time. Therefore it tries to identify, how the image of 'The Jude' was formed by the Soviet propaganda and how it changed in the given time period. As a general framework for this analysis the concept of 'The Enemy' will serve which is considered to be one of the basic elements of totalitarian ideologies. The thesis examines by means of semiotic method two significant propaganda campaigns of that period, namely campaign against the 'cosmopolitanism' in January - March 1949 and campaign accompanying 'The Doctors' Plot' during January - March 1953. It would try to identify, how the image of 'The Enemy' was connected at that time with the notion of 'The Jew'.

## **Klí ová slova**

antisemitismus, kosmopolitismus, obraz nep ítele, propaganda, sémiotika, SSSR, sov t-tí fiidé, stalinismus, studená válka.

## **Keywords**

Antisemitism, cosmopolitanism, enemy image, propaganda, semiotics, USSR, Soviet Jews, Stalinism, Cold War.

**Rozsah práce: 207 015 znak**

## **Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce ve stávajícím znění nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 9. září 2012

Kateřina Týmová

## Podkování

Děkuji panu profesorovi Reimanovi za jeho cenné rady a připomínky, Daně Kolenovské za řadu důležitých kritických postřehů k původní verzi práce a především svému muži, bez jehož trpělivé podpory by ani tato práce nemohla vzniknout.

# Obsah

<b>ÚVOD</b> .....	<b>3</b>
STRUKTURA PRÁCE .....	6
PŘEHLED LITERATURY A DOSAVADNÍHO BĚDÁNÍ .....	7
PRAMENY .....	14
METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA .....	18
<b>1 OBRAZ NEPŘÍTELE</b> .....	<b>27</b>
<b>2 KONCEPTY A DEFINICE ANTISEMITISMU</b> .....	<b>30</b>
<b>3 STALINSKÝ ANTISEMITISMUS A DĚJINY VZTAHU SOVĚTSKÉHO REŽIMU K ŽIDŮM</b> .....	<b>35</b>
3.1 STALINSKÝ ANTISEMITISMUS.....	35
3.2 BOJ PROTI TRADITIONÁLNÍMU ANTISEMITISMU A ZÁKLADY ANTISEMITISMU STALINSKÉHO. SOVĚTSKÝ STÁT A ŽIDÉ 1917 AŽ 1948.....	38
3.3 KULMINACE STALINSKÉHO ANTISEMITISMU. OBDOBÍ 1948-1953.....	43
3.3.1 <i>Boj proti kosmopolitismu</i> .....	45
3.3.2 <i>Proces se židovským antifašistickým výborem</i> .....	49
3.3.3 <i>Průpad lékařů</i> .....	53
3.4 ZÁVĚR.....	61
<b>4 KAMPA PROTI KOSMOPOLITISMU</b> .....	<b>63</b>
4.1 PATRIOTISMUS A KOSMOPOLITISMUS.....	66
4.1.1 <i>Oddanost a lhostejnost. Základní opozice patriotismu a kosmopolitismu</i> .....	66
4.1.2 <i>životodárný pramen a zhoubný jed. Absolutizace opozice patriotismu a kosmopolitismu</i> .....	68
4.1.3 <i>Socialistický realismus a formalismus. Estetizace opozice patriotismu a kosmopolitismu</i> .....	71
4.1.4 <i>Vítezná bitva a drtivá porážka. Válečná rétorika v opozici patriotismu a kosmopolitismu</i> .....	73
4.2 SÉMANTICKÉ POLE OBRAZU ŽIDŮ JAKO NEPŘÍTELE.....	74
4.2.1 <i>Komando literárních gangsterů. Antispolečenské znaky obrazu židů</i> .....	75
4.2.2 <i>Skupina estetizujících snobů. Znaky konotující s židovským obrazem kosmopolity</i> .....	76
4.2.3 <i>Poklonkovi židů a židovští. Ideologické a politické znaky obrazu kosmopolity</i> .....	77
4.2.4 <i>Cholodov (Mejerovi). Protijidovské znaky obrazu kosmopolity</i> .....	79
4.3 TRPASLÍCI A GIGANTI. VIZUALIZACE OBRAZU KOSMOPOLITY .....	84
4.4 ZÁVĚR.....	86
<b>5 ŠPŮRČÍ PRŮPAD LÉKAŘŮ</b> .....	<b>88</b>
5.1 ŽIDOVŠTÍ PRŮPADLÉKAŘI, VRAZI V BÍLÝCH PLÁŠTÍCH. VÝSTUPNÍ OBRAZ NEPŘÍTELE .....	88
5.2 ŽIDOVŠTÍ PRŮPADLÉKAŘI V LIDSKÉ PODOBĚ. DEHUMANIZACE OBRAZU NEPŘÍTELE.....	89
5.3 ANTISEMITSKÉ VÝZNAMOVÉ POLE .....	90
5.3.1 <i>Židovská tlupa. Tradiční protijidovské stereotypy</i> .....	91
5.3.2 <i>Prezentanti na světové scéně. Protijidovské znaky kampaní</i> .....	92
5.3.3 <i>Smrtka vzteklych psů z Tel Avivu. Protijidovské znaky kampaní</i> .....	95
5.4 KANIBALOVÉ SKRÝVAJÍCÍ SE V JESKYNÍCH WALL STREET A CITY. PROTIZÁPADNÍ ZNAKY KAMPANÍ .....	96
5.5 ZÁVĚR.....	99

<b>ZÁV R.....</b>	<b>101</b>
<b>SUMMARY.....</b>	<b>104</b>
<b>POUÍITÁ LITERATURA.....</b>	<b>106</b>
<b>SEZNAM P ÍLOH.....</b>	<b>110</b>

## ÚVOD

Za átkem roku 1931 zformuloval J.V. Stalin v odpov di americké agentu e š*Jewish Telegraph Agency* postoj sov tského státu k antisemitismu: šAntisemitismus je pro pracující nebezpe ný jako klamná stezka, která je svádí ze správné cesty a zavádí do dflungle. Proto komunisté (í ) musejí být nesmi itelnými a zap isáhlými nep áteli antisemitismu. (í ) Antisemitismus jako krajní podoba rasového –ovinismu je nejnebezpe n j–í poz statek kanibalismu. (í ) Aktivní antisemité jsou podle zákon SSSR odsuzováni k trestu smrti.<sup>1</sup> V mnohonárodnostním stát zalofném na doktrín revolu ního internacionalismu, který deklaroval právo v–ech národnostních men–in a etnografických skupin na svobodný rozvoj, to byla odpov zcela logická, a jinou ani o ekávat ne–lo.

P esto se historici a politologové shodují, fle mezi léty 1948 a 1953 do–lo ze strany sov tského režimu k výrazné eskalaci protifidovských projev . V odborné literatu e se proto období pozdního stalinismu b fln charakterizuje jako období š*národní tragédie*, š *erné roky sov tského fídovstva* nebo dokonce š*poslední stránka holocaustu*.<sup>2</sup> Vztah sov tského režimu k fíd m v tomto období prod lal rozhodující obrat. Namísto ideje fíd jako asimilovaných a pln integrovaných sov tských ob an , která stála na po átku sov tské národnostní politiky v í této men–in , inkorporoval do své ideologie z etelné antisemitské prvky. Tento vývoj se *vice versa* projevil také na vztahu sov tských fíd k SSSR a stal se jedním z klí ových faktor pozd j–ho masového exodu sov tských fíd do Izraele a Spojených stát . D sledky tohoto procesu, jak uvádí historik fi. Medved v, se staly jedním z nejd lefit j–ích faktor minulé i sou asné sv tové politiky.<sup>3</sup>

P edkládaná práce bere historii prom ny vztahu sov tského režimu a sov tských fíd v pozdn stalinském období a její politická východiska a d sledky jako nezbytný kontext, na jeho fl pozadí se pokusí popsat, jakým zp sobem byly prom ny tohoto

<sup>1</sup> STALIN, Josif V. *Sobranye so in nij*. T.13. Moskva, 1951, s. 28. Cit. dle VAKSBERG, Arkadij I. *Iz ada v raj i obratno. Jevrejskij vopros po Leninu, Stalinu i Solfencynu*. Moskva, 2003 (dále jako VAKSBERG, A. *Iz ada v raj*).

<sup>2</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, Gennadij V. *Tajnaja politika Stalina : Vlast' i antisemitizm*. Moskva, 2003, s. 351 nn. (dále jako KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*); LEVIN, Nora. *The Jews in the Soviet Union since 1917 : Paradox of survival*. Vol.1. London, New York, 1988, s. 23 nn (dále jako LEVIN, N. *Paradox of Survival*); VAKSBERG, Arkadij I. *Stalin proti fíd m*. Praha, 2011, s. 148 nn.

<sup>3</sup> MEDVED V, fiorez A. *Stalin i jevrejskaja problema : novyj analiz*. Moskva, 2004, s. 9 (dále jako MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*).

vztahu reflektovány ve své době. Bude se tedy v novát zp sob m konstrukce obrazu šfidaō a jeho prom nám ve sledovaném období. Obecným rámcem pro tuto analýzu bude sloužit figura šnep íteleō, p i emfl pozornost bude v nována tomu, jakými prost edky a jakým zp sobem byla ve sledovaném období napl ována významy spjatými s pojmem šfidō.

Strategie konstruování tohoto obrazu budou sledovány na materiálu státní propagandy. Ta má pro totalitní reffim klí ový význam. Podle H. Arendtové je práv propaganda moflná nejd leflit j-ím nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním sv tem.<sup>4</sup> Jejím skute ným cílem v-ak není p esv d ování; je nástrojem organizace spole nosti a ovládání jejího my-lení. Totalitní propaganda podle Arendtové šufl není objektivní problematikou, na kterou lidé mohou mít názor, nýbrfl se stala v jejich flivot prvkem tak skute ným a nedotknutelným jako pravidla aritmetiky.<sup>5</sup> Jako taková tedy vytvá í ur itý uzav ený sv t, který je dokonale resistantní v í reálnému stavu v cí, tedy jakýsi vlastní model skute nosti. Chceme-li takový model z dne-ního asového odstupu analyzovat, jeví se jako nejvhodn j-í metoda sémiotický p ístup, který jej umofl uje zkoumat a odli-ít jeho r zná významová pole. Za hlavním metodologický rámece p edkládané práce proto byla zvolena sémiotická textová analýza. šA koli š erné roky sov tského flidovstvaō byly obecn zarámovány obdobím 1948 ó 1953, zu ivost antisemitské propagandy a utrpení byly nejvíce poci ovány na za átku a na konci tohoto období,<sup>6</sup> uvádí histori ka N. Levinová.<sup>6</sup> P edm tem sémiotické analýzy v p edkládané práci proto bude ve shod s tímto hodnocením dynamiky vývoje protifidovských projev pozdn stalinského období štextō dvou masových propagandistických kampaní, které práv v t chto dvou mezních obdobích ovládly ve ejný prostor. Jedná se o kampa proti škosmopolitismuō z ledna - b ezna roku 1949 a kampa provázející šp ípad léka ō z ledna - b ezna 1953.

Práce je asov vymezena obdobím 1948 ó 1953, s p esahy do p edchozích a následujících let tam, kde to vyfladuje kontext. Rok 1948 byl z hlediska vývoje vztahu sov tského státu k flid m p elomovým, protofle práv tehdy do-lo s násilnou smrtí Solomona Michoelse a s prvními zat enými leny fidovského antifa-ístického výboru k

<sup>4</sup> Srov.: ARENDOVÁ, Hannah. *P vod totalitarismu*. Praha, 1996, s. 476 (dále jako ARENDOVÁ, H. *P vod totalitarismu*).

<sup>5</sup> ARENDOVÁ, H. *P vod totalitarismu*, s. 500.

<sup>6</sup> LEVIN, N. *Paradox of Survival*. Vol.1, s. 512.

jeho posunu z oblasti administrativně-byrokratické a propagandistické kampaň do sféry policejní-represivní. Ve stejném roce však také došlo k významnému vývoji nejen na domácí, ale i na mezinárodní scéně (krize v protifašistické koalici, ústící do blokády Západního Berlína; krize ve vztazích s USA a eskalující nástup studené války; vznik Izraele a dynamika sovětsko-izraelských vztahů, apod.), který ve svých následcích dynamiku vztahu sovětského státu k nacistickému významně ovlivnil. Rok 1953 je pak z hlediska tématu proloženým mezníkem, nebo antisemitská vlna v podobě *špípadu lékaře* dovrcholila právě v období krátce před Stalinovou smrtí, která sama o sobě znamená konec jedné historické epochy. časové vymezení práce tedy na jedné straně kopíruje dynamiku vývoje vztahu sovětského státu k nacistickému a na straně druhé odpovídá obecné periodizaci sovětských dějin.

\*\*\*

Předkládaná práce vychází ze stejnojmenné diplomové práce obhájené na Institutu mezinárodních studií FSV UK v lednu tohoto roku. Pro účely rigorózního řízení byla na každé stránce rozložena a doplněna. Rozložení a výstřední strukturování je kapitola v nově metodologických východiskách, především v těch částech, které se týkají sémiotiky a sémiotických mechanismů analýzy kulturních kódů. Také kapitola v nově konceptuálních a definicích antisemitismu byla pro lepší přehlednost nově strukturována. Největších změn však dostala část v nově dříve jiným vztahu sovětského státu a nacistického. Tato přehledová historická část byla přeskupena do nových kapitol a podkapitol, které lépe odpovídají logice výkladu. Významně rozložena byla kapitola v nově období 1917 až 1948, která nyní lépe postihuje dynamiku vývoje tzv. šfidovské otázky v daném období. Také části v nově dříve v letech 1948 až 1953 byly nově přepracovány. Hlavní důraz ve výkladu byl z popisu jednotlivých událostí přesunut na snahu o analýzu jejich mocenského pozadí a jejich interpretaci. A kolik práce na mnoha takových místech nenabízí hotové odpovědi, i pouhé kladení otázek vnáší do výkladu některé nové akcenty. Naopak část v nově konkrétním sémiotickém analýzám kampaní byla ponechána beze změn. Domnívám se, že v této části by bylo možné i jejím rozložení postupovat pouze cestou zvyšování kvantity analyzovaných periodik, textů a příkladů, nikoli však kvality. V tomto ohledu, domnívám se, byly již v diplomové práci dosaheny interpretační meze. Na základě požadavku oponentky diplomové práce byly také doplněny argumenty objasňující výběr analyzovaných pramenů. Celý text práce byl také podroben jazykové a stylistické revizi, jejím výsledkem by mělo být formalizování zprávy o textu a jeho větší plynulost.

## Struktura práce

Předkládaná práce je rozdělena do dvou hlavních oddílů. První z nich tvoří obecná část (kapitoly 1, 2 a 3), která podává určitý teoretický a historický rámec pro konkrétní analýzu, rozpracovanou v části druhé (kapitoly 4 a 5).

Obecný oddíl je uveden kapitolou v novanou jedné ze základních figur sovětského ideologického kánonu - obrazu *šnep útele*. Ten je považován za hlavní dynamický prvek totalitárního režimu a nástroj jeho sebeospravedlnění. Pozornost je v novanou jeho dvěma hlavními podobami o obrazu *šnep útele* vnějšku a vnitřku, přičemž je poukázáno na specifické postavení obrazu *šfida*, který stojí mimo tuto dichotomii a vnitřně dochází k propojení obou základních poloh.

Druhá kapitola je pak v novanou teoretickému vymezení klíčového pojmu *šantisemitismus*, který je v odborné literatuře v nované pozdní stalinistické období sice běžně používán, nicméně vzhledem k jeho významové nejednoznačnosti bylo nutné jej ve vztahu k dané práci přesněji vymezit. V uvedené kapitole jsou v historické perspektivě stručně představeny některé základní definice antisemitismu a jeho teoretické koncepty. Zvláště draz je kladen na Sartrovo pojetí, které do centra antisemitismu postavilo nikoli neurčitý *šfida* jako takového, ale jeho subjektivní obraz. Tento přístup umožní zajímat se v kontextu dané práce především o to, jakým způsobem a jakými prostředky byl ve sledovaném období tento obraz konstruován.

Třetí kapitola je v novanou historickému úvodu do problematiky protifidovské politiky v období vrcholného stalinismu v letech 1948 až 1953. S ohledem na zachování věcné souvislosti je však třeba se v tomto historickém pohledu alespoň krátce vnovat i událostem předcházejícího období. Proto je daná kapitola rozdělena do tří částí. První část popisuje vznik tzv. *šstátního* nebo *šoficiálního* antisemitismu na pozadí transformace ideologického konceptu sovětské národnostní politiky od utopického revolučního internacionalismu směrem k sovětskému patriotismu založenému na dominanci ruského etnika, která došlo v polovině 30. let. Druhá část je v novanou období mezi léty 1917 a 1948. Události tohoto období o emancipaci ruských židů a jejich vstup do vládních i stranických struktur, zneužívání antisemitské rétoriky v mocenském boji, aktivizace židovského národního hnutí za druhé světové války i tendence k ideologické homogenizaci humanitní inteligence během války a krátce po ní o se staly nezbytným pretektem pro eskalaci a vyhrcození vztahu sovětského režimu k židům,

kn mufl do- lo v plné síle po roce 1948. Kone n t etí ást je pak shrnuje události klí ového období 1948 ó 1953, kdy se šoficiálníõ antisemitismus projevil v plné síle a nabral výraznou dynamiku. Hlavní pozornost je v této kapitole sm ována na t i klí ové mezníky, a to na kampa proti škosmopolitismuõ, která byla první masovou kampaní s výrazným protiffidovským akcentem, proces s vedením ffidovského antifa-istického výboru (JAK), který byl první policejn -repressivní akcí proti osobám ffidovského p vodou, a na šp ípad léka õ, kterým stalinský antisemitismus kulminoval. Ú elem tohoto historického úvodu není jen podat prostou chronologii událostí, ale pokusit se na základ odborné literatury zasadit sledované události do -ir-õho kontextu povále ných vnitro- i zahrani n politických d jin Sov tského svazu a nastínit n které jejich interpretace.

Druhá ást práce obsahuje konkrétní sémiotické textové analýzy dvou klí ových kampaní s výrazným protiffidovským akcentem, které ve sledovaném období dominovaly ve ejnému prostoru. Sémiotická textová analýza umo fl uje sledovat základní významová pole výstup protiffidovské propagandy a vztahy mezi nimi, p i em fl hlavní d raz je kladen na konstrukci obrazu šffidaõ jako šnep íteleõ a jeho prom ny ve sledovaném období. tvrtá kapitola tak zahrnuje sémiotickou analýzu kampan proti škosmopolitismuõ z po átku roku 1949, pátá kapitola pak analýzu kampan provázející o ty i roky pozd ji šp ípad léka õ.

## **P ehled literatury a dosavadního bádání**

Problematika ffid a jejich postavení v povále ném Sov tském svazu byla do dne-ních dní rozpracována pom rn podrobn , z r zných úhl pohledu a s odkazem na rozsáhlou pramennou základnu, a to jak v rámci obecné historie stalinismu, tak prost ednictvím tematických monografií. Literatura vznikající v sov tském období v-ak byla výrazn politizována a ideologizována, p i em fl její historická relevance trp la také omezeným p ístupem k archivním pramen m. Od 90. let 20. století pak také vznikalo velké mnofství publikací populárn nau ného nebo publicistického charakteru, v nich fl byla ásto replikována celá ada mýt , legend, polopravd a desinformací, nebo které p edkládaly r zné konspira ní a spiklenecké teorie. Z tohoto d vodou je nutné k existující literatu e p ístupovat nanejvý- kriticky a selektivn . Následující p ehled literatury si tak klade za cíl p edev-ím snahu postihnout genezi historického bádání nad tématem vztahu ffid a sov tské moci v povále ném období, vyzdvihnout jeho základní

tendence a upozornit na klíčové autory a tituly. Neklade si nároky na bibliografickou úplnost, naopak v maximální míře zohledňuje potřeby dané práce.<sup>7</sup>

\*\*\*

V roce 1934 prohlásil Stalin *šfidovskou otázku* v Sovetském svazu za vyřešenou. Od té doby byla spolu s celou judaikou postupně vytlačena z centra pozornosti v dějích a historii. Pokud byla židovská nacionální problematika nějak pojímána, tak výlučně ve vztahu k předrevolučnímu období, kdy byla poukazem na antisemitský charakter společnosti zdrazována zaostalost carského režimu. Jakékoli objektivní a vědecké zpracování tématu vztahu židů a vládnoucího režimu bylo tedy v Sovetském svazu zcela znemožněno, ba považováno za nevhodné a ideologicky závadné. Toto tabu trvalo v podstatě až do 80. let, kdy byly v rámci perestrojky a glasnosti přehodnoceny i ty které ideologické postuláty sovětského režimu, mezi nimi i odmítání existence *šfidovské otázky* v SSSR. Teprve v roce 1989 se však v sovětském tisku mohly objevit i první zmínky o tom, že se stalinský režim uchýloval k antisemitismu jako osvědčenému nástroji udržování poslušnosti a jednoty ve společnosti.<sup>8</sup>

Tuto tabuizaci začal v období chruščovovského tání částečně prolamovat sovětský disent. Jako jeden z prvních se problematice antisemitských projevů sovětského aparátu v nově Roj Medvedev ve své analýze stalinské epochy z roku 1973.<sup>9</sup> V kapitole o nově národnostní politice v poválečném období uvádí, že v této době došlo k znovuoživení antisemitismu, který se v posledních letech Stalinova života stal otevřenou, zjevnou součástí státní politiky (s. 494). Toto tvrzení dokládá řadou konkrétních antisemitských projevů od vytváření židů ze státního a stranického aparátu až po likvidaci židovského antifašistického výboru. Z dnešního pohledu je však zřejmé, že některé jeho závěry, jako například o účelu kampaně proti *škosmopolitismu* nebo o pozadí *šp ípadu lékařů*, neodpovídají daleko komplikovanější skutečnosti. Stejně tak nelze přijmout Medvedevovo srovnání těchto antisemitských projevů s pogromy tak, jak je známe z dob carského Ruska.

<sup>7</sup> Nejúplnější přehled primární i sekundární literatury je k dispozici například v citovaných pracích G. Kostyrěnka nebo F. Grünera.

<sup>8</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, Gennadij V. *Stalin protiv "kosmopolitov": vlast' i jevrejskaja intelligencija v SSSR*. Moskva, 2009, s. 9.

<sup>9</sup> MEDVEDEV, Roy A. *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*. New York, 1973, s. 491-497.

S odstupem doby je zřejmé, že práce těchto opozičních historiků a publicistů byly výrazně politizované, což se negativně projevilo na jejich hodnověrnosti a historické objektivnosti. Příkladem za všechny je možná zmínit práci A. Antonova-Ovsjenkova *Štalinova doba: Portrét tyranie* (š*The time of Stalin: Portrait of Tyranny*), která vyšla v roce 1980 v New Yorku.<sup>10</sup> Kniha je psána publicistickým stylem se silným emocionálním patosem, je plná osobní horkosti a nese spíše znaky pamfletu než vdecké publikace. Problematiku vztahu k lidem autor přímo a neodvozuje od toho, že Štalin již v mládí zažil nenávidět lidi s dlouhými nosy (s. 400), navíc uvádí řadu zcela neuvěřitelných špionážních příběhů, které nejsou nikým doloženy a patří spíše mezi dobové, ústní tradicí řízené mýty. Tímto způsobem autor přiznává Stalinovi snahu zachránit lidi před pogromy jejich vysídlením na Dálný Východ, přičemž dokonce velmi barvitě a do všech detailů popisuje vzhled baráků, které pro ně byly v Birobidžanu vystavěny (s. 401-402).<sup>11</sup>

Naopak poměrně střízlivě hodnotí poválečný antisemitismus historici M. Geller a A. N. Kriev v knize *ŠUtopie u moci* (š*Utopia in Power*) vydané v roce 1982.<sup>12</sup> Autoři zde vycházejí z předpokladu, že antisemitismus byl využit jako osvědčený prostředek boje s rostoucí nespokojeností ve společnosti (s. 507). Pojetí eskalujícího antisemitismu jako pokračování nové masivní vlny teroru, jejímž vyústěním mělo být šzasazení posledního úderu kapitalistické Evropy a zřízení na jejím místě socialistického systému (s. 510), tedy dalšího celosvětového konfliktu, je přinejmenším nedostatečně vyargumentované, spíše však značně přehnané.

Zatímco oficiální sovětská historiografie na téma vztahu sovětské moci a lidí pod tlakem okolností rezignovala, projeví o ní zájem historici v zahraničí, zejména v prostředí početně ruské, resp. ruské lidovské emigrace. První obsáhlejší studie o sovětském antisemitismu byly publikovány již v padesátých a šedesátých

<sup>10</sup> ANTONOV-OVSEJENKO, Anton. *The time of Stalin: Portrait of a Tyranny*. New York, 1981. Ruský vydání v doplněném a přepracovaném vydání jako ТЫФИ: *Портрет тирана*. Moskva, 1994.

<sup>11</sup> Spekulace o plánech na vysídlení všech sovětských lidí na Dálný východ, tedy na jakési škoněné země po sovětském způsobu, se ve více či méně rozpracované a více či méně dramatizované podobě objevuje snad ve všech pracích v novaných danému tématu ať do 90. let, kdy je definitivně vyvrátil G. Kostyrenko. Antonov-Ovsejenko však zachází příliš daleko pomyslného birobidžanského ghettá nejdále. V těchto ostatních autorů (Geller, N. Kriev, ale například i Solženicyn v prvním vydání Souostroví Gulag) se podařilo udržet si k těmto spekulacím alespoň nějaký odstup daný zejména tím, že je nebylo možné doložit žádnými dokumenty.

<sup>12</sup> HELLER, Mikhail. NEKRICH, Aleksandr. *Utopia in Power*. London, 1982. Ruský překlad: GELLER, Michail. N. KRIEV, Aleksandr. *Utopija u vlasti*. Moskva, 2000.

letech. První a svého druhu pr kopnickou prací tohoto druhu je š*Antisemitismus v Sov tském svazuõ* (š*Antisemitizm v Sovetskom Sojuzeõ*) Solomona TŤVARC, publikovaná v New Yorku po átkem padesátých let.<sup>13</sup> V centru autorovy pozornosti stojí p edev-ím dynamika fiivelného lidového antisemitismu ve 20.-30. letech a to, jakým zp sobem a s jakým úsp chem byl potírán. Zna ná pozornost je v nována rovn fi postavení fiid v SSSR b hem druhé sv tové války a sov tskému šml ení o holocaustuõ. Problematika antisemitských projev mocenských orgán v povále né dob je p ítomna spí-e okrajov , cofl pln odpovídá dob vzniku práce, tedy je-t p ed eskalací sov tského antisemitismu v souvislosti s šp ípadem léka õ. P esto v-ak TŤVARC post ehl, fle ve druhé polovin 30. let za al vznikat nový druh antisemitismu, šplíflivý, zpo átku moflná jen polov domý antisemitismus vrchních pater sov tské byrokracie, který se vyhýbal otev eným projev m a projevoval se zejména vytla ováním a upoza ováním fiid ve v-ech oblastech sov tského fiivotaõ (s. 8). Tento šnový *antisemitismusõ* (autor pouflívá i termín š*asemitismusõ*) podle autora usnadnil vzplanutí fiivelného antisemitismu za druhé sv tové války, zejména v okupovaných oblastech, ale i v sov tském týlu. V povále ném období pak výrazn posílil a od roku 1949 se za al otev en projevovat. Z pohledu p edkládané práce je cenná zejména analýza kampan proti škosmopolitismuõ, vycházející z n kterých konkrétních materiál ze sov tského i zahrani ního tisku.

Od 60. let se tématu stalinského antisemitismu za alí v novat i auto i nsvázaní s prost edím ruské emigrace, a to zejména ve Spojených státech. Jejich práce jsou v-ak asto siln poznamenány mentalitou studené války, cofl se projevuje vysokou mírou ideologizace a propagandismu.<sup>14</sup> Problematika povále ného antisemitismu je v t chto pracích asto zuffována na problematiku psychopatologie Stalinovy osobnosti. Nejvýznamn j-ím p ísp vkem ke studiu sov tského antisemitismu z tohoto období tak z stává obsáhlá dvojdílná práce N. Levinové z roku 1988 š*fiidé v Sov tském svazu od roku 1917õ* (š*The Jews in the Soviet Union since 1917õ*) s výmluvným podtitulem š*Paradox p eflitíõ* (š*Paradox of Survivalõ*).<sup>15</sup>

<sup>13</sup> TŤVARC, Solomon M. *Antisemitizm v Sovetskom sojuze*. N'ju-Jork, 1952 (dále jako TŤVARC, S. *Antisemitizm v Sovetskom sojuze*).

<sup>14</sup> Srov. nap . BARON, Salo W. *Russian Jews under Tsars and Soviets*. New York, 1964.

<sup>15</sup> LEVIN, N. *Paradox of Survival*.

Kvalitativně nový přístup k látce se začal etablovat v šedesátých letech v Izraeli, kde se zformovalo významné centrum soudobé sovologické, zaměřené zejména na analýzu sovětských dějin prizmatem židovské otázky. Hlavním badatelským střediskem se stalo š Centrum pro výzkum a dokumentaci východoevropského židovstva (š Centr po issledovaniju i dokumentacii vosto nojevropskogo jevrejstva) při Jeruzalémské univerzitě, mezi jehož klíčové úkoly patří shromáždění a zveřejnění dokumentů a dalších materiálů k problematice židů v SSSR a ve Východní Evropě po druhé světové válce. Okolo Centra se také shromáždila řada historiků, jejichž práce významně přispěly k depolitizaci a objektivizaci daného tématu, a kolik i v nich se stále odrážela některá zafixovaná ideologická schémata (Tm Ettinger, M. Altshuler, J. Roj a další). Mezi přední znalce dějin sovětských židů patří Benjamin Pinkus, který vedle vlastních historických prací také redigoval některé vydání materiálů o židech a židovství ze sovětského tisku.<sup>16</sup> Významné jsou rovněž výsledky vdeckého bádání Tmmona Redlicha, který shromáždil a analyzoval veškeré na Západ dostupné materiály a dokumenty k dějinám židovského antifašistického výboru (JAK).<sup>17</sup> Redlich ve studiu dějin JAK pokračoval i po otevření sovětských archivů, kdy mohl své dřívější bádání doplnit a korigovat ve světle nových přístupných pramenů.<sup>18</sup>

Právě postupné odtajování archivů na počátku 90. let 20. století o tzv. archivní revoluce umožnila, aby zpracování tématu díky přístupnosti dosud nedostupných dokumentů nabralo novou dynamiku. Problematika stalinského antisemitismu se od té doby (byť často jen okrajově) stala nedílnou součástí bezmála všech prací historického i publicistického charakteru určitého rozsahu i kvality, v novaných politickém i společensko-politickém aspektům stalinismu. Za nejvýznamnější z nich je možné považovat práce J.J. Zubkovové, R.G. Pichoji a E.S. Radzinského.<sup>19</sup> První práce v nované specificky vztahu sovětského státu a židů od druhé světové války do

<sup>16</sup> PINKUS, B. (red.): *Jevrei i jevrejskij narod; 1948-1953 gg : Sbornik materialov iz sovjetskoj pe ati.* tt. 167, Jerusalim, 1973. Tmfi: *The Jews of the Soviet Union : A History of National Minority.* Cambridge, 1989. Tmfi: *The Soviet Government and the Jews. 1948-1967 : A Documented Study.* Cambridge, 1984.

<sup>17</sup> REDLICH, Shimon. *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia : The Jewish Antifascist Committee in the USSR, 1941-1948.* Boulder, 1982.

<sup>18</sup> REDLICH, Shimon. *War, Holocaust and Stalinism. A documented Study of the Jewish Antifascist Committee in the USSR.* Harwood Academics, 1995. REDLICH, Tmmon (otv. red.), KOSTYR ENKO, Gennadij (nau. red.). *Jevrejskij antifašistiskij komitet v SSSR. 1941-1948: dokumentirovannaja istorija,* Moskva, 1996.

<sup>19</sup> ZUBKOVA, Jelena Jur'jevna. *Poslevojennoje sovjetskoje ob-estvo: politika i povsednevnost'. 1945-1953.* Moskva, 2000 (dále jako ZUBKOVA, J.J. *Poslevojennoje*); PICHJOJA, Rudo f Germanovi. *Sovetskij Sojuz : istorija vlasti. 1945-1991.* Novosibirsk, 2000 (dále jako PICHJOJA, R. *Sovetskij Sojuz*); RADZINSKIJ, Edvard Stanislavovi. *Stalin.* Moskva, 1997.

Stalinovy smrti pak publikovali A.V. Vaksberg, A.M. Bor- agovskij a G.V. Kostyr enko.<sup>20</sup>

V publicistickým stylem psané monografii určené primárně americké veřejnosti Vaksberg nedokázal představit schématické pojetí sovětského antisemitismu jako výsledku Stalinovy osobní judofobie. Emotivní Bor- agovského práce, patří také do okruhu literatury faktu, pak především rekonstruuje na základě nových zprávných vyšetřovacích protokolů z archivu KGB okolnosti a průběh procesu proti JAK, přičemž autor archivní materiály doplňuje vlastními vzpomínkami bezprostředního účastníka některých klíčových událostí.

Oproti předchozím dvěma autorům je práce známého historika z Institutu ruské historie RAN Gennadije Kostyr enka *ŠV zajetí rudého faraóna* (*ŠV plenu u krasnogo faraona* *š*) založena na důkladném sběru a analýze dostupných archivních materiálů, o nové prameny se pevně opírá a v rozsáhlé míře je rovněž přímo cituje. Kostyr enko se problematice židů a židovství v sovětském období věnoval i později a publikoval o ní dvě další studie. Rozsáhlá práce *ŠStalinova tajná politika* (*ŠTajnjaja politika Stalina*) z roku 2003 je dosud nejpodrobnější a nejfundovanější prací na dané téma, proto má právě tato práce sloužit jako hlavní zdroj poznatků.<sup>21</sup> Rozsah své četlivé knihy k danému tématu z roku 2009 autor zúžil na problematiku vztahu sovětské moci specificky k ruské inteligenci židovského původu, přičemž její obsah z velké části vychází z předchozích autorových studií a nijak výrazně nepřesahuje.<sup>22</sup> Určitou předanou hodnotu představují především dvě ucelené studie v příloze monografie věnované jednak projektu na vytvoření židovské autonomie na Krymu a za druhé plánům na deportaci sovětských židů na Dálný Východ, které autor považuje za jeden z hluboce zakořeněných mýtů stalinského období, a jako takový jej definitivně vyvrací.

<sup>20</sup> VAKSBERG, Arkadij I. *Stalin Against the Jews*. New York, 1995; BOR- AGOVSKIJ, Aleksandr Michajlovič. *Obvinjajetsja krov': dokumental'noje povestvovanije*. Moskva, 1994; KOSTYR ENKO, Gennadij V. *V plenu u krasnogo faraona : političeskij presledovanija jevrejev v SSSR v posledneje stalinskoje desjatiletije : dokumental'noje issledovanije*. Moskva, 1994 (dále jako KOSTYR ENKO, G. *V plenu*). A. Vaksberg v roce 2003 svou práci přepracoval a doplnil pro ruské vydání, přičemž v ní vede ostrou a spíše emotivní neformální polemiku se Solfženicynovou monografií *Dvjest let pospolu*. Srov.: VAKSBERG, A. *Iz ada v raj : Jevrejskij vopros po Leninu, Stalinu i Solfženicynu*. Moskva, 2003. (Dále jako VAKSBERG, A. *Iz ada v raj*).

<sup>21</sup> KOSTYR ENKO, Gennadij V. *Tajnjaja politika Stalina : Vlast' i antisemitizm*. Moskva 2003 (dále jako KOSTYR ENKO, G. *Tajnjaja politika Stalina*).

<sup>22</sup> KOSTYR ENKO, Gennadij V. *Stalin protiv "kosmopolitov": vlast' i jevrejskaja intelligencija v SSSR*. Moskva, 2009 (dále jako KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*).

Bezpochyby nejvtí celospole enskou rezonanci v–ak vyvolala v roce 2001 publikace Solfenicynovy dvoudílné monografie o d jinách fíd v Rusku a Sov tském Svazu *šDv st let pospoluõ (šDvesti let vmesteõ)*.<sup>23</sup> Není poteba zde analyzovat v–echny argumenty, které v diskusi nad tímto dílem zazn ly jak v jeho prosp ch, tak, a to daleko ast ji, v i n mu kritických afl odmítavých. Pouze podotýkám, fe toto dílo velmi dobre zapadá do kontextu Solfenicynova sv tonázoru, založeného na ur itém velkoruském siln nacionalizovaném mesianismu, který se v nejvtí síle projevil po jeho návratu do Ruska v roce 1994 a který po roce 2000 vyuffil (nebo zneuffil?) putinský reflim k vlastní sebe prezentaci. Z pohledu této práce je d lefité zejména to, fe v ásti v nované sledovanému asovému úseku (kap. 22 ve 2. díle) Solfenicyn nep ichází s fládným novým úhlem pohledu a z velké ásti pouze rekapituluje jifl známá fakta, p i emfl oproti nap . Kostyr enkov práci, kterou nejvíce cituje, se dopou-tí zna ného výkladového a interpreta ního zplo-t ní.

Z nejnov j–ích prací p iná–í nový pohled na n které klí ové milníky povále ných fídovských d jin v SSSR práce fi. Medved va *šStalin a fídovský problém. Nová analýza.õ (šStalin i jevrejskaja problema. Novyj analiz.õ)* z roku 2004.<sup>24</sup> Medved v vnímá antisemitské procesy povále né doby p edev–ím jako sou ást mocenského boje ve vládním a stranickém aparátu. Tolikrát opakovaný Stalin v antisemitismus dává Medved v do souvislosti s politickými okolnostmi a ozna uje jej za antisionismus, cofl logicky odpovídá tomu, pro se v nejsiln j–í mí e projevil afl v povále ném období. fivelné demonstrace ruských fíd u p ílefitosti p íjezdu velvyslankyn Izraele G. Meierové do Moskvy v íjnu 1948 p esv d iv vyhodnocuje jako provokaci státního aparátu s cílem získat záminku pro likvidaci JAK. V neposlední ad pak analyzuje okolnosti náhlého ukon ení propagandistické kampan provázející *šp ípad léka õ* a p edkládá hypotézu, fe Stalin osobn plánoval tuto kauzu zastavit a odstranit od moci ty, kte í s ní byli bezprost edn spojeni, tedy zejména Beriju a Malenkova.

<sup>23</sup> SOLfENICYN, Aleksandr I. *Dvesti let vmeste. 1795-1995*. Moskva, 2001. esky jako SOLfENICYN, Aleksandr, I. *Dv st let pospolu : D jiny rusko-fídovských vztah v letech 1917-1995*. Díl 1: Praha 2004. Díl 2: Praha 2005.

<sup>24</sup> MEDVED V, fiore A. *Stalin i jevrejskaja problema : novyj analiz*. Moskva, 2004 (dále jako MEDVED V, fi. Stalin i jevrejskaja problema).

Z nejnovějších prací zahraniční provenience je potřeba zmínit také rozsáhlou studii německého badatele Franka Grünera *ŠPatrioti a kosmopolité. Židé v Sovětském státě v letech 1941 až 1953*.<sup>25</sup> (ŠPatrioten und Kosmopoliten. Juden im Sowjetstaat 1941-1953) z roku 2008.<sup>25</sup> Na rozdíl od většiny prací, které nahlíží na stalinskou politiku vůči židům prizmatem analýzy sovětské ideologie a vládní praxe, pokouší se Grüner postihnout sovětské židovstvo jako specifickou skupinu obyvatel s jejich vlastními myšlenkovými koncepty, sebereflexí a sociálním chováním, tedy nejen jako pasivního aktéra stalinské politiky. Snaží se tak propojit sociální a kulturní historické podmínky s jinými mentalitami a výzkumem kolektivní paměti jako faktoru utváření národního v domě. Vychází přitom z teze, že právě vytváření a posilování židovské identity a národního uvědomění pod tlakem holocaustu a antisemitismu posílilo vzájemné odcizení židů a Sovětského státu, přičemž stalinský režim tento posun uvnitř sovětského židovstva vyhodnotil jako výraz neloajality, a ve svém důsledku zrady.

Není mi známa žádná práce, která by se podrobněji v nově analýze jazyka sovětského poválečného antisemitismu na základě rozboru výstupů jeho propagandy. Většina zmíněných prací sice propagandu zmiňuje, ale spíše v rámci historického výkladu. Určitou výjimku v tomto ohledu tvoří publikace A.V. Fatjeva *ŠObraz žnep žitele v sovětské propagandě. 1945-1954* (ŠObraz vruga v sovětskoj propagande. 1945-1954 gg.).<sup>26</sup> Deklarovaným cílem této práce je analýza příčin a důsledků vzniku a vývoje obrazu *žnep žitele* v rámci sovětské propagandy, jeho různých forem, struktury a funkcí v různých sférách veřejného života (s. 6-7). Autor však nedokázal přikázat čistě chronologický přístup ve prospěch přístupu strukturálního. Velkou pozornost proto věnuje spíše jiným ideologickým a propagandistickým aparátům, což ve svém důsledku způsobilo, že analýza obrazu *žnep žitele*, způsob jejího konstruování a funkcí je pojata dosti povrchně.

## Prameny

Jak už bylo zmíněno výše, ruské archivy byly postupně odtajovány po útce 90. let 20. století, a díky tomu byly postupně do té doby nedostupné dokumenty a archivní materiály k danému tématu. Jednalo se zejména o dokumenty Ústředního

<sup>25</sup> GRÜNER, Frank. *Patrioten und Kosmopoliten : Juden im Sowjetstaat 1941-1953*. Köln, 2007 (dále jako GRÜNER, F.: *Patrioten und Kosmopoliten*).

<sup>26</sup> FATJEV, A. V. *Obraz vruga v sovětskoj propagande. 1945-1954 gg.* Moskva, 2001 (dále jako FATJEV, A.V.: *Obraz vruga*).

výboru KS SSSR, v etn dokument odd lení propagandy a agitace (Agitprop), a Ruského státního archivu sociáln -politické historie (RGASPI). Materiály o fídovském antifa-istickém výboru v etn jeho bývalého archivu jsou uloženy ve Státním archivu Ruské federace (GARF). N které d lefité prameny se nacházejí také v dal-ích významných archivech, které v-ak nebyly dosud pln odtajny, nap . archivu FSB (CAFSSB RF) i archivu Nejvy-ího soudu RF (CAVS RF).

Od poloviny 90. let byla také publikována celá ada edic dokument zam ených na n které díl í aspekty povále ných d jin sov tských fíd , jako jsou nap . d jiny fídovského antifa-istického výboru v etn stenografických záznam soudního procesu s jeho leny, sov tsko-izraelské vztahy, postavení fíd na Ukrajin apod.<sup>27</sup> Z pohledu p edkládané práce jsou významné zejména dv edice dokument z roku 2005, a to obecn ji pojatý sborník o státním antisemitismu v letech 1938-1953, redigovaný G. Kostyr enkem a sborník D.G. Nadflafova a Z.S. B lousovové mapující kampa proti škosmopolitismu.<sup>28</sup> Oba tyto soubory dokument byly publikovány ve spolupráci Mezinárodního fondu šDemokratija a nakladatelství šMaterik v edici šRossija XX. vek. Dokumenty.

Sborník dokument šStalin a kosmopolitismus. 1945-1953 (šStalin i kosmopolitizm. 1945-1953) D.G. NAdflafova a Z.S. B lousovové se pokou-í kampa proti škosmopolitismu zasadit do -ir-ího rámce vnit ní (a áste n i vn j-í) sov tské politiky v dob po ínající studené války. Auto i se proto neomezují na dokumentování protifídovských aspekt kampan , ale vnímají ji v -ir-ím kontextu snahy o usm rn ní a ideologickou unifikaci sov tské inteligence. Tento p ístup jim zárove umofl uje naplnit dal-í z deklarovaných cíl , a to zachytit vztah kampan proti kosmopolitismu k jiným politicko-ideologickým kampaním dané doby (s.11). To se autor m da í zejména s ohledem na kampa proti Zo-enkovi a Achmatovové, resp. asopis m šHv zda

<sup>27</sup> NAUMOV, Vladimir P. (otv. red.): *Nepavednyj sud : poslednij stalinskij rasstrel: stenograma sudebnogo processa nad lenami Jevrejskogo antifa-istskogo komiteta*. Moskva, 1994; REDLICH, Shimon. *War, Holocaust and Stalinism. A documented Study of the Jewish Antifascist Committee in the USSR*. Harwood Academics, 1995; REDLICH, Tšmon (otv. red.), KOSTYR ENKO, Gennadij. (nau . red.). *Jevrejskij antifa-istskij komitet v SSSR 1941-1948: dokumentirovannaja istorija*, Moskva, 1996; *Sovetsko-izrail'skije otno-enija. Sbornik dokumentov*. Moskva, 2002; MICE , M.: *Jevrei Ukrainy v 1943-1953 gg: o erki dokumentirovannoj istorii*. Kiev 2004; REDLICH, Tšmon (otv. red.), KOSTYR ENKO, Gennadij (nau . red.). *Jevrejskij antifa-istskij komitet v SSSR 1941-1948: dokumentirovannaja istorija*, Moskva, 1996.

<sup>28</sup> KOSTYR ENKO, Gennadij.V. (sost.). *Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR ot na ala do kul'minacii. 1938-1953*. Moskva, 2005 (dále jako *Gosudarstvennyj antisemitizm*); NADfiAFOV, Dflachangir Gusejn.

(š*Zvezda*) a š*Leningrad*, a paralelně probíhající likvidaci fidovského antifašistického výboru, potažmo celého fidovského kulturního a společenského života. Naopak návaznost kampaní proti š*kosmopolitismu* s pozdější kampaní provázející š*p ípad léka* ů je ponechána stranou a auto i se omezují na publikaci oznámení TASS o zatčení skupiny lékařů, otištěné v Pravdě 13. ledna 1953.

Auto i sborníku se také snaží postihnout mechanismy rozhodování o klíčových ideologických otázkách, tedy i mechanismy, kterými byla kampaň instrumentována. Toho dosahují zejména prostřednictvím konfrontace materiálů připravených na nižších stupních stranické a vládní hierarchie s rozhodnutími direktivních orgánů a konečně veřejnými propagandistickými výstupy. Tento úinek je však oslaben přísným chronologickým řázením, které znemožňuje kontinuální řázení souvisejících dokumentů. Specifický důraz je přitom kladen na dokumentování Stalinovy záklusní role na vzniku a průběhu kampaní, zatímco ostatní klíčové hybatelé jsou zde redukováni na pouhé implementátory Stalinovy vůle, což přisobí poněkud zjednodušujícím a nevědy plným esv d ivým dojmem.

Sborník š*Státní antisemitismus v SSSR. 1938 ó 1953* (š*Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR. 1938 ó 1953*), který se s výše uvedenou publikací Nadřafova a Blousové tematicky řáste n ěp ekrývá, plně zapadá do kontextu ostatního díla G. Kostyrěnka a tvoří jakousi pramennou základnu jeho odborných prací. Proto nepřekvapí hlavní teze, na jejichž základ byl koncipován, nebo jsou dobře známé z autorových odborných knih. Jedná se zejména o zasazení počátku oficiálního antisemitismu již do poloviny 30. let a jeho usouvztáění se změnou základního ideologického vektoru směrem od revolučního utopismu k velkoruskému šovinismu. Tomu odpovídá i časové vymezení sborníku léty 1938 ó 1953, které není ve vztahu k danému tématu příliš b ělné. Pro řázení dokumentů Kostyrěnko volí kombinaci chronologického a tematického přístupu ó sledované období d ělí na menší časové úseky, avšak v rámci těchto úseků řádí dokumenty podle jejich tematického řázení. Oproti přísnému chronologickému principu využitému v publikaci Nadřafova a Blousové umohl uje tento přístup tená i daleko přehlednější a souvislejší orientaci v daném tématu. Ve srovnání s výše uvedenou prací Kostyrěnko také předkládá pestřejší spektrum pramenů ó vedle dokumentů vládních a stranických struktur zejména

prameny dokumentující reakce ve společnosti na protifidovské projevy (dopisy, anonymy, zaznamenané vzpomínky apod.). Naopak zde zcela chybí produkty propagandy, čímž je sborník ochuzen o jeden důležitý aspekt protifidovského diskursu.

Touto prací pramenného charakteru, kterou je vhodné zmínit podrobněji, je práce izraelského historika Benjamina Pinkuse *Šovetská vláda a židé 1948-1967. Dokumentovaná studie* (š*The Soviet Government and the Jews : A Documented Study*) z roku 1984, která kombinuje autorský analytický výklad s paralelní publikací relevantních pramenů.<sup>29</sup> Kromě úzce chápaného vztahu sovětského režimu k židům pokrývá i problematiku vnitřního religiozního a kulturního života této menšiny, a ve srovnání s předchozími edicemi pramenů tak nabízí mnohem širší perspektivu. Výběr pramenů však pochopitelně odpovídá době a místu vzniku práce a lze jen litovat, že se autor nerozhodl pro její pozdější aktualizaci.

Pro účely sémiotické textové analýzy kampaně proti *škosmopolitismu* a kampaně provázející *šp ípad léka ť* byly využity novinové a časopisecké články z let 1948-1953. Pramenná základna byla z časového hlediska zúžena na období, v němž probíhala kampaň proti *škosmopolitismu* (leden až duben 1949) a kampaň provázející *šp ípad léka ť* (leden až březen 1953). Také okruh sledovaných periodik byl s ohledem na účely práce zúžen. Analyzována byla zejména centrální periodika, která měla nejvyšší tendenci základnu, a tudíž utvářela názory nejširšího okruhu lidí. Zároveň také nejlépe zrcadlila nálady v nejvyšších patrech sovětské mocenské elity. V neposlední řadě tato periodika také nezrcadlila regionální specifika. Sledována tak byla především *šPravda*, která jako ústřední tiskový orgán sovětské komunistické strany vytyčovala základní propagandistickou linii a udávala trend ostatním periodikům. Druhým klíčovým periodikem, které jako tiskový orgán Agitpropu udávalo trend v oblasti propagandy, byla *šKultura i žiz ť*. Také toto periodikum bylo pro účely dané práce detailně analyzováno. Kampaň proti *škosmopolitismu* pak byla mapována zejména na dvou tehdejších vědeckých periodikách z oblasti kultury a umění, a to *šSovetskoje iskusstvo* a *šLit raturnaja gazeta*, nebo právě v těchto dvou listech byla kampaň především rozvíjena. Detailně byla analyzována také produkce jediného oficiálního satirického časopisu v SSSR *šKrokodil*, který však nebyl pouhým volnočasovým humoristickým časopisem, ale důležitým nástrojem k šíření oficiálního

<sup>29</sup> PINKUS, Benjamin (red.). *The Soviet Government and the Jews : A Documented Study*. Cambridge, 1984.

spole ensko-politického kurzu. články (a karikatury) z uvedených periodik tvoří základní korpus textů pro předkládanou sémiotickou analýzu, který je výborem doplněn a rozšířen o texty z některých dalších centrálních periodik, jako například *Šizvestija* a *šKomsomo skaja pravda*.

### Metodologická východiska

Hlavní metodologický rámec předkládané práce tvoří sémiotická analýza textů. V následujícím metodologickém úvodu proto bude představena sémiotika jako obecná nauka o znacích a znakových systémech, definovány její klíčové pojmy, které budou v práci používány, charakterizován její význam jako nástroje pro analýzu textu a zejména vhodnost zvolené metody pro účel dané práce.

#### *Zrod sémiotiky z obecného strukturalistického bádání*

Sémiotika (sémiologie) bývá nejjednodušeji definována jako nauka o znacích a znakových systémech. Předmětem jejího zkoumání je tedy *šznak*, resp. věc, což může být chápáno jako *šznak*. A *šznakem* je něco, za čím se skrývá něco jiného<sup>30</sup>, resp. *švěchno*, což může být chápáno jako významovou substitucí něčeho jiného<sup>31</sup>. Jak v mistrné zkratce postihl přední sémiolog Umberto Eco, *šsémiotika je tudíž v podstatě disciplína studující věc, což může být užito ke lhaní*.<sup>32</sup>

Linii snah o konstituování určité obecné nauky o znacích by bylo možné sledovat od Aristotelovy Poetiky a Rétoriky přes Obecnou grammatiku Port-Royalu, Eseje Johna Locka až k americkému filosofu přelomu 19. a 20. století C.S. Peircovi. Moderní sémiotika se však zrodila teprve v prvních desetiletích 20. století z obecného strukturalistického bádání, které zpochybnilo dosavadní převládající představení o tom, že svět se skládá z jednotlivých nezávisle na sobě existujících věcí - objektů - které je možné objektivně pozorovat a zkoumat. V tomto novém pojetí naopak každý objekt nebo prvek nabývá význam pouze prostřednictvím svých vztahů k ostatním prvkům v dané situaci, tedy pouze tehdy, pokud je nedílnou součástí struktury.

<sup>30</sup> ERNÝ, J., HOLET, J. *Sémiotika*. Praha 2004, s. 16.

<sup>31</sup> ECO, U. *Teorie sémiotiky*. Praha, 2009, s. 15.

<sup>32</sup> Tamtéž.

Strukturalistické myšlení tedy nově staví do centra pozornosti místo konkrétních vztahů mezi nimi. Svět je pro něj utvořen spíše ze vztahů, než z věcí.<sup>33</sup>

Strukturalistické myšlení zpočátku krystalizovalo zejména v oblasti lingvistiky. Bádání o jazyce Ferdinanda de Saussura, shrnuté v posmrtně sestavené knize *ŠKurz obecné lingvistiky* (š*Cours de linguistique générale*, 1915), tvoří klíčový předklad v dalších jazykovědy. Saussure přichází se zcela novým pohledem na jazyk, který vymaňuje z pout obligátního diachronního studia zachycujícího jeho proměny v čase. Jazyk je podle něj celý a úplný v každém okamžiku, bez ohledu na jeho historické proměny. Otevírá tak pro zkoumání dimenzi synchronní, která se zabývá tím, jak se k sobě jednotky jazyka vztahují v daném okamžiku, tedy jeho strukturní vlastnosti. Saussure rovněž postuloval řadu pojmů, které nejenže se staly základy moderní lingvistiky, ale které měly také zásadní význam pro rozvoj celého pozdějšího strukturalistického myšlení. Jedná se zejména o základní dichotomii *šlangue* a *šparole* jako opozici mezi abstraktním jazykovým systémem a jeho konkrétní praktickou realizací v každé jednotlivé promluvě. Za základní jednotku jazyka, a tedy i základní jednotku jazykovědy, pak Saussure ustavil namísto konkrétního *šslova* abstraktní *šznak* tvořený jednotou pojmu a jeho akustického obrazu, tj. *šozna ovaného* (š*signifiant*) a *šozna ujího* (š*signifié*), a charakterizoval jeho dva základní principy *šarbitrárnost* a *šlineárnost*. Jazyk tedy Saussure chápe jako *šsystém znaků* a pořadíuje jeho zazení mezi ostatní systémy téhož řádu. Tímto svým pořadavkem otevřel cestu ustavení sémiotiky (resp. v jeho terminologii sémiologie) jako autonomní vědy s vlastním předmětem zkoumání: *šLze si představit vědu, která studuje život znaků v životě společnosti. (í ) Ukázala by nám, z čeho sestávají znaky a které zákony je řídí. Protože zatím neexistuje, nelze říci, čím bude; má však právo na existenci a její místo je již předem vytyčené. Lingvistika bude pouze součástí této obecné vědy a zákony objevené sémiologií bude možné uplatnit i na lingvistiku. Ta se tak octne v oblasti vymezené v souboru lidských faktů.*<sup>34</sup>

Moderní jazykové bádání a jeho metodologická východiska pak ovlivnila další vědecké disciplíny, zpočátku zejména literární vědu (ruský formalismus) a antropologii (C. Lévi-Strauss). Formalismus, nejvlivnější ruský literární vědný proud prvních desetiletí 20. století, se rozvíjel v rámci Petrohradské společnosti pro studium

<sup>33</sup> HAWKES, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno, 1999, s. 14.

<sup>34</sup> SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurz obecné lingvistiky*. Praha, 1996, s. 51 - 53.

básnického jazyka OPOJAZ (V. ĭklovskij, B. Ejchenbaum, R. Jakobson, J. Ty anov a dal-í) a úzce souvisel s radikálními um leckými výboji ruské literární avantgardy. Svým d razem na rovinu výrazu (šformuõ) oproti rovin obsahové vymanil literární v du z tehdy dominujícího literárn v dného pozitivismu. Formalisté se zajímali zejména o literární strukturu, tedy vnit ní, imanentní vlastnosti literárního díla. Soust edili se na prost edky a postupy, které z n j d lají dílo um lecké (tzv. šliterárnostõ, šlit rarnos õ) a které jej odli-ují od ostatních zp sob jazykové komunikace a zab hlých zp sob vnímání (tzv. šozvlá-tñ níõ, šostran nijeõ). Jak uvádí T. Hawkes, práv toto pojetí literatury jako šautonomní, vnit n soudrflné, sebelimitující, seberegulující a sebeospravedl ující strukturyõ, tedy vlastn jako šlangueõ, propojuje formalistickou literární v du se strukturálním vývojem v lingvistice i antropologii.<sup>35</sup>

Nejen literární dílo, ale celé pole sociálního chování, které konstituuje kulturu, je moflné vnímat analogicky k modelu jazyka. Zakladatel strukturální antropologie C. Lévi-Strauss tak za al uvařovat o antropologických fenoménech jako o jazykových systémech. Aplikoval poznatky moderní lingvistiky, zejména principy fonému a fonologie, na nejazykový materiál, p edev-ím na prvky kulturního jednání domorodých národ ó ob ady, rituály, totemové systémy, p íbuzenské vztahy ó i mýty. Ty pak zkoumal nikoli jako vzájemn nezávislé jednotliviny, ale z hlediska vztah a struktur, které vytvá ejí.<sup>36</sup> Prost ednictvím lingvistických prost edk aplikovaných na oblast antropologie se tak Lévi-Strauss p íblířfil moflnosti odkrýt systém a obecná pravidla (tj. šjazykõ, šlangueõ - sám Lévi-Strausse pouřřívá termín šnev domé strukturyõ<sup>37</sup>) celé kultury, neboli, jak uvádí J. Kristevová, šodhalení základních zákon , o které se opírá komunikace, a tedy: lidské spole enství.<sup>38</sup>

Sémiotika tedy vychází se -ir-řho strukturalistického bádání a její hranice se v podstat s hranicemi strukturalismu kryjí. Jak uvádí ve své studii v nované strukturalismu a sémiotice T. Hawkes, zájmý obou t chto sfér nejsou ve svém základu

<sup>35</sup> HAWKES, s 60. Systematickou aplikaci strukturální metody na oblast literatury pak nabízí zejména V.J. Propp v šMorfologii pohádkyõ (šMorfologija skazkiõ, 1928), v níř se snařř postihnout n které obecné, hlubinné narativní struktury, které jsou p ítomny ve v-ech jednotlivých kouzelných pohádkách, a které tak poukazují na jejich homogenost. Srov.: PROPP, V.J. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jino any, 1999.

<sup>36</sup> Srov. nap .: LÉVI-STRAUSS, C. *Strukturální antropologie*. Praha, 2006; LÉVI-STRAUSS, C. *My-tení p írodních národ* . Liberec, 1996; LÉVI-STRAUSS, C. *Smutné tropy*, Praha, 1966.

<sup>37</sup> LÉVI-STRAUSS, C. *Strukturální antropologie*. Praha, 2006, s. 32.

<sup>38</sup> KRISTEVA, J. *Slovo, dialog, román*. Texty o sémiotice. Praha 1999, s.35.

odděleny a konec konců by se oboje mohlo vejít do oblasti teoretické, která nese prostý, všeobčimající název *ó komunikace*.<sup>39</sup>

### *Základní sémiotické pojmy a postupy*

Ústředním pojmem sémiotiky jako nauky o znacích je *šznak*. Ten je tvořen šnerozlučitelnou jednotou (termín R. Jakobsona) dvou svých aspektů: *šozna ujícím* (šsignans) a *šozna ovaném* (šsignatum). V případě *šjazykových znaků* se jedná o vztah mezi akustickým obrazem slova a pojmem, k němuž se vztahuje (viz Saussureovo *šozna ujícím* a *šozna ovaném*). *Šznak* však nemusí být jen jazykový. Může jím být také jakýkoli předmět, vlastnost, událost apod. Každý aspekt lidské činnosti s sebou nese možnost být nebo stát se znakem, uvádí T. Hawkes.<sup>40</sup> Sémiotika se tedy zdaleka neomezuje na zkoumání jazyka, ale umí ujet pohled na celou řadu jevů, stavů a událostí jako na *šznaky*, které nesou nějakou informaci, a jako *šznaky* je interpretovat, rozkrývat jejich význam. Podle L. Tondla musí mít znak dvě základní vlastnosti: sdělitelnost (komunikovatelnost), tj. schopnost přenést informaci v čas a prostoru, a interpretovatelnost.<sup>41</sup> *Šznak* je takto chápán jako předmět *škomunikace*. *Šznakový charakter* tedy mají takové pojmy, objekty, jevy a události, které nesou nějakou informaci a zároveň mohou být interpretovatelné. Jednotlivé znaky nestojí samostatně, nezávisle jeden na druhém, ale vytvářejí *šznakové systémy*. Takovým systémem mohou být stejně dobře přirozené jazyky, dopravní značky i náboženské rituály.

Neexistuje žádná jednotná, obecně přijímaná typologie *šznaků*. Jednu z často citovaných, avšak dnes již zastaralých typologií, je triadická klasifikace, kterou vytvořil C.S. Peirce, a to na základě vztahu mezi *šozna ujícím* a *šozna ovaným*. Peirce tak rozlišil *šikony*, které jsou utvářeny na základě smyslové podobnosti *šozna ujícím* a *šozna ovaném* (tj. obrazy, diagramy, metafory), *šindexy*, u nichž je tento vztah utvářen na základě přímé souvislosti, a *šsymboly*, kde mezi *šozna ujícím* a *šozna ovaným* není žádný přirozený ani logický vztah, ale pouze vztah arbitrární, srozumitelný na základě konvence. V *šjazykových znacích* je konstruována jako *šsymbol*.

<sup>39</sup> HAWKES, s. 112.

<sup>40</sup> Tamtéž.

<sup>41</sup> TONDL, Ladislav.: *Mezi epistemologií a sémiotikou: Deset studií o vztazích poznání a porozumění významu*. Praha, 1996, s. 24.

Proces, kterým jsou *šozna ujícíõ* a *šozna ovanéõ* spojovány do *šznakuõ*, tedy proces, kterým *šznakyõ* nabývají významu, je oznaován jako *šsemiózaõ*. Ta v zásad probíhá dv ma zp soby. Zaprvé jako *špojmenováníõ*, které je jedine né a také jedine nost *šozna ovanéhoõ* zd raz uje. Druhým zp sobem je pak *šozna ováníõ*, které p i azuje *šozna ovanémuõ* charakteristiky druhové. *šOzna eníõ* ze své podstaty obsahuje také hodnocení, vytvá í tedy jakýsi *šjazykový model skute nostiõ*.<sup>42</sup> Proces semiózy pak probíhá na základ pravidel, ozna ovaných jako *škódyõ*. *šKódõ* je tedy soubor pravidel, který umohl uje, aby byl *znak komunikován*.

Chceme-li nahlédnout význam ur itého kulturního fenoménu, musíme nejprve odd lit rovinu *šdenotativníõ* od roviny *škonotativníõ*. *šDenotativníõ* rovina je chápána jako rovina elementárních význam , p ímo odkazujících k ozna ovanému objektu, která je pro lidi stejného jazykového okruhu obecn srozumitelná. Oproti tomu *škonotativníõ* rovina je tvo ena r znými asociacemi, se kterými ur itý jev v na-ích p edstavách pojí. Jedná se o pole -ír-ích význam , které vycházejí jednak z individuální zku-enosti a jednak z kulturního okolí znaku, jsou tedy výsledkem kulturního p sobení. *šKonotátõ* na rozdíl od *šdenotátuõ*, p edstavuje význam nep vodní, dodatkový. V *škonotativníõ* proto nepanuje tak silná shoda ohledn význam jako v p ípad *šdenotaceõ*, a významy také podléhají zna né kulturní a historické prom nlivosti.<sup>43</sup>

#### *šSémiotický boomõ a postsstrukturalistická skepse*

Saussur v pořadavek na ustavení obecné v dy o znacích, tzv. sémiologie, vznesený v Kurzu obecné lingvistiky, rezonoval u ady dal-ích myslitel .<sup>44</sup> K jejímu institucionálnímu zavr-ení v-ak do-lo afl na konci -edesátých let 20. století, kdy byla založena *šMezinárodní asociace pro sémiotická studiaõ* (IASS). Práv 60. léta, kdy se formovala ada nových sémiologických oblastí a sémiotika se jako obecná teorie znaku stala relevantní metodou zkoumání v celé ad v deckých obor od lingvistiky a kulturologie p es biologii (zoosémiotika) a medicínu (léka ská sémiotika) afl po matematiku (studie matematických struktur), nazval U. Eco obdobím šsémiotického

<sup>42</sup> Srov.: DOUBRAVOVÁ, J. *Sémiotika v teorii a praxi*, s. 13-15.

<sup>43</sup> Srov.: BARTHES, Roland. *Kritika a pravda*. Praha, 1997, s. 169-175; BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha, 2004, s. 109-126.

<sup>44</sup> Umberto Eco uvádí jako hlavní katalyzátor šsémiotické reakceõ dílo Romana Jakobsona (ECO, U. Vliv Romana Jakobsona na vývoj sémiotiky. In: *Mysl a smysl. Sémiotický pohled na sv t*. Praha 2000, s.9-35. s. 13), ale stejn tak by mohli být jmenováni E. Husserl nebo p edstavitel koda ské lingvistické -koly L. Hjelmslev.

boomu<sup>45</sup> a v pozdější objemné studii *šTeorie sémiotiky* na rtil pon kud odstra-ující vý et oblastí sou asného bádání, které nálefejí sémiotickému oboru.<sup>46</sup> Taková pon kud bezb ehá rozmanitost oblastí bádání i teoretických p ístup sv d í o tom, fe p estofe se i nadále n kte í badatelé pokou-ějí referovat o sémiotice jako o samostatném v dním oboru<sup>47</sup>, do-la jifl takového stupn pluralizace, heterogenizace a dehierarchizace, fe je více nefl z ejmé, fe se p vodní projekt nové v dy mající ur íté univerzalistické nároky jifl vy erpal. šRozdíly v koncepcích, v terminologii, v metodách p ístupu jsou zde tak obrovské, fe vylu ují takové shrnutí dosaflených v deckých výsledk , které by bralo ohled a v-echny sm ry a p ístupy, podotýká L. Tondl.<sup>48</sup>

V dob , kdy sémiotické bádání procházelo zmín ným šboomem a zasahovalo stále -ír-í pole obor , za íná se také formovat jiný proud sémiotického my-lení ó poststrukturalismus (J. Derrida, M. Foucault, R. Barthes, J. Kristevová a dal-í). Ten zpochybnil dosavadní zavedené postuláty strukturalismu a sémiotiky - symetrickou saussurovskou jednotu *šozna ujícího* od *šozna ovaného* v chápání znaku, pojetí jazyka jako jasn ohrani ené struktury i obvyklé binární opozice, s nimifl pracuje šklasický š strukturalismus a sémiotika. šNamísto toho, aby byl jazyk spolehliv definovanou, jasn ohrani enou strukturou obsahující symetrické jednotky slofené z ozna ujícího a ozna ovaného, za íná se jevit spí-e jako rozpínající se, nekone ná sí , v nífl probíhá permanentní p eskupování a cirkulace jednotlivých prvk . fíádny z t chto prvk v ní není definovatelný a v-e je v ní provázeno a propojeno se v-ím ostatním.<sup>49</sup> Tuto šší ovou komplexitu znak ō ozna ují poststrukturalisté jako štext.<sup>50</sup> Tento posun v-ak nem l (nap . podle J. Derridy) znamenat n jaký rozhodující zlom i p elom v chápání sémiotiky, který by akceleroval konstituování nové v dy i disciplíny s novou oblastí bádání. Daleko spí-e znamenal pofladavek p esouvání, p etvá ení a p episování projektu sémiotiky, de-limitaci jejích hranic a p ekonání toho, co v ní je-t zbylo z fonoa logocentricky orientované západní filosofické tradice.

<sup>45</sup> ECO, U. Sémiotika v p í-tím tisíciletí? In: *Mysl a smysl. Sémiotický pohled na sv t*, Praha 2000, s .35-48. s. 36.

<sup>46</sup> Srov.: ECO, U.: *Teorie sémiotiky*, s. 18 ó 24.

<sup>47</sup> Šám U. Eco v objemné studii *šTeorie sémiotiky* vyjád il p ání, aby se šjednoho dne objevila obecná sémiotická disciplína a v-echny tyto výzkumy a v decké disciplíny byly uznány za její díl í odv tví (ECO, U. *Teorie sémiotiky*, s. 13-14).

<sup>48</sup> TONDL, s. 22.

<sup>49</sup> EAGLETON, T. *Úvod do literární teorie*. Praha 2005, s.175.

<sup>50</sup> Tamtéfl, s. 178.

*Tartuská –kola a sémiotická studia kultury*

Pravd podobn ji nejproduktivn j–ím sm rem sémioticko-strukturalistického bádání tak, alespo z pohledu historiografie i kulturologie v –ír–ím smyslu, z stává zp sob, jakým sémiotiku poufívala tzv. tartuská –kola jako klí k analýze kultur. A práv z tohoto zp sobu vychází také p edkládaná práce.

Tartuská –kola, nazvaná podle estonského Tartu, kde na tamní univerzit v 60. letech 20. století vznikla, nebo téfl Moskevsko-tartuská sémiotická –kola, je spjata p edev–ím s osobností J. M. Lotmana. Krom n j jsou k ní p i azování lingvisté a literární v dci jako nap . B.A. Uspenskij, A.M. Pjatigorskij i V.N. Toporov, kte í p ispívali do sborník š*Práce o znakových systémech* (š*Trudy po znakovym sist mam*) a které pojí zejména metoda a zp sob bádání. Posun v deckého zájmu charakteristický pro tartuskou –kolu definoval J. Lotman jako posun od popisu v–eobecných struktur (jazyky, kódy) k problematice textu a ke konkrétním text m a od p ísn synchronního p ístupu k p ístupu historickému.<sup>51</sup> J. Lotman ve svých pojednáních š*Struktura um leckého textu* (1970) a š*Analýza básnického textu* chápé um lecké dílo zejména básnický text jako tzv. š*sekundární modelující systém*, tedy systém odvozený od obecného jazykového systému: š*Sekundární modelující systém um leckého typu konstruuje sv j systém denotát , který není kopií, ale modelem sv ta denotát v obecném jazykovém významu*, tedy jakýmsi vlastním š*miniaturním jazykovým systémem*<sup>52</sup>. Význam textu v–ak není tvo en pouze šzevnit ō jeho inherentními jazykovými vlastnostmi, ale konstituuje se také ve vztahu k –ír–ím významovým systém m, k jiným text m i ve vztahu k tená ovu o ekávání. Jak je patrné, ne–lo tedy zdaleka pouze o posun oblasti zájmu, o n mfl mluví Lotman, ale o vypracování zcela nové koncepce š*textu*.

Tartuská –kola tedy p istupovala k objekt m svého bádání, a ufl jimi bylo m sto, karetní hra nebo karneval, jako k š*textu*, který je mořné š *íst*, tj. rozebírat a de–ifrovat, tedy jako ke š*znakovému systému*. Svým sémioticky orientovaným strukturálním studiem kultury šproduktivn a extrémn roz–í ila hranice humanitního

<sup>51</sup> LOTMAN, J.M. Text a kultura. Bratislava 1994, s. 92.

<sup>52</sup> Srov.: EAGLETON, s. 138.

bádání a potaflmo podnítla adu badatelských strategií posledních desetiletí, jak uvádí T. Glanc v doslovu k eskému výboru prací tartuské -koly.<sup>53</sup>

Metodologickým podn tem a inspirací pro mne byly také texty Vladimíra Macury, který uvedl metodologická východiska tartuské -koly do eského kontextu.<sup>54</sup> Ve svých textech, analyzujících systém vyjad ování a kánony socialistického kulturního diskurzu, vycházel z Lotmanovy sémiotické kulturologie, p i emfl sémiotické postupy a prost edky p edev-ím aplikoval. Teoretická východiska sémiotiky jej zajímají jen jako švýchozí stanovisko, jako otev ené dve e pro rozbor, pro kreativní pitvu konkrétních jev .<sup>55</sup> V textech v novaných nap íklad obrazu a smrti v dce, mandelince bramborové, metru, továrn nebo spartakiád Macura s neoby ejnou lehkostí a bravurou sémioticky analyzuje mechanismy eskoslovenské socialistické kultury, její symboliku a mytologii, anifl by je hodnotil a odsuzoval podle n jakých etických i morálních kritérií. Jeho šsémiotické eseje, jak je sám nazýval, zároveň dob e ukazují, fle je stejn dob e moflné pouflit sémiotickou metodu analýzy literárního textu na p edm ty mimoliterární, resp. mimojazykové. Z eského kontextu je nutné p ipomenout je-t práci Petra Fidelia š e *komunistické moci*, který se zabývá sémioticky orientovanou lingvistickou analýzou jazyka komunistické propagandy.<sup>56</sup>

\*\*\*

K volb sémiotiky jako metodologického rámce vede p edev-ím vnit ní logika tématu. V Sov tsském svazu tzv. *šflidovská otázka* formáln neexistovala a antisemitismus byl jako projev politické reakce kriminalizován. Do základ sov tské ideologie byl jako protiklad k burfloaznímu nacionalismu položen revolu ní internacionalismus, který z stal d leflitým ideologickým prvkem i po polovin 30. let, kdy se ideologický koncept transformoval sm rem k sov tskému patriotismu založenému na dominanci ruského národa. Ideologie internacionalismu byla i ve stalinském období d leflitá jak sm rem dovnit , k potla ení nacionalistických tendencí n kterých konstitutivních národ , tak sm rem ven, nap . v rámci protifa-istické propagandy. Antisemitské postoje, a ufl byly motivovány jakýmikoli d vody a jakkoli

<sup>53</sup> GLANC, Tomá-(sest.). Tartuská exotika. In: *Exotika : Výbor z prací tartuské -koly*. Brno, 2003, ss. 287-305, s. 294.

<sup>54</sup> MACURA, Vladimír. *TMastný v k (a jiné studie o socialistické kultu e)*. Praha, 2008 (dále jako MACURA, V. *TMastný v k*)

<sup>55</sup> GLANC, Tomá-. *Závaflná lehkost : Riskantní a v asné sondy mnohovrstevnatého spisovatele*. In: MACURA, Vladimír. *TMastný v k (a jiné studie o socialistické kultu e)*. Praha, 2008, s. 325.

<sup>56</sup> FIDELIUS, Petr. *e komunistické moci*. Praha, 1998.

fatální byly jejich následky, proto nikdy nebyly vyjádřeny na oficiální úrovni, a tedy ani v propagandě, otevřeně a explicitně. Zůstaly skryté v širokém významovém poli podob znaků a konotací, které právě sémiotická metoda umožní rozkrývat. Předmětem analýzy tak budou znaky jako základní nositelé významu, které jsou organizovány do významových polí určujících propagandistickou podobu kampaní.

Sémiotická textová analýza rovněž umožňuje přesáhnout úzce politicky a historicky orientovanou analýzu směrem ke kulturně-historickému pojetí daného tématu v širším slova smyslu.

A svým způsobem lákavé je také využití metody, jejíž kořeny jsou pevně vrostlé do ruského formalismu, na propagandistickou kampaň, která právě formalismus považovala za *šideologickou diverzi* a jeho estetická měřítká za *šzvrácené a shnilé kánony buržoazní estetiky*.<sup>57</sup>

\*\*\*

Závěrem poznámka ortografického charakteru: podle současných pravidel pravopisu, jak jsou kodifikována v Pravidlech českého pravopisu, i podle doporučení Ústavu pro jazyk český Akademie věd se má užívat forma *šfid* jako označení příslušníka národa a *šfid* jako označení příslušníka antropologické skupiny nebo stoupence náboženského vyznání.<sup>58</sup> Toto rozlišení však nepovažuji za plně funkční, a v kontextu dané práce navíc není vždy možné tyto nuance jednoznačně rozlišit. Proto se budou používat formy *šfid*, a to i tam, kde jejich užití nemusí uvedeným pravidly jednoznačně odpovídat.

Citace z cizích jazyků jsou přeloženy do češtiny autorkou práce. U výrazů, zejména slov nenormativní lexiky i jinak přiznačených, jejich překlad do češtiny je variabilní, je vždy v závorce uveden původní výraz cizího jazyka. Pro popis bibliografických údajů z ruštiny je využívána transliterace odpovídající normě SN ISO 9 (010185) o transliteraci cyrilice do latinky - slovanské a neslovanské jazyky.

<sup>57</sup> *Vy-e znamja sovetskogo patriotizma*. Lit. raturnaja gazeta, 12.2.1949; *Na ufdlych pozicijach. O proiskach antipatrioti eskoj grupy t atra nych kritikov*. Ku tura i fiz., 30.1.1949.

<sup>58</sup> *Pravidla českého pravopisu*, Brno, 2008; internetová jazyková příručka <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

## 1 OBRAZ NEP ÍTELE.

šCelá historie komunistického hnutí je adou spiknutí, konspirací a vlastizrad, slíd ním po domn lých nebo potenciálních nep átelích.š<sup>59</sup>

Ve své analýze ko en studené války vychází V. Mastný z teze, že Sov tskému státu byl vřdy hluboce vlastní neustálý pocit ohrožení. Snaha zajistit si vlastní bezpečnost byla z tohoto d vodu jakýmsi motorem domácí i zahrani ní politiky. Pro Stalina, který ztotořnil zabezpečení státu se zabezpe ením své osobní moci, byla bezpečnost od po átku záleřitostí spí-e vnit ní neř vn j-í: štrval na tom, že neř bude možné porazit zahrani ní nepřátele, je t eba znit ity vnit ní. Nikdy nekon ící hledání vnit ního pocitu jistoty tak spustilo spirálu šnekone né samozásobitelské ma-inerie teroruš proti vnit ním nepřátel m, která se stala p ízna ným rysem stalinismu.<sup>60</sup>

H. Arendtová ve své studii o totalitarismu ukazuje, že daleko d leřit j-í, neř jednotlivé konkrétní skupiny nepřátele, je pro totalitní režim tzv. *šobjektivní nepřítel*. Tento *šobjektivní nepřítel* je definován nikoli na základ n jakých svých konkrétních nepřátelských aktivit, nřbrř výhradn ideologicky, tedy v souladu s ideologií totalitního režimu: šObjektivní nepřítel nikdy není konkrétním jedincem, jehoř nebezpečné my-lenky musí být dolořeny nebo jehoř minulost zakládá oprávn né podez ení, nřbrř je vřdy šnositelem tendencí, podobn jako nositel choroby.š<sup>61</sup> Identita takto vymezených nepřátele se m že lehce m nit podle m ních se okolností, takže poté, co je jedna skupina zlikvidována, m že být vyhlá-ena válka proti skupin jiné.<sup>62</sup> B hem obanské války byli takovými *šnepříteli* r zné kontrarevolu ní řivly, v období p tiletky, násilné kolektivizace a masové industrializace kulaci, v souvislosti s upev ováním Stalinovy mocenské pozice r zní trockisté a stoupepci pravých i levých úchylek, za války a v jejím pr b hu pak dokonce celé národy a národnostní men-inyí. Pro mny t chto kategorií *šobjektivních nepřátele* dob e dokumentují proudy v z , které v jednotlivých obdobích sov tských d jin pohlcovail Gulag.<sup>63</sup> Touto *špermanentní*

<sup>59</sup> LENDVAI, Paul. *Antisemitism without Jews : Communist Eastern Europe*. New York, 1971, s. 13.

<sup>60</sup> MASTNÝ, Vojtěch: *Studená válka a sov tský pocit nejistoty. 1947-1953 : Stalinova léta*. Praha, 2001, s. 19 nn.

<sup>61</sup> ARENDTOVÁ, H. *P vod totalitarismu*, s. 574-575.

<sup>62</sup> Tamtéř, s. 576.

<sup>63</sup> Srov. nap .: SOLŔENICYN, Aleksandr. *Souostroví Gulag*. řást I., kap.2: *D jiny na-í kanalizace*. Praha, 1990, s. 25-63.

*istkou*<sup>64</sup> byla udržována v pohybu jak manipulace teroru, tak reálný samotný, který si tím zachovával vnitřní dynamiku, a zároveň ospravedlil svou existenci.

H. Arendtová však upozorňuje, že výbor nepřítel nebyl úplně libovolný, ale musel počítat s ohledem na propagandistické účely, které dostatečně v rozhodnutí nebo dokonce mohl být tímto propagandistickými potřebami přímo vyvolán. Jako příklad uvádí Arendtová právě šňáhle a opatrně probuzený vládní antisemitismus v Sovětském svazu.<sup>65</sup> A kolik z vodních volby tohoto příkladu, který Arendtová uvádí, o snaha Sovětského svazu získat sympatie v evropských satelitních zemích, o je veskrze sporný, fide jako specifická menšina byli pro obsazení role nepřítel logickou volbou. Byli šňárodem bez vlády, bez vlasti a bez jazyka<sup>66</sup>, byli roztroušeni po celém světě a vyznačovali se na jedné straně značným pokročilým stupněm asimilace, vedoucím v podstatce k splynutí s ostatním obyvatelstvem, a na straně druhé silným národním sebeuvědoměním a sebeuvědoměním v souvislosti s proflitým traumatem holocaustu a vznikem fidoovské státnosti. V tomto ohledu se mohli lehce stát šnep ítelem z mnoha propagandisticky uchopitelných, by vzájemně často protichůdných důvodů, a uflkvli odrodilému kosmopolitismu nebo buržoaznímu nacionalismu.

Protože hledání nepřítel málo, jak je uvedeno výše, významný propagandistický rozměr, tvořil od počátku nedílnou součástí sovětského ideologického kánonu jeho šobrazů. Šobraz nepřítel je nejprve definován jako šp esv d ení ur ité skupiny, fide její bezpečnost a základní hodnoty jsou bezprostředně a závažně ohroženy nějakou jinou skupinou, přičemž záleží na interpretačním přístupu, zda jsou v jeho základu spatřovány faktory biologické, psychologické, sociálně-psychologické nebo politické povahy.<sup>67</sup> Šobraz nepřítel se vyskytuje ve dvou základních podobách, o jako šnep ítel vnitřní, vycházející zevnitř dané skupiny, a šnep ítel vnější, představující pro danou skupinu ohrožení z vnějšku. Vždy však vychází ze základní dichotomie šmyš a šoniš, šmyš a šti družiš, šti ciziš, šti odli-niš, přičemž povaha toho šjiného a

<sup>64</sup> Termín Z. Brzezinského. Srov.: BRZEZINSKI, Zygmund. *The permanent purge*. Cambridge, 1956.

<sup>65</sup> ARENDTOVÁ, H. *P vod totalitarismu*, s. 575-576.

<sup>66</sup> Tamtéž, s. 57.

<sup>67</sup> LUOSTARINEN, Heikki. *Finnish Russophobia : The Story of an Enemy Image*. *Journal of Peace Research*, Vol. 26, No. 2 (May, 1989), s. 125.

šodli-ného se prom uje v závislosti na historickém vývoji a vládnoucích ideologiích.<sup>68</sup>

fiidé v rámci této dichotomie zaujímají specifické postavení. Podle Klause Holze, který problematiku moderního antisemitismu vysvětluje v kontextu nacionalismu, nemohou být fiidé vnímáni ani jako domorodci, ani jako cizinci. Jejich postavení nelze podadit ani jedné z těchto kategorií, ale vyplývá z jejich komplementarity: šfiid není považován ani za domorodce, ani za cizince, je rozhodn n co mezi (je domorodcem i cizincem zároveň). Pat í tak do 3. kategorie - mezi na-ím a cizím národem.<sup>69</sup> V rámci dichotomie šna-eho a šcizího národa je proto fiid tím št etím, a zt les uje tak negaci rozdílu mezi švlastním a šcizím národem. Tato pozice fiida jako toho št etího ve vztahu k rozdílu vlastního a šcizího národa je podle Klause základem nebezpečí, které fiid m p ipisuje mezinárodní antisemitismus: šJe v n m personifikována možnost zhroucení národního uspo řádání světa. Proto se jeví zároveň jako nebezpečí pro svět národ a z druhé strany nemá ve svět národ fládné jednozna né místo. Zt les uje jinými slovy šne-identitu.<sup>70</sup>

Toto Klausovo pojetí je možné aplikovat i ve vztahu k obrazu sov tských fiid ve sledovaném období. I oni vystupovali jako určitá figura štoho t etího, v nífl se propojovaly obrazy švnit ního a švn j-ího šnep ítele. I jim je možné p ipisovat pozici mimo kategorie šná-ě (šsov tský) a šcizí národ.

<sup>68</sup> Srov.: LOEWENSTEIN, Bed ich W. *My a ti druzí : D jiny, psychologie, antropologie*. Brno, 1997, s. 59-60.

<sup>69</sup> HOLZ, Klaus. *Die Antisemitische Konstruktion des šDritten und die nationale Ordnung der Welt*. In: von BRAUN, Christina, ZIEGE, Eva-Marie (eds.). *Das "bewegliche" Vorurteil : Aspekte des internationalen Antisemitismus*. Würzburg 2004, ss. 43-63, s.44 (dále jako HOLZ, K.: *Die Antisemitische Konstruktion*).

<sup>70</sup> HOLZ, K.: *Die Antisemitische Konstruktion*, s. 45.

## 2 KONCEPTY A DEFINICE ANTISEMITISMU.

V odborné literatuře je pro označení vztahu mezi stalinským režimem a osobami židovského původu v poválečném období běžně používán termín *šantisemitismus*. To je však pojem významově značně nejednoznačný, silně emocionálně zatížený a lehce úlově manipulovatelný, což znemožňuje jeho prosté převzetí a použití. Pojem *šantisemitismus* je zkrátka šskrytá past a smyčka, která nás lapí, i když známe její nebezpečí, jak výstižně uvádí historik sionismu Ben Halpern ve své stati, pokouějící se tento fenomén definovat sémantickou metodou.<sup>71</sup>

Tato terminologická a definiční úskalí vyplývají ze skutečnosti, že podoba antisemitismu i jeho projevy se v průběhu času měnily, přičemž v různých zemích a kulturách se projevoval různě.<sup>72</sup> Proto i teoretické koncepty pokouějící se vysvětlit jeho zdroje a příčiny vytvářejí velmi široké a komplikované pole. Z tohoto důvodu považuji za vhodné krátce nastínit možnosti antisemitismu a jeho zdrojů, zmínit jeho nejznámější koncepty a vykládat je z představených teoretických rámců zvolit ten, který bude z pohledu předkládané práce nejvíce relevantní.

### *Přehled antisemitismu v evropských a jiných*

V Evropě se až do druhé poloviny 19. století antisemitismus zakládal zejména na historicky podmíněných náboženských (a pseudonáboženských) antagonismech v rámci židů ze strany křesťanů a křesťanských společností. Rané koncepty antisemitismu se proto formovaly především na poli teologie. Problematiku židů touto optikou vnímali první církevní otcové (sv. Augustin a Jan Zlatoústý), církevní reformátoři 16. století (Martin Luther) a do značné míry ještě představitelé německé klasické filosofie (J. Fichte, E. Kant a G. Hegel), jejichž antijudaismus však již šdrfely na uzdu myšlenky osvícenství o lidská práva a tolerance.<sup>73</sup> Teprve v 70. letech 19. století, v souvislosti s postupující židovskou emancipací a asimilací, zpopularizoval německý filozof W. Marr pojem *šantisemitismus* pro označení negativního vztahu k židům z nenáboženského hlediska. Zrodil se tak antisemitismus, založený nikoli na náboženském

<sup>71</sup> HALPERN, Ben. *What is Antisemitism?* Modern Judaism, Vol. 1, No. 3 (Dec., 1981), ss. 251-262, s. 251.

<sup>72</sup> Srov.: LAQUEUR, Walter. *M nicí se tvá antisemitismu : Od starověku do dnešních dnů*. Praha, 2007, s. 27 (dále jako LAQUEUR, W. *M nicí se tvá antisemitismu*).

<sup>73</sup> Tamtéž, s. 73.

netoleranci, ale na rasovém základě, který vyvrcholil norimberskými zákony a tragédií holocaustu.

Nábožensky motivovaný odpor k židům byl po celou svou historii posilován faktory socioekonomické povahy, dané specifickou rolí židů jako představitelů šneproduktivních profesí (lichva, prodej alkoholu, apod.). Od sedmáctého století začaly tyto sociální a ekonomické faktory ve vztahu k židům převládat nad náboženskými. V teoretických pracích se tento obrát k sociálním a ekonomickým aspektům antisemitismu projevil až ve druhé polovině 19. století. Plně se na něj zaměřili teprve socialističtí myslitelé, kteří zkoumali především souvislost antisemitismu s kapitalistickým způsobem výroby a charakterem buržoazní společnosti. Podílu židů na vzniku a rozvoji moderního kapitalismu a jeho souvislosti s antisemitismem se v nově nalezené levicově orientovaný ekonom W. Sombart.<sup>74</sup>

Nacionálním faktorem antisemitismu se ve stejné době stal L. Pinsker, který vysvětloval antisemitismus jako logickou reakci na nenormálnost židovské existence v diasporě; odlišnost židů tedy podle něj spočívala v tom, že nebyli národem a neměli vlastní stát.<sup>75</sup> Pinskerova výzva, aby se židé stali národem, se stala součástí ideologického pozadí, z něhož později vyrostl politický sionismus. Po první světové válce se v kontextu formování nových národnostních států stal nacionálně chápaný antisemitismus důležitým politickým faktorem. Jak však upozorňuje W. Laqueur, řádně významný pokus o jeho teoretické vysvětlení se až do konce 30. let 20. století neobjevily.<sup>76</sup>

### *Moderní antisemitismus a snahy o jeho objasnění*

Teprve nástup nacismu s jeho explicitní rasistickou ideologií dal myšlenku o antisemitismu nový impulz, a to i v rámci vědních disciplín, které se mu do té doby nevnovaly. Tento přístup se nejzřejměji projevil v okruhu tzv. frankfurtské školy - neformálního uskupení soustředěného kolem šÚstavu pro sociální výzkum (šInstitut für Sozialforschung) ve Frankfurtu nad Mohanem - která vycházela z hegelíánského filozofického dictví a z marxistické analýzy obohacené přístupy z dalších vědních oborů, jako sociologie a psychoanalýza. Klíčovými mysliteli, kteří jsou spojováni

<sup>74</sup> SOMBART, W. *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, 1911.

<sup>75</sup> PINSKER, L.: *Autoemancipace*, 1882

<sup>76</sup> LAQUEUR, W. *M nicí se tvá antisemitismu*, s. 34 -35.

s frankfurtskou školou a kteří se hlouběji vnořili do problematiky antisemitismu, jsou T. W. Adorno a H. Arendtová. Adornovy snahy osvětlit vzestup národního socialismu vyústily do studií o tzv. autoritativní osobnosti, v nichž se pokoušeli identifikovat a kvantifikovat osobnostní rysy vedoucí k náchylnosti k antisemitské ideologii a antidemokratickému politickému přesvědčení.<sup>77</sup> Pro H. Arendtovou je antisemitismus jakousi osou její analýzy podvodu a mechanismů totalitarismu.<sup>78</sup> Arendtová ve první části své studie *Špouha totalitarismu* v nově právně antisemitismu odmítá jeho dvakrát nejběžněji vysvětlení o teorii šovinistického beránka, podle níž vina za veškeré zlo světa svalována na nevinnou skupinu židů, a teorii o vlněném antisemitismu jako neproblematické historii pronásledování židů od konce římské říše až do současnosti. Obě totiž podle ní popírají jakoukoli konkrétní odpovědnost na straně židů. Moderní antisemitismus dává Arendtová do souvislosti s obecným vývojem tradičních národních států, přičemž poukazuje na skutečnost, že míra jejich rozpadu pod tlakem sílící moci buržoazie je přímo úměrná nárůstu antisemitismu. Antisemitská hesla se v posledním stádiu desintegrace tradičního národního státu od 80. let 19. století stala nejúčinnějším prostředkem pro organizaci mas lidí a pro destrukci starých forem vlády, čímž se otevřela cesta k nástupu totalitarismu a totalitních systémů. V případě Sovetského svazu vskázal tento koncept narážky na skutečnost, že zde byl silný antisemitismus přítomný dávno před ustavením Sovetského svazu a totalitního režimu. Nejsilnějším základem na území bývalé *šovinistického osídlení* (*šovinistické osídlení*), zejména na Ukrajině a v Bělorusku, přičemž jeho předci byli často právě Ukrajinci, Bělorusové, Poláci apod. Tento *šovinistický* antisemitismus i *šovinistická* hrál při formování antisemitských projevů v sovětském období důležitou roli.

Fenomén holocaustu a snahy o jeho vysvětlení v období po druhé světové válce obecné myšlenky o antisemitismu z pochopitelných příčin zastínily a upozadily. K obecné analýze antisemitismu se pozornost znovu začala vracet teprve koncem 20. století, zejména v souvislosti s tzv. *šovinistickým antisemitismem*, který do centra pozornosti badatelů přinesl vztah mezi antisemitismem a antisionismem.<sup>79</sup>

<sup>77</sup> ADORNO, T. W., FRENKEL-BRUNSWIK, E., LEVINSON, D.J., SANFORD, R. N. *The authoritarian personality*. Oxford, 1950.

<sup>78</sup> ARENDT, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York, 1951. český ARENDTOVÁ, Hannah. *Špouha totalitarismu*. Praha, 1996.

<sup>79</sup> Srov. např.: LAQUEUR, W. *Má nic se tvář antisemitismu*, s. 8-26; IGANSKI, P., KOSMIN, B. (ed.) *The New Antisemitism*. Lincoln, 2002.

*Definice antisemitismu a snaha p ekonat jejich omezení*

Nedílnou sou ástí my-lení o antisemitismu je spolu se zachycením dynamiky jeho d jin a snahy oz ejmit jeho zdroje a p í iny také úsilí o jeho co nejp esn j-í defini ní vymezení.

V nejobecn j-í rovin bývá š*antisemitismus* definován prost jako nep átelský postoj k fiid m jako takovým.<sup>80</sup> Týr-í významové pole tohoto pojmu se poda ilo obsáhnout Helen Feinové: š*Antisemitismus* je trvale p ítomná latentní struktura nep átelských názor v i fiid m jako skupin projevující se u jednotlivc jako osobní postoj, v kultu e jako mýtus, ideologie, folklór a formy zobrazování a v chování jako sociální nebo právní diskriminace, politická mobilizace proti fiid m a kolektivní nebo státní násilí, jehoř výsledkem a/nebo zám rem je vylou ení, vyhnání nebo zni ení fiid jako takových.<sup>81</sup> Z této v odborné literatu e -iroce respektované definice budu v p edkládané práci primárn vycházet. Definice respektovaného historika sionismu B. Halperna, který tvrdí, že š*antisemitický* reflim nebo skupina je štakový reflim nebo skupina, která je k fiid m nep átelská do té míry, že nem že akceptovat míru, ve které jsou aktuáln tolerováni, mi pak umořní ozna ovat sov tský reflim jako reflim antisemitický.<sup>82</sup>

Ob tyto definice v-ak nutn vzbuzují otázku, kdo je š*fiid*, koho je mořné za š*fiida* ozna it, resp. komu je mořné fiidovskou identitu p isuzovat, p í emř, jak nazna ují vý-e zachycené prom ny antisemitismu v evropských d jinách, odpov bude r zná, budeme-li se soust edit na oblast nábořenskou, sociální, rasovou, kulturní, národnostní i politickou. Francouzský filosof a spisovatel J.P. Sartre ve svém pojednání o fiidovské otázce se pokusil toto úskalí p ekonat svou svým pojetím fiida a fiidovství, zalořeným na existencialistické a fenomenologické filosofii, podle n řl je fiidem ten, koho za fiida povařují ostatní, ímř do centra antisemitismu postavil stereotypní konstrukt š*fiida*.<sup>83</sup> š*fiid* v tomto pojetí není reálnou postavou, ale konstruktem vytvořeným z nejr zn j-ích p edstav, stereotyp a p edsudk , vlastních

<sup>80</sup>šNep átelský vztah v i fiid m, který m že p sobit i jako ideologie i politická doktrína.ř Srov.: *Velký sociologický slovník*, Praha, 1996.

<sup>81</sup> FEIN, Helen. *Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations and Actions* In: FEIN, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism, Current Research on Antisemitism*. Vol. 1, Berlin, 1987, s. 67.

<sup>82</sup> HALPERN, Ben. *What is Antisemitism?*, s.260.

<sup>83</sup> Srov.: SARTRE, Jean Paul. *Réflexions sur la question juive*. Paris, 1946.

lidem v daném místě aase. Základ antisemitismu pak tvoří souhrn těchto stereotypů a předsudků, které se měnily v souvislosti se změnami sociálního, kulturního a politického prostředí, nicméně jejich podstata zůstávala stejná – vnímání žida jako cizince a nepřítel. Tento přístup mi v dané práci umožní odhlédnout od takových otázek, jako je problematika sebeidentifikace židů ve sledovaném období nebo jejich pozice ve společnosti, a zabývat se především o to, jakým způsobem byli vnímáni a jak, resp. prostřednictvím jakých znaků a charakteristik, byl konstruován jejich obraz v rámci sovětské propagandy.

### 3 STALINSKÝ ANTISEMITISMUS A DĚJINY VZTAHU SOVĚTSKÉHO REŽIMU K ŽIDŮM.

#### 3.1 Stalinský antisemitismus.

Po období od poloviny třicátých let, kdy se definitivně upevnila Stalinova mocenská pozice, se razantně změnil celý ideologický koncept sovětské národnostní politiky. Namísto utopického revolučního internacionalismu charakteristického pro rané období bolševické vlády se zformovala ideologie sovětského patriotismu založená na výhradní dominanci ruského etnika. Ruský historizující nacionalismus, projevující se oslavným vztahem k významným postavám ruských dějin a ruským územním výbojům, se začal rozmáhat v souvislosti s probíhající militarizací země jako nástroj obrození domácího vlasteneckého citu a v poválečném období, kdy se Sovětský svaz zaujímal klíčové velmocenské postavení, ještě zesílil.<sup>84</sup> Hlavním pilířem této nové sovětské národnostní politiky byl princip hierarchie sovětských národů, přičemž na pomyslný vrchol této pyramidy byl vyzdvihnut národ ruský. V symbolické rovině tento posun dokládá přijetí nové sovětské hymny, která adoruje Velikou Rusťmelící nerozlučný svaz svobodných republik, jež v roce 1944 nahradila Internacionálu. Stejný symbolický význam měla i skutečnost, že gruzínského herce s gruzínským přízvukem M. Gelovaniho nahradil v poválečných životopisných filmech v roli Stalina ruský herec A. Dikij. Právě v této době také z oficiálních Stalinových portrétů zmizely poslední zbytky kavkazských rysů.<sup>85</sup>

Návrat k ideologii předrevolučního velkoruského šovinismu přispěl k novému vzepětí antisemitismu, který je s ním historicky nerozlučně spjat. Tuto souvislost mezi šbojovným nacionalismem a z ním ho vyrstajícím antisemitismem zdrazil již po útce 50. let 20. století historik S. Tšvarc.<sup>86</sup> Antisemitismus pozdního stalinismu však nelze srovnávat s předcházejícím obdobím kvalitativně odlišnou podobu. Namísto tradiční, historicky zakoreněné judofobie širokých vrstev obyvatelstva, vystavené zejména na náboženském a socioekonomickém základě, se přesunul do sféry diskriminační administrativní a kádrové regulace. V roce 1933 byly v Sovětském svazu

<sup>84</sup> Srov.: MEDVED V, fi., MEDVED V, R. *Neznámý Stalin*. Praha 2003, s. 277-281 (Dále jako MEDVED V, fi., MEDVED V, R. *Neznámý Stalin*) a REIMAN, M.: REIMAN, M. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha, 2000, s. 35 (dále jako REIMAN, M.: *O komunistickém totalitarismu*).

<sup>85</sup> Tamtéž, s. 269.

<sup>86</sup> TšVARC, S. *Antisemitizm v Sovetskomo sojuze*, s. 214.

zavedeny vnitřní pasy, v nichž se pod bodem 5 objevila kolonka národnost. Tzv. šlánek p tō (špjatoj punktō) postupně nabýval pro každodenní život a kariérní uplatnění rovněž stejný závažného významu jako bod –estý, identifikující jeho t i d n í p vod. Jak uvádí historik G. Kostyr enko: šetnická p íslu –nost se stala pro stalinský režim sociálním znakem, který byl vyvířován zároveň i pro skrytou diskriminaci z národnostního hlediska.ō<sup>87</sup>

Tento typ protifidovské politiky bývá v literatu e označován jako šstátníō (šgosudarstvennyjō) nebo též šoficiálníō (šoficial'nyjō) i šstalinskýō (šstalinskijō) antisemitismus.<sup>88</sup> V mnohonárodnostním stát hlásícím se, alespo deklaratorn ě, k internacionalismu v–ak antisemitismus nemohl mít a také nikdy nem l podobu oficiálně deklarované politiky. Jeho skrytý, spí–e latentní charakter tak vylouoval masové protifidovské represe, jako tomu bylo v p ípad nacistického Německa. To je také jeden z hlavních argument ě, pro ě, jak bylo uvedeno vý–e, pat í informace o chystaném masovém vysídlení sovětských žid ů na Dálný Východ, a sto reprodukováná v odborné literatu e, spí–e do sféry mýt ů nefi historických fakt ě.

T ři–t ě takto vymezeného stalinského antisemitismu bývá v odborné literatu e shodně kládno do povále ného období, av–ak v p esně j–ím asovém vymezení se již jednotliví auto i rozcházejí.<sup>89</sup> N kte í z nich vidí jeho počátek již v období p edvále ním.<sup>90</sup> Nejv t–í znalec d ěin stalinského antisemitismu G. Kostyr enko datuje

<sup>87</sup> KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 219.

<sup>88</sup> Šstátní antisemitismusō srov.: MEDVED Ě, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 93 nn. i PICHJOJA, R.: *Sovetskij Sojuz*, s. 75-78. šOficiálníō i šstalinský antisemitismusō viz nap ě. KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 69 nn. Uvedené pojmy jsou v–ak v sekundární literatu e pouřívány v podstat ě jako synonyma a jejich výb ěr spo řívá na libov ěli autora. Pouze Frank Grüner tyto pojmy a nuance mezi nimi s Německou precizností analyzuje ve své práci v nované vzájemném vztah ěm sovětské moci a sovětských žid ů. Srov.: GRÜNER, F.: *Patrioten und Kosmopoliten*, s. 412-414. Ve shod ě s ním se budu v této práci p idřřovat termínu šstalinský antisemitismusō nebo šantisemitismus období pozdního stalinismuō.

<sup>89</sup> J.J. Zubkovová tak spat ůje první projevy antisemitismu krátce po skon ění války, av–ak jeho plně propuknutí datuje do let 1948-49. Srov.: ZUBKOVA, J.J. *Poslevojennoje* ě, s. 206. R. Pichoja datuje jeho počátek do p elomu roku 1947-48. Srov.: PICHJOJA, R.: *Sovetskij Sojuz*, s. 75-78. fi. Medved v bez bliřřého up esně ní mluví o povále ném období. Srov.: MEDVED Ě, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 92). N. Levinová charakterizuje léta 1948 ó 1953 jako š ěrné roky sovětského židovstvaō. Srov.: LEVIN, N. *Paradox of Survival*, s. 512 nn.) K. Durman s odvoláním na románovou kroniku Vasilije Grossmana datuje začátek protifidovského taření do let 1943-1944. Srov.: DURMAN, Karel. *Popely je–t řhavé : Válka a nukleární mřr*. Praha, 2004, s. 187.

<sup>90</sup> Podle S. Třvarce se v SSSR poprvé projevil p řznaky oficiálního a otev ěně podporovaného antisemitismu počátkem roku 1949. Nicmén ě šplřřivý, zpo čátku možná jen polov domý antisemitismus vrchních pater sovětské byrokracie, který se vyhýbal otev ěným projev ěm a projevoval se zejména vytla ováním žid ů do pozadí ve v–ech oblastech sovětského řivotaō podle n ě j začal vznikat již ve druhé polovin ě 30. let. Srov.: TřVARC, S. *Antisemitizm v Sovetskom sojuze*, s. 8 a 215.

první projevy antisemitismu stalinského aparátu v říši osobám židovského původu k roku 1939 a motivuje je, kromě výše zmíněného ideologického obratu, také sovětsko-německým sblížením v době před vypuknutím druhé světové války a prohlubující se Stalinovou osobní judofobií.<sup>91</sup> K této interpretaci je však třeba připomínat obzvláště to, že jakkoli v této době přišla o místo i funkci řada představitelů středních a vyšších vrstev sovětské nomenklatury, nedají se tato kadrová opatření vykládat čistě v národnostním klíči. Tak například ministr zahraničí Litvinov nebyl v květnu 1939 odvolán jen kvůli svému židovskému původu, ale také proto, že se v zahraniční politice orientoval na spojení se západními demokraciemi a zaujímal ostře antifasistické postoje. Obdobných příkladů by bylo možné uvést více, což opět poukazuje na úskalí používání termínu *antisemitismus* bez jeho bližší specifikace.

Pro účely této práce bude proto ve shodě s odbornou literaturou za přelomový považován rok 1948, a to jak s ohledem na logiku vývoje vztahu sovětského režimu k sovětským židům (smrt Solomona Michoelse, první zatýkání lenínů JAK), tak na dynamiku historického vývoje na mezinárodní scéně (krize v protifasistické koalici, ústící do blokády Západního Berlína, vyhocení vztahů s USA a nástup studené války, rozkol v sovětsko-jihozápadních vztazích a zejména vznik Izraele a dynamika sovětsko-izraelských vztahů). Období 1948 až 1953 proto bude v nově hlavní část tohoto historického pohledu. S ohledem na zachování všech souvislostí je však třeba se alespoň krátce zmínit i o dalších vztazích sovětského režimu k židům v předcházejícím období.

Na tomto místě je nutné se ještě krátce zmínit o dynamice, kterou měla problematika vztahu státní moci k sovětským židům na úrovni vztahu mezi periferií a centrem. V některých regionech SSSR, zejména v západních oblastech bývalé *šlinie židovského osídlení*, měla totiž protizhidské projevy specifickou podobu, danou zejména přetrvávající historicky zakořeněnou judofobií. Ta v podmínkách poválečné bídy a rozvratu a pod vlivem doznívající nacistické propagandy hrozila přerůst do podoby otevřených a násilných antisemitských pogromů. Nejproblematictější byla v tomto ohledu situace na Ukrajině, kde se antisemitismus ruku v ruce s antisovětismem a separatismem. Proto byl ruský masový judofobie vnímán na úrovni

<sup>91</sup> KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 55 a 69. Po ústřední postupu krystalizace elementárního antisemitismu do systematické oficiální politiky pak Kostyrěnko datuje již k roku 1936. Pln

centra jako nebezpečný symptom rstu nacionalistických tendencí. Začátkem roku 1947 byl proto na Ukrajinu do funkce prvního tajemníka ukrajinské komunistické strany poslán zkušený bojovník s ukrajinským regionálním separatismem L.M. Kaganovič, jehož úkolem bylo vypořádat se nejen s místním antisemitismem, ale především s rostoucím nacionalismem, a to jak ukrajinským, tak lidovským. Situace na Ukrajině však i po pacifikaci místních nacionalisticky a antisemitsky orientovaných elit zůstávala vlivem přetrvávající judofobie potenciálně výbušnou a centrální elity vsovaly velkou pozornost tomu, aby se nevymkla kontrole.<sup>92</sup>

### 3.2 Boj proti tradičnímu antisemitismu a základy antisemitismu stalinského. Sovetský stát a lidé 1917 až 1948.

Sovetské Rusko se v době svého vzniku prohlásilo za zemi, v níž neexistují žádná národnostní a náboženská privilegia a všechny národnostní skupiny mají právo na svobodný rozvoj.<sup>93</sup> Antisemitismus, který byl v podobě legislativních omezení, pogromů a erosotnenské propagandy nedílnou součástí ruských dějin bezmála od okamžiku, kdy carská říše v důsledku dělení Polska připojila na svých západních hranicích území s početným lidovským obyvatelstvem, byl jako jeden z důkazů zaostalosti carismu a nástroj kontrarevoluce prohlášen za jev sovětskému režimu nepřátelský, a jako takový byl postaven mimo zákon.<sup>94</sup> Sovetská vláda v tomto ohledu navázala na kroky prozatímní vlády, která jedním ze svých prvních dekretů zrušila existující náboženská a národnostní omezení, včetně tzv. *šlinie židovského osídlení* (šerta jevrejskoj osedlosti). Tato hranice, ustavená za vlády Kateřiny II. na konci 18.

---

se však podle něj projevil také teprve až v letech 1949-1953. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 291 nn.

<sup>92</sup> Tamtéž, s. 137-142.

<sup>93</sup> Srov.: 2 (15) *nojabrja. Deklaracija prav narodov Rossii*. In: *Dekrety Sovetskoj vlasti*. T.1. Moskva, 1957, s. 40 (dále jako *Dekrety Sovetskoj vlasti*).

<sup>94</sup> Ihned po převratu, 26. října (8. listopadu) bylo přijato *Usnesení Druhého sjezdu Sovětsko boji s kontrarevolučními zločiny* nakazující šokamfilit přijmout co nejráznější opatření proti kontrarevolučním aktivitám, šprotižidovským i jakýmkoli jiným pogromům (26 *oktjabrja (8 nojabrja)*. *Postanovlenije Vtorogo Vserossijskogo sjezda Sovetov o bor'be s kontrarevoljucionnymi prestuplenijami*. In: *Dekrety Sovetskoj vlasti*, s. 16.) Trestní zákoník přijatý v roce 1922 sice neobsahoval paragraf explicitně vsovaný antisemitismu, ale stanovil trestní odpovědnost za vzbuzování národnostního nenávisti, pod nimiž mohly být antisemitské projevy podzeleny. Dokumentována je i sada případů trestního stíhání a odsouzení za antisemitské projevy. Srov.: VAKSBERG, A. *Iz sada v raj*, s. 95-97.

století, vymezovala území v západních oblastech impéria, kde se mohli židé usazovat, a jako taková symbolicky rozdělovala poddané ruské židy na švédské a šizité.<sup>95</sup>

Bolševici si svým bojem proti antisemitismu získali sociální oporu ve velké části židovského obyvatelstva, podobně jako jim jejich národnostní politika zajistila náklonnost národnostních menšin, do té doby konfrontovaných s ruským velmocenským šovinismem. Tato radikální změna paradigmatu vedla k revoluční proměně společenského postavení ruských židů. V této době se jim otevřela cesta nejen do velkých měst centrálního Ruska, kam byli dosud zamezeni přístup, ale i do stranických, vládních, ekonomických, kulturních i vdeckých kruhů. Takové posílení židovského elementu ve veřejném sektoru země, a to jak ve vysokých funkcích, tak na nižších stupních vládní i stranické hierarchie, přispělo k tomu, že bolševismus a sovětské zřízení byly určitými společenskými segmenty v Rusku i v zahraničí ztotožňovány s nadvládou židů. Zrodil se tak mýtus o *šfidokomunismu* vytvářený takovými významovými poli jako *šfidovský bolševismus*, *šfidovská internacionála*, *šfidovská svobodná revoluce* apod.<sup>96</sup> Spolu s emancipací a společenským vzestupem židovského obyvatelstva se také naplno rozvinul proces jeho asimilace, která šdo revoluce probíhala pouze částí a týkala se jen nejvyšších židovských vrstev, avšak nyní se stala všeobecnou a zachvátila prakticky celé židovské obyvatelstvo bývalého impéria.<sup>97</sup>

Tyto asimilační tendence sovětská moc podporovala. Z tohoto důvodu paradoxně podporovala také levicově orientované židovsko-politické a kulturně-vzdělávací spolky a instituce, které byly vnímány jako protiváha nacionalisticky orientovaného sionistického hnutí. Poté, co byl koncem 20. let sionismus jako organizované hnutí zlikvidován, byla nejen utlumena podpora židovských organizací, ale také potlačena do té doby velmi aktivní propaganda proti antisemitismu.<sup>98</sup> Vytvořením židovského autonomního okruhu na Dálném Východě v roce 1934 pak byla *šfidovská otázka* v SSSR prohlášena za definitivně vyřešenou.

<sup>95</sup> VAKSBERG, A. *Izrada v raj*, s. 13. V tuto dobu však nešlo v první řadě o rozdíl etnický i národnostní, ale zejména konfesijní.

<sup>96</sup> Podrobnější analýza tohoto fenoménu viz PUFELSKA, Agnieszka. *Die „Judäo-Kommune“ : Ein Feindbild in Polen. Das polnische Selbstverständnis im Schatten des Antisemitismus 1939-1948*. Paderborn: Schöningh, 2007.

<sup>97</sup> KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 37.

<sup>98</sup> V roce 1928 byla rozpuštěna poslední legální levosionistická organizace – židovská komunistická lidnická strana a v roce 1934 pozatýkáni poslední bývalí aktivní stoupenci sionistického hnutí. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 39.

Hlavní řídicí kulturně-sociální život se měl přesunout do této nově vzniklé autonomie, a v ostatních částech země proto začalo docházet k omezování činnosti a uzavírání řídicích kulturních, vzdělávacích a akademických struktur. Jak však podotýká G. Kostyrěnko, tyto tendence utlumování správní autonomie a kulturně-sociálního života byly v té době charakteristické i ve vztahu k jiným národům a národnostním menšinám a staly se přímou likvidací národnostních elit v období tzv. velké čistky druhé poloviny 30. let.<sup>99</sup>

Hluboce zakotvené tradiční protirídicí stereotypy však zůstaly ve společnosti po roce 1917 ani přes intenzivní propagandu dvacátých let pochopitelně zcela nevymizely a nová politická elita s nimi musela určitým způsobem kalkulovat. Je známo, že L. Trockij odmítl v roce 1922 Leninovu nabídku nástupnictví na pozici předsedy vlády poukazem na svůj řídicí původ a ze stejného důvodu tuto funkci po Leninově smrti neobsadil L. Kamenov, ale méně významný a politicky také daleko méně zdatný A. Rykov. Nejvýznamnější představitelé byli také stále méně ochotni otevřeně vystupovat proti antisemitismu, jak o tom svědčí odmítnutí N. Bucharina podílet se spolu s Trockým na společném vystoupení proti zneužívání antisemitismu ve vnitrostranickém zápase z roku 1926.<sup>100</sup> V období mocenských bojů o nástupnictví po Leninově smrti však byla antisemitská a proti-antisemitská rétorika spíše jen jedním z nástrojů diskreditace politických oponentů v rámci eskalujícího boje o moc, než reflexí nějakých ideologických stanovisek. O zneužívání antisemitismu ostatně nejvíce hovořil právě Trockij, v jehož podání byl antisemitismus rovnou ztotožňován s antitrockismem.<sup>101</sup>

Obdobné motivace v oblasti mocenských a kádrových přesunů, nikoli antisemitské ideologie, je třeba hledat také pro změnu personálních změn v orgánech strany a vlády za čísel druhé poloviny 30. let, které se týkaly osob řídicího původu a které byly v mnoha případech doprovázeny jejich fyzickou likvidací i dlouholetým vězněním. Důvodem byl především nástup technokratického mocenského tandemu Malenkov a Berija a nové generace neideologických kariérních úředníků, kteří zařadili do povolení kádru, mezi nimiž bylo v důsledku povolení jeho vývoje stále značné množství řídicích. Tento antisemitismus, můžeme-li tak vůbec nazývat utilitární

<sup>99</sup> KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 40.

<sup>100</sup> REIMAN, M. *O komunistickém totalitarismu*, s.59.

<sup>101</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 102-103.

využití národnostního hlediska pro p erozd lování post obsazených asimilovanými  
fidy ve prosp ch nové generace funkcioná vze-lé z istek 30. let, se velmi výrazn  
projevil zejména v ideologických a kádrových aparátech reflimu v po áte ní fázi  
války.<sup>102</sup>

B hem 2. sv tové války podléhala problematika vztahu státní moci k fid m  
vlastní, specifické dynamice dané okolnostmi vále ného konfliktu. V jeho první fázi se  
Sov tský svaz soust edil zejména na mobilizaci celé spole nosti a v-ech etnických,  
nábofenských a sociálních vrstev proti nacistickému N mecku. Sou ástí byla i  
aktivizace fidoovského ob anského hnutí, a to primárn s cílem získat jejich  
prost ednictvím finan ní pomoc ze Západu, p edev-ím od vlivné a bohaté fidoovské  
men-iny ve Spojených státech. První aktivitou tohoto druhu byla rozhlasová konference  
sov tských osobností fidoovského p vodu (nap . herec S. Michoels, filmový reflisér S.  
Ejzn-tejn, spisovatel I. Erenburg apod.). Pod dojmem jejich výzvy šk fid m celého  
sv taž se po celém sv t za aly po ádat sbírky prost edk na pot eby Rudé armády.<sup>103</sup>  
Logickým krokem pak bylo vytvo ení organizace, která by tyto aktivity a kontakty  
s mezinárodními fidoovskými a sionistickými organizacemi za-ti ovala. Po epizodiském  
pokusu NKVD zformovat fidoovskou organizaci na mezinárodním základ , která  
skon ila nechvaln známým p ípadem šEhrlich ó Alteró<sup>104</sup>, byl v únoru 1942 ustaven  
v rámci struktury Sovinformbyra pod patronátem S.A. Lozovského<sup>105</sup> ist sov tský  
fidoovský antifa-istický výbor (š*Jevrejskij antifa-istskij komit tō*, JAK) v ele se  
Solomonem Michoelsem<sup>106</sup>.

<sup>102</sup> REIMAN, M. *O komunistickém totalitarismu*, s. 97-98.

<sup>103</sup> Celkem získal Sov tský svaz b hem druhé sv tové války od zahrani ních fidoovských spolk okolo 45  
milion dolar . Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 231.

<sup>104</sup> Pol-tí ob ané a aktivisté fidoovské socialistické strany Bund Henryk Ehrlich a Wiktor Alter po okupaci  
Polska utekli na území obsazená Sov tským svazem, kde byli zat eni, obvin ni z burfloazního  
nacionalismu a odsouzeni k trestu smrti. Místo vykonání rozsudku jim byla nabídnuta spolupráce  
s NKVD na projektu utvo ení mezinárodního fidoovského protihitlerovského výboru. Ehrlich a Alter se  
této p íležitosti aktivn chopili, brzy v-ak kv li své jasné orientaci na spolupráci se západními zem ími a  
Polskem ztratili d v ru a byli znovu zat eni. H. Ehrlich spáchal ve v zení sebevrafdu, W.Alter byl  
popraven. (srov. KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 232-236.)

<sup>105</sup> Solomon Abramovi Lozovskij byl od roku 1939 nám stkem ministra zahrani í a z titulu této funkce  
stál ve vedení Sovinformbyra. Byl považován za hlavního obhájee zájm sov tských fid v nejvy-ích  
politických patrech. Byl blízkým p ítelem Molotova a Poliny fiem ufliny a udržoval p átelské styky  
s vedením JAK. Srov. KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 230; MEDVED V, fi. Stalin i  
jevrejskaja problema, s. 61-62.

<sup>106</sup> Herec a divadelní reflisér Solomon Michoels (1890-1948, vl. jm. Tōjme Vovsi) byl od roku 1929  
editelem Státního fidoovského divadla a doma í v zahrani í byla znám jako významný p edstavitel  
sov tské fidoovské kultury. Zastával funkci p edsedy JAK.

JAK měl primárně propagandistický charakter a byl orientován výlučně na zahraničí. V létě 1943 Michoels spolu s členem prezidia JAK (a spolupracovníkem státní bezpečnosti) I. Feferem odjeli na několik dní propagandistickou cestu do Spojených států, kde je kromě významných osobností židovské národnosti v elese s Albertem Einsteinem i Chaimem Weizmannem uvítaly nadšené manifestace a kolikatisícových davů. Michoels a Fefer měli rovněž Molotovovo svolení projednat s americkými sionistickými organizacemi možnost finanční podpory pro osídlení židů na Krymu, odkud se již plánoval odsun Krymských Tatarů. Sovětské vedení si tímto plánem budovalo pověst ochránce pronásledovaných židů a zároveň doufalo, že díky tomu budou američtí sionisté ještě ochotnější posílat do Sovětského svazu peníze.<sup>107</sup> Pod dojmem pozitivních reakcí na tento návrh, zejména ze strany šJointuō (š*American Jewish Joint Distribution Committee*), připravilo vedení JAK s podporou Lozovského návrh na vytvoření židovské autonomie na Krymu a 15. února 1944 jej adresovali Stalinovi.<sup>108</sup> Tehdy byl tento ošividně nereálný a nepromyšlený návrh bez další reakce uložten do archivu, odkud byl však o pět let později vytažen a pouflet jako jeden z hlavních důkazů sionistického spiknutí v procesu proti JAK.

Zatímco se Sovětský svaz pro zahraničí profiloval jako hlavní ochránce pronásledovaných židů, situace uvnitř země se vyvíjela zcela jinak. V důsledku válečných útrap a pod vlivem intenzivní nacistické protijidovské propagandy začaly v zemi narůstat otevřené projevy lidové judofobie, a to zejména na Němci okupovaných územích, kde bylo stereotypní protijidovské myšlení hluboce historicky zakořeneno. Určité protijidovské tendence se však začaly objevovat i na státní úrovni. Tímto například ošmleně Sovětského svazu o holocaustu, o bagatelizaci zásluh vojáků židovského původu v bojových operacích Rudé armády a zejména o tažení za čistotu ruského umění pod egidou patriotické propagandy, jejímž výsledkem byla radikální personální čistka zaměřená na osoby židovského původu v kulturních institucích, redakcích, vydavatelstvích, uměleckých svazech apod.<sup>109</sup> S ohledem na svou mezinárodní pověst a

<sup>107</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajná politika Stalina*, s. 429.

<sup>108</sup> Srov.: *Rukovodstvo JAK o v pravitel'stvo SSSR s predloženijem sozdať jevrejskuju respubliku v Krymu. 15. fevralja 1944.* In: REDLICH, Tšimon (otv. red.), KOSTYR ENKO, Gennadij. (nauč. red.). *Jevrejskij antifašistskij komitet v SSSR 1941-1948: dokumentirovannaja istorija*, Moskva, 1996, s. 136-139.

<sup>109</sup> V srpnu 1942, v době klíčových bojů na východní frontě, připravil Agitprop pro ÚV materiál v nově kádrové politice v oblasti umění, který se hemfil takovými výrazy jako *šosoby neruského původu* (šnerusskije ljudiō) i *šp ekrucování národnostní politikyō* (šizvra–enije nacional'noj politikyō) a pofladoval pro ijetí různých opatření k posílení ruských kádrů. Srov.: *Upravlenije propagandy i agitacii*

ve snaze nenarušovat soudržnost společnosti národnostními střety v nestabilní válce nebo dobrou vůlí sovětské vedení nedopustilo eskalaci protifidovských nálad ve společnosti a protifidovské projevy byrokratického aparátu udržovalo v úzkém rámci kulturní byrokratické sféry.

Vítězstvím nad nacistickým Německem kulminovala apoteóza ruského patriotismu jako základu státní a národnostní doktríny SSSR. Vzhledem k problémům vnitřní povahy i komplikující se mezinárodní situaci v nastupující druhé studené válce bylo potřeba prosadit ve společnosti nový ideologický kurz, který by ji daleko více přimkl k vládnoucí elite. A. Ždanov, který v dubnu 1946 převzal pozici hlavního sovětského ideologa, proto spustil agresivní kampaň, jejímž cílem bylo nastolit v co nejkratší době totální ideologickou kontrolu společnosti po fázi úrité liberalizace poměru v období druhé světové války a krátce po ní. Tato kampaň, známá jako *ždanovčina*, byla směřována zejména na oblast kulturního a duchovního života, kde probíhala deideologizace nejrychleji a která byla zároveň z hlediska úspěšného zakončení a úspěšného nového ideologického kurzu klíčová. Ideologická homogenizace sovětské společnosti (dobovým heslem zvaná *šupevování monolitní jednoty sovětského lidu*), která měla být doprovázena radikální separací od *šnepatelského kapitalistického tábora*, v intelektuální oblasti probíhala pod heslem boje proti *šantipatriotismu* a *špoklonování před Západem*. Prvními oběmi této kampaně se stali v létě 1946 známí leningradští spisovatelé Michail Ždanov a Anna Achmatovová. Brzy se však rozšířila do dalších oblastí kulturního a intelektuálního života a po roce 1948 přerostla do kampaně proti kosmopolitismu. Po roce 1948 se však především dohrávala partie, rozehraná po útoku války aktivizací fidovského občanského hnutí. fidovský antifašistický výbor (JAK), uvedený do chodu jako nástroj propagandy směřované do zahraničí, po válce ztratil svůj význam a začal pro sebe hledat novou sféru působení, tentokrát na domácí půdě, což mělo tragické následky. O tomto vývoji bude pojednáno v následující podkapitole, v novém období kulminace stalinského antisemitismu.

### 3.3 Kulminace stalinského antisemitismu. Období 1948-1953.

Jak bylo uvedeno výše, odborná literatura se vesměs shoduje na tom, že v období po roce 1948 se stalinský antisemitismus projevil v plné síle. Za významný

---

CK VKP(b) ó v sekretariat CK VKP(b) o kadrovoj politike v oblasti iskusstva. 17 avgusta 1949 g. In: Gosudarstvennyj antisemitizm, s. 27-29.

před symbolického charakteru, kterým toto období za jiná, bývá považována násilná smrtelné postavy sovětského židovského národního hnutí a přededsy židovského antinifaštického výboru Solomona Michoelse. Byl zabit v noci z 12. na 13. ledna 1948 v Minsku, kam přijel pracovníkem členem výboru pro Stalinské ceny v oblasti literatury a umění. Jeho smrt byla na jeho příkazem Stalina v pokyn inscenována jako tragická automobilová nehoda, nebo Stalin s ohledem na citlivost židovské otázky v poválečné době pravděpodobněchtěl otevřeným zákrokem proti své toznámé osobnosti riskovat mezinárodní skandál.<sup>110</sup> Michoels v pohřeb tak prohlásil se svými poctami a š*Pravda* o něm v rozsáhlém nekrologu označila za *šelma ve ejného initele, který svůj život oddal službě sovětskému lidu*.<sup>111</sup>

Michoelsova smrt stála na počátku celé řady protijidovských kampaní, kterými stalinský antisemitismus v poválečném období eskaloval. Zatímco kádrová listka s antisemitským podtextem se v předcházejícím období omezovala na opatření z oblasti administrativně byrokratické, jako propouštění z práce, vyloučení ze strany, apod., například od jara 1949 v její realizaci začaly hrát daleko větší roli orgány státní bezpečnosti. Její největší tíhu pocítila plně asimilovaná a rusifikovaná populace židovského původu. Z dochovaných údajů vyplývá, že mezi léty 1945 a 1952 se zastoupení osob židovského původu v orgánech státní správy snížilo o celých 60%.<sup>112</sup> Rozsáhlé kádrové listky intenzivně probíhaly rovněž v oblastech spjatých s ideologickou a propagandistickou činností, zejména v flunalistice, v umění, ve vědeckých kruzích, na univerzitách a v dalších vzdělávacích zařízeních.

Od roku 1952 pak represivní akce s antisemitským podtextem začaly mít dohru v podobě fabrikovaných procesů a uzavřených soudů, v nichž byly vynášeny nejvyšší tresty.<sup>113</sup> Jen od případu s židovským antinifaštickým výborem bylo odvozeno několik desítek dalších trestních řízení, které měly demonstrovat existenci celé sítě sionistických organizací v nejrozsáhlejších oblastech.<sup>114</sup> Nejtragičtější příběhem byla protijidovsky zaměřená listka v oblasti přemyslu - odhalení záškodnické a špiónské činnosti

<sup>110</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 153-163.

<sup>111</sup> *Pravda*, 15. ledna 1948.

<sup>112</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 214.

<sup>113</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajna politika Stalina*, s. 512-513.

<sup>114</sup> Podle J.J. Zubkovové bylo takových odvozených případů okolo sedmdesáti (Srov.: ZUBKOVA, J.J. *Poslevojennoje*, s. 206). G. Kostyr enko uvádí, že v souvislosti s JAK bylo odsouzeno 110 osob, deset z nich k trestu smrti (Srov. KOSTYR ENKO, G. *Tajna politika Stalina*, s. 506.) V obou případech však není zřejmé, které případy jsou do tohoto počtu zahrnuty.

v Moskevském závodě na výrobu automobilů J.V. Stalina (šp *ípad ZISö*) stálo flivot trnácti osob, v souvislosti s rozbitím nacionalistické sionistické organizace v Kuzněckém metalurgickém závodě ve Stalinsku (šp *ípad KMKö*) byly k smrti odsouzeny ty i osoby a řada dalších k dlouholetým trestům odnětí svobody.<sup>115</sup>

Na tomto pozadí se odehrály ty i vzájemně úzce provázané události, které je bezpochyby možné označit za jakési milníky historie protifidovských projevů stalinského režimu. Prvním z nich byla kampaň proti kosmopolitismu v lednu - dubnu roku 1949, jífl získal do té doby limitovaný sovětský byrokratický antisemitismus masovou podobu. Druhým pak likvidace fidovského antifasistického výboru a proces proti jeho vedení v letech 1949 - 1952, který znamenal přesun tyfl stalinského antisemitismu z oblasti administrativně-byrokratické a propagandistické do sféry policejní-represivní. Tyetím milníkem je pak šp *ípad Lékař*, kterým stalinský antisemitismus v lednu říbeznu 1953 kulminoval. Jím budou v nově následující podkapitoly.

### 3.3.1 Boj proti kosmopolitismu.

V prvních měsících roku 1949 ovládala ve veřejný prostor halasná kampaň proti *škosmopolitismu*. Tento termín sice vstoupil do sovětské propagandy užfl za války, ale teprve po roce 1948 se ale začal vyufflávat pro označení osob, které se šsnafli z řící své národnostní identity a rozplynout se v celosovětovém spoleenství všech národů.<sup>116</sup> *šOdrodilý kosmopolitismus* v tomto významu vytváel protiklad k tehdejšímu úhelnému kamenu sovětské ideologie ř velkoruskému *špatriotismu*. Jako takový byl jakousi hypostazí *špoklonování před Západem* z období vrcholné *šřdanov-tiny*. Jak uvádí J.J. Zubkovová, *škosmopolitismus* se projevoval jako svého druhu švyří forma poklonování ř jako úplné odtrření od zájmů vlasti.<sup>117</sup>

Kampaň proti kosmopolitismu byla podobná jako *šřdanov-tina* ř zacílena zejména do řad inteligence. Proto je celkem logické, ře v jejích základech stál konflikt dvou kulturně-byrokratických struktur, který v-ak prost ednictvím typických šřklanových ř vazeb a nepotismu zasáhl ařfl do nejvyřších mocenských pater. Rovněfl není náhoda, ře se tento zásadní st et rozehrál v oblasti divadelního umění. Sv řdí to o

<sup>115</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 619-629.

<sup>116</sup> KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 203. Více ke genezi sémantiky *škosmopolitismu* a jeho výkladu viz níře v příslušné kapitole.

<sup>117</sup> ZUBKOVA, J.J. *Poslevojennoje*, s.206.

velkém významu, který byl divadlu jako médiu pro šíření ideologického vlivu v širokých vrstvách společnosti v této době píšizován.

Na jedné straně tohoto konfliktu stál Agitprop, od léta 1948 transformovaný v š*Odbor propagandy a agitace ÚV* (š*Upravlenije propagandy i agitacii CK*, OPiA) v čele s D.T. Ěpilovem. Agitprop a jeho pracovníci poskytovali záštitu moskevským divadelním kritikům, kteří díky tomuto patronátu disponovali určitou organizační i tvůrčí autonomií v rámci Svazu spisovatelů (š*Sojuz sovetskich pisatelej*; SSP). Dostávali značný prostor v hlavních sovětských kulturních periodikách, přičemž jejich vysoké estetické požadavky na formu i obsah soudobé divadelní tvorby ostře kontrastovaly s dobovým umleckým kánonem. Svaz spisovatelů se naopak díky Stalinovými přízní projevované jeho tajemníkovi A. A. Fadjevovi vymykal přímé kontrole Agitpropu, přičemž Fadjev ze své pozice podporoval sovětské dramatiky a spisovatele, jejichž literární a dramatická produkce nevalné kvality byla předmětem sříravých a ironických kritik.

Otevřený konflikt těchto dvou skupin nastal během 12. Sjezdu spisovatelů v prosinci 1948, kde mělo být zhodnoceno plnění Usnesení ÚV š*O repertoáru dramatických divadel a zprásoch jeho zlepšení* (š*O repertuare dramati eskich teatrov a merach po jeho ulušení*) z 26. srpna 1946. Zatímco Agitprop se prostřednictvím divadelních kritiků chystal obvinít Fadjeva ze závažného selhání v oblasti dramatické tvorby, odvolat ho a nahradit ve funkci liberálně smýšlejícím K. Simonovem, Fadjev, který měl podporu Malenkova a hlavně sympatie Stalina, přešel do protikůtu. 18. prosince vystoupil na Sjezdu s ostrým referátem naměřným proti ideologické diverzi divadelních kritiků, přičemž celou rozsáhlou kampaň proti kosmopolitním silám uvedl do chodu.

Jakmile Ěpilov pochopil skutečné rozložení sil, nezbylo mu než se pokusit dokázat svou loajalitu. Proto 23. ledna 1949 adresoval Malenkovovi zprávu, v níž své bývalé chráněnce z řad divadelních kritiků označil za šantipatriotickou, buržoazně-estetickou skupinu, jejíž činnost významně poškozuje rozvoj sovětského divadla a divadelní tvorby. Š Zároveň neváhal upozornit na šneruský převod v řině z nich.<sup>118</sup> Kampaň proti kosmopolitismu se tak stala první kampaň tohoto druhu s antisemitským

<sup>118</sup> *Dokladnaja zapiska Agitpropa CK G.M.Malenkovu o sostojanii t atralnoj kritiky. 23. janvarja 1949 g. In: Stalin i kosmopolitizm, s. 223-226.*

podtextem, a by nebyla orientována primárně protifidovskými, v adách široké veřejnosti se sémantika slova *škosmopolita* poměrně rychle transformovala do synonymního vyjádření slova *šfid*. Odtud pak pochází známé úsloví: *šNechce-li být antisemita, nazývej fida kosmopolita*.<sup>119</sup>

Směr celé kampani udala 28. ledna 1949 *šPravda* ve stati *šO jedné antipatriotické skupině divadelních kritiků* (*šOb odnoj antipatriotičeskoj gruppe teatralnych kritikov*), kterou sepsal šéfredaktor *šPravdy* P.N. Pospelov ve spolupráci se zástupci Svazu spisovatelů a Agitpropu, a jíž revidoval sám Stalin.<sup>120</sup> Obdobné texty se v následujících dnech objevily i na stránkách dalších sovětských kulturních periodik, jako *šLit raturnaja gazeta*, *šKul'tura i fizio* a *šSovetskoje iskusstvo*. Hon na *škosmopolity* však rychle nabíral obrátky a postupně se rozšířil do dalších regionů a dalších oborů a odvětví, zejména v oblasti vědy a umění. *šKosmopolité* byli odhalováni mezi literáty a literárními vědci, hudebníky a muzikology, filosofy a historiky; kosmopolitické tendence byly objevovány ve filmu, v architektuře, na univerzitách a ve vdeckých ústavech.<sup>121</sup>

Postupně rovněž výrazně posiloval antisemitský charakter kampaně, mezi jejímiž oběmi skutečně bylo neúměrně velké množství fidejů.<sup>122</sup> Nejradikálnější si v tomto ohledu počínal šéfredaktor periodika *šSovetskoje iskusstvo*, které dříve poskytovalo kritikům značný prostor. V.G. Vdovičenko ve zprávě Malenkovovi vyličil činnost divadelních kritiků jako rozsáhlé sionistické spiknutí a jejich řady rozšířil o několik desítek dalších fidejůských jmen.<sup>123</sup> Nicméně mocenské úpisky neměly na rozpoutání masové protifidovské hysterie zájem; nejhalasnější projevy tohoto typu byly naopak aktivně potlačovány. To byl i případ Vdovičenko, který byl obviněn z radikalismu a odvolán ze své funkce.

Koncem března útoky proti *škosmopolitům* ze stránek novin vymizely. 10. dubna se tomuto tématu v novala *šPravda* naposledy, tentokrát však v jihu daleko

<sup>119</sup> *š* tob ne prosly antisemitom, zovi fida kosmopolitom. In: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 310.

<sup>120</sup> *šOb odnoj antipatriotičeskoj gruppe teatralnych kritikov*. Pravda, 28. ledna 1949.

<sup>121</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 521- 610.

<sup>122</sup> Podle B. Pinkuse bylo až 71% představitelů inteligence obviněných z kosmopolitismu fidejůského původu. Srov.: PINKUS, Benjamin. *The Soviet Government and the Jews. 1948-1967 : A Documented Study*. Cambridge, 1984, s. 160.

<sup>123</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 341.

umírnějším duchu.<sup>124</sup> Kampa jich splnila svůj účel - pacifikovala liberálně laděné kruhy v ideologickém aparátu a zároveň vyslala jasný signál inteligenci, že fládné narušování ideové monolitnosti kulturního a duchovního života nebude tolerováno. Teprve ze zpětného pohledu je však zřejmý také její méně explicitní cíl. Halasná propagandistická kampa proti *škosmopolitismu* měla odvést pozornost od likvidace flidovského kulturního společenského života a zatýkání flidovské inteligence, které v Moskvě a v dalších městech po útěkem roku 1949 potichu probíhalo a které vstoupilo do sovětských dějin jako *šp ípad JAK*o.

Boj proti *škosmopolitismu* nevykročil za rámec propagandistické a kádrově-byrkratické sféry (propuštění ze zaměstnání, vyloučení ze strany, zákaz publikování apod.), což ostře kontrastovalo s tresty pro zatěněné představitel flidovské inteligence. G. Kostyrěnko vykládá tento rozdíl tím, že představitelé flidovské kultury byli považováni za *šflidovské buržoazní nacionalisty*o, tedy za skutečné i potenciální agenty sovětského sionismu, vedoucí protisovětskou -piónskou a podvratnou činnost. Proto podléhali vysokým trestům. Naopak *škosmopolité*o z řad asimilované flidovské inteligence, kteří se pohybovali pouze v rámci kulturní a intelektuální sféry, mohli být obviněni maximálně z toho, že svou nepatriotickou a prozápadní rétorikou napomáhali imperialistické propagandě usilující o amerikanizaci lidstva. K jejich šzne-kodněním tak postačovalo vyloučení z ideologických institucí.<sup>125</sup> Tato argumentace je zjevně nedostatečná a sám Kostyrěnko ji ve své pozdější práci již neopakuje.<sup>126</sup> Jak ukazuje osud jednoho z divadelních kritiků I.L. Altmana, skutečnost byla daleko komplikovanější. Altman byl jediným ze skupiny moskevských divadelních kritiků, který byl vyloučen ze Svazu spisovatelů, a to především kvůli svým stykům s vedením flidovského národního divadla a moskevské sekce flidovských spisovatelů.<sup>127</sup> 6. března 1953 (sic!) byl Altman zatěněn a obviněn zároveň z *šburžoazního nacionalismu*o a z vedení skupiny odrodilých *škosmopolitů*o.<sup>128</sup> Tento paradox daleko spíše nejl na odlišnosti obou obvinění ukazuje na jejich shodu. *šBuržoazní nacionalisté*o sice byli obviňováni z oddanosti své národnostní (event. náboflenské) tradici, kultuře a jazyku a *škosmopolité*o naopak za snahu se své národnostní identity zřít, ale v podstatě se

<sup>124</sup> *Kosmopolitizm ó ideologi eskoje oruflije amerikanskoj reakcii* . Pravda, 10. dubna 1949.

<sup>125</sup> KOSTYR ĚNKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 336.

<sup>126</sup> Srov.: KOSTYR ĚNKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*.

<sup>127</sup> KOSTYR ĚNKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 335.

jednalo o dvě strany stejné mince. <sup>128</sup> Mroká ve ejnost si proto pod ob ma pojmy brzy za ala p edstavovat stejný obsah ó šburfboazní nacionalistaõ i škospolitaõ se staly synonymem pro slovo šfidõ.

### 3.3.2 Proces se fiidovským antifa-istickým výborem

V povále ném období se fiidovský antifa-istický výbor (JAK) pokou-el nalézt nové pole p sobnosti a za al obhajovat snahy té ásti sov tských fiid , kte í usilovali o kulturní autonomii. Konflikt se státní mocí se tak stal nevyhnutelným.<sup>129</sup> První plány na uzav ení Výboru se datují jifl do období krátce po skon ení druhé sv tové války, a to v souvislosti s kritikou innosti Sovinformbyra, do jeho fl struktury pat il.<sup>130</sup> Dal-í dva návrhy na ukon ení jeho innosti pak pocházejí z p elomu let 1946 a 1947.<sup>131</sup> Av-ak s ohledem na aktuální d ní na Blízkém Východ , kde se e-ila významná mezinárodn - politická otázka budoucího uspo ádání Palestiny po vypr-ení britského mandátu, bylo takové e-ení prozatím odlofeno. Sov tský svaz v tuto dobu totifl diplomatickým i vojenskými prost edky aktivn podporoval vznik samostatného Izraele. Byl prvním státem, který jej uznal *de-iure a* navázal s ním diplomatické styky, zárove mu prost ednictvím svých satelit b hem první arabsko-izraelské války dodával zbran . Jak dokládá fi. Medved v, tyto aktivity ve prosp ch Izraele nebyly motivovány ani morálními d vody, ani mnohokrát zmi ovanou snahou získat jej do orbity svého vlivu. Sov tský svaz tím podle n j sledoval hlavn minimalizaci vlivu Velké Británie na Blízkém Východ na jedné stran a zaji-t ní vlastní bezpe nosti na stran druhé: štím, fle vytvo il mezi Araby a fiidy zónu permanentního konfliktu, do kterého byly nutn vtahovány jak Spojené státy, tak západoevropské zem , zaji- oval Stalin bezpe nost jiflních hranic SSSRõ.<sup>132</sup> V této konstelaci mohly být pro realizaci sov tské blízkovýchodní politiky kontakty JAK s vlivnými mezinárodními sionistickými kruhy uffite né. Pro zachování innosti JAK v-ak hovo ily i n které aspekty vnitrostátní

<sup>128</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 132.

<sup>129</sup> Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 114.

<sup>130</sup> V Sovinformbyru prob hly v zá í 1945 a ervnu 1946 dv prov rky, které konstatovaly závafné nedostatky v personální politice jeho editele Lozovského, spo ívající zejména v šnep ijatelné koncentraci fiid õ. Následná šracionalizace byrokratického aparátuõ SIB pak spo ívala v propu-t ní co nejv t-řho po tu z nich. Lozovského vliv od této chvíle za al rychle klesat. V souvislosti s kádrovými istkami v ministerstvu zahrani í a diplomatických sluřbách byl v ervenci 1946 zbaven funkce nám stka ministra zahrani í a o n co pozd ji byl z ministerstva zcela propu-t n. V lét 1947 byl odvolán i z postu vedení SIB. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*, s. 361-365.

<sup>131</sup> Podrovn ji viz MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 365-369.

<sup>132</sup> MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 105.

povahy ó podobn jako v p ípad smrti S. Michoelse snaha nepo–kodit krátce po válce mezinárodní renomé SSSR otev en protifidovskou akcí i zájem udržet na uzdu otev ené projevy lidového antisemitismu, k nimfl docházelo v pr b hu války i krátce po ní zejména na Ukrajin .

Dlouho očekávaný zákrok proti JAK tak nastal afl koncem roku 1948, kdy se stalo z ejmé, fle sovs tské plány na Blízkém Východ jsou zna n iluzorní a fle naopak má vznik Izraele zna en problematický vliv na sovs tské fiidy.<sup>133</sup> Vznik Izraele v kombinaci s traumatem holocaustu mezi nimi totifl vzbudil obrovské vzepjetí národního uv dom ní. Jejich entusiasmus kulminoval za átkem zá í 1948, kdy do Moskvy p ijela první velvyslankyn nového státu Golda Meirová. Její pobyt v Moskv byl doprovázen masovými manifestacemi n kolikatisícových zástup vyjad ujících solidaritu s Izraelem; nejv t–í z nich prob hly 4. íjna u p ílefitosti fidovského Nového roku a 13. íjna na svátek Posledního soudu Yom Kippur. A ufl byly tyto manifestace fivelným euforickým projevem fidovského nacionalismu, který v mocenských –pi kách zp sobil *šzáchvat politické paranoie*, jak je vykládá G. Kostyr enko, nebo provokací státního aparátu s cílem zamezit spekulacím o tom, fle pod vlivem proizraelského kurzu bude umofln n masový výjezd sovs tských fiid do nové vlasti, jak je vyhodnotil fi. Medved v, byly vyufflity jako záminka pro likvidaci JAK.<sup>134</sup> Rozhodnutí rozpustit JAK jako centrum antisov tské propagandy, které pravideln poskytuje protisov tské informace orgán m cizích rozv dek, bylo p ijato 20. listopadu. Zárove bylo rozhodnuto šuzav ít tiskové orgány tohoto Výboru, zabavit jeho dokumentaci, zatím nikoho nezatýkat.<sup>135</sup> Jak se brzy ukázalo, akcent byl na slovo *šzatím*.

Jifl 4. prosince p edloflil ministr vnit ní bezpe nosti Abakumov Stalinovi podrobnou zprávu o výsledcích –et ení zabavených materiál JAK, ve které doloffil, fle Výbor a jeho vedoucí p edstavitelé vyvíjeli nep átelskou innost a –pionáfl ve prosp ch zahrani ních rozv dek a rozn covali v zemi antisov tský fidovský nacionalismus.<sup>136</sup> Na základ této zprávy byli 24. prosince zat eni dva hlavní p edstavitelé JAK ó p edseda

<sup>133</sup> Srov.: REIMAN. *O komunistickém totalitarismu*, s. 98.

<sup>134</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov*, s. 170-171; MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 111 a 120.

<sup>135</sup> *Re–enje Politbjuro CK VKP(b) o zakrytii JAK. 20. nojabrja 1948*. In: *Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR*, s. 138.

<sup>136</sup> *V.S. Abakumov ó J.V. Stalinu, V. M. Molotovu, L.P. Berii, G.M. Malenkovu, A.A. Kuznecovu o rezul 'tatach izu enija izjatogo archiva JAK. 4. dekabrja 1948 g*. In: *Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR*, s. 139-147.

Výboru Icik Fefer a nástupce Michoelse ve funkci editel moskevského židovského národního divadla Veniamin Zuskin. Další vlna zatýkání v řadách židovské kulturní inteligence následovala za útkem roku 1949. Mezi zat enými bylo afl na n kolik výjimek celé vedení Výboru, jeho tiskového orgánu šEjnikajtō a vydavatelství šDer emesō. Do-lo v-ak i na adové leny JAK, zejména na ty, kte í m li n jaké vztahy se zahrani ím, ímfl mohla být podpo ena verze o -piónských aktivitách Výboru.

Po likvidaci židovského antifa-istického výboru, jakéhosi st edobodu kulturních a společenských aktivit židovské men-iny, p istoupil stalinský režim k likvidaci dalších center židovské národní kultury a občanského žívota. Byly uzav eny všechny židovské kulturní, literární a vzd lávací spolky a instituce, včetně svaz židovských spisovatel , židovských divadel a periodik; zastaveno bylo rozhlasové vysílání v židi-. Po celé zemi byli zatýkáni židov-tí spisovatelé a další p edstavitelé židovské intelektuální elity. Masová represivní akce zasáhla i židovskou autonomii v Birobidžanu, kde byla prakticky likvidována celé správní a intelektuální elita.

Úder proti JAK m l také p ímý dopad v nejvyšších patrech stranické nomenklatury. Krom hlavního patrona židovských nacionalist Ť.A. Lozovského zasáhl p ípad také do osudu dalších vrcholných vládních a stranických p edstavitel , zejména V. Molotova. V pr b hu hlavní vlny zatýkání židovské inteligence byla vylou ena ze strany a krátce na to zat ena jeho manželka Polina fiem uffina, sama židovského p vodou, která se na innosti JAK aktivně podílela, s jeho vedením ji pojily blízké osobní vztahy a opakovan se také setkávala s izraelskou velvyslankyní Goldou Meirovou. Podle G. Kostyr enka stály za jejím zat ením Stalinovy obavy, že Molotov pod jejím vlivem podporuje židovské nacionalisty a z titulu ministra zahrani í vede proizraelskou politiku.<sup>137</sup> Daleko p esv d iv ji v-ak p sobí záv ry fi. Medved va, který proces s JAK a útok na Polinu fiem uffinu zasazuje do -ír-ího kontextu tehdejší mocenské konstelace a chápe je jako sou ást rozsáhlejší strategie tandemu Berija-Malenkov, jak se zbavit svých nejv t-ích politických konkurent .<sup>138</sup> Molotov byl za útkem března 1949, krátce po zat ení fiem uffiny, zbaven funkce ministra zahrani í a spolu s ním byl nucen odejít z pozice ministra zahrani ního obchodu jeho spojenec a rodinný p ítel A. Mikojan. Oba si sice zachovali pozice v Politbyru, ale mocenské

<sup>137</sup> KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 179.

t flit , a tedy i centrum vlivu, bylo v tu dobu nikoli ve stranickém aparátu, ale v Rad ministr .<sup>139</sup> Odvoláním z postu ministra zahrani í tak Molotov nevratn ztratil pozici druhého nejvýznamn j-ího mufla v sovs tské hierarchii. Ve stejné dob byl zbaven v-ech funkcí N. Voznenskij a za aly vznikaly pevné obrysy nejv t-í sovs tské povále né represivní kampan , tzv. *šleningradského procesu*. Ve vedení SSSR se tak ustavil mocenský triumvirát Stalin-Berija-Malenkov. Zejména Berija se stal nejvlivn j-í postavou ve vládním aparátu a jeho postavení je-t upevnily úsp chy p i vývoji atomové bomby.

Výsledky a konfrontace len Výboru a dal-ích osob zat ených v souvislosti s p ípadem JAK probíhaly po celý rok 1949, jejich intenzita v-ak postupn slábla, afl se vy-et ování na ja e 1950 vícemén zastavilo. K jeho znovuo tevení do-lo afl v roce 1952 novým vedením MGB, které vze-lo z razantní kádrové istky, která prob hla na podzim roku 1951 pod záminkou rozkrytí sionistického spiknutí v tomto silovém orgánu a která v podstat odstartovala šp ípad léka ō (viz nífle).<sup>140</sup> Proces proti vedení JAK se tak s šp ípadem léka ō úzce propojuje.

Nové vedení MGB získalo souhlas se znovuo bnovením vy-et ování v šp ípadu JAK ō v lednu 1952. Jifl za átkem b ezna bylo p ípraveno obvin ní proti jeho patnácti hlavním ínitel m z celé ady protistátních aktivit, v etn -píónské innosti a intenzivní propagace burfloazního nacionalismu mezi flidovským obyvatelstvem SSSR.<sup>141</sup> Úst edním bodem obvin ní v-ak byla pouze stará známá historie s plánem na flidovské osídlení Krymu z roku 1944, cofl ukazuje na to, fle se po celou dobu nepoda ilo vy-et ování posunout a získat n jaké nové d kazky aktuální protistátní innosti zat ených len Výboru i sv dectví, které by p ípad posunulo za hranice úzkého kruhu flidovské inteligence. Kv li t mto nedostatk m ani nebylo mofné z šp ípadu JAK ō ud lat otev ený propagandistický proces, jak to p edpokládalo p vodní usnesení Politbyra.<sup>142</sup> 8. kv tna 1952 proto bylo pod totální kontrolou MGB p ed vojenským kolegiem Nejvy-ího soudu SSSR zahájeno uzav ené soudní ízení, které v-ak skon ilo

<sup>138</sup> Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 132 -136. Polina fiem uffina nebyla obvin na v souvislosti s p ípadem JAK, ale za zneuflívání pravomoci z doby jejího p sobení v r zných vládních funkcích. Tomu odpovídal i relativn mírný typ a vý-e trestu ó p t let vyhnanství v Kazachstánu.

<sup>139</sup> Srov.: MEDVED V, fi., MEDVED V, R. *Neznámý Stalin*, s. 43. Srov. také: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 175.

<sup>140</sup> Srov. KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*, s. 459.

<sup>141</sup> Srov.: *Obvinitel'noje zaklju enije po šd lu JAK ō. 3 aprlja 1952 g.* In: *Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR*, s. 182-200.

t flko uv itelnou blamáffí. P edkládaná obvin ní byla natolik neopodstatná, vystav ná na p iznáních vynucených silou, falzifikacích a zjevném p ekrucování fakt , a tak o ividn odporovala jakýmkoli procedurálním normám, fle se p edsedající A. A. epcov rozhodl soudní ízení p eru-ít a a koli m l nepochybn o vý-i trestu jasné instrukce, pokusil se celou v c vrátit k do-et ení. Jeho intervence u Malenkova v-ak nebyla a ani nemohla být úsp -ná ó Malenkov, do jeho fl kompetence po odvolání fidanova v ervenci 1948 spadala také komplexní problematika flidovského obyvatelstva SSSR, byl sám aktivním hybatelem jak v šp ípadu JAKõ, tak v odvozeném šp ípadu léka õ, a t flko tak mohl mít zájem na jejich diskreditaci.<sup>143</sup> 18. ervence byly vyneseny rozsudky smrti a 7. srpna byly vykonány.<sup>144</sup>

D vody pro více nefl dvouletou ne innost v šp ípadu JAKõ i d vody jeho bleskurychlého uzav ení na ja e 1952 budou z ejm je-t na své plné objasn ní ekat. Jejich pozadí v-ak bude t eba hledat p edev-ím v komplikovaných a nep ehledných mocenských bojích v nejvy-ích patrech sov tské hierarchie. šP ípad JAKõ je také nutné analyzovat v souvislosti s protiflidovskou ístkou v MGB a s šp ípadem léka õ, který jifl v roce 1952 získal své pevné kontury a kde se chystala první vlna zatýkání. Práv šp ípad léka õ nabízel moflnost roz-í it záleflitost sionisticky motivované kolaborace a -pionáfle daleko za úzký rámec flidovské inteligence. šP ípad JAKõ tak jifl moflná v té dob nenabízel fládný dal-í mocensko-politický, ani ideologicko-propagandistický potenciál, a proto byl rychle a potají uzav en. To ufl je v-ak jen sféra spekulací.

### 3.3.3 P ípad léka

P ípad kremelských léka obvin ných z protistátní innosti v podob úmyslného zabití vysokých sov tských initel tvo il apogeu stalinského antisemitismu a pln se v n m zhodnotily v-echny tendence a události p edcházejícího období.

<sup>142</sup> Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 148.

<sup>143</sup> Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 138; 126-127.

<sup>144</sup> Popraveni byli S.A. Lozovskij, I.S. Fefer, I.S. Juzefovi , B.A. Tšmeliovi , L.M. Kvitko, P.D. Marki-, D.R. Bergelson, D.N. Gof-tejn, V.L. Zuskin, L.J.Talmi, E.I. Teumin, I.S. Vatenberg, .S. Vatenberg-Ostrovskaja. Sv toznámá sov tská akademi ka L.S. Tšernová, její fl poprava by bezpochyby vyvolala v zahrani í vlnu protest , byla odsouzena k desetiletému trestu vyhnanství ve St ední Asii. S.L. Bregman zem el ve v zské nemocnici krátce po vynesení rozsudku.

Jak už bylo zmíněno výše, tento případ bezprostředně vyráží z případu lidovského antifasistického výboru (šp *ípad JAKŮ*), a to prostřednictvím Jakova Etingera, profesora elitního 2. Moskevského lékařského institutu J.V. Stalina. Etinger, který jako přední internista poskytoval konzultace kremelské nemocnici a dalším klinikám, kde se léčila nejvýše stranická a vládní nomenklatura, byl v listopadu 1950 na základě výpovědi předsedy JAK I. Fefera zatčen. Předvodně byl obviněn špouzež z buržoazního nacionalismu a zločinných rozhovorů na téma útlaku sovětských lidí. Nicméně během výslechu, vedených za pouhých fyzického a psychického násilí, byl J. Etinger nejen donucen označit za *šfidovské nacionalisty* řadu dalších proslulých lékařů lidovského předvodu, ale i špiznatě svému vyšetřovateli M.D. Rjuminovi, nepřátelů lékou v roce 1945 záměrně způsobil smrt tajemníka ÚV A. S. <sup>TM</sup>erbakova. Ministr vnitřní bezpečnosti Abakumov však takovou iniciativu svého podřízeného považoval za přehnanou, s ohledem na Stalinovu chorobnou nedůvěru i za potenciálně nebezpečnou, a odmítl vyšetřování tímto směrem vést.<sup>145</sup>

Rjumin se však pod tlakem hrozícího propuštění obrátil Malenkovovým prostřednictvím přímo na Stalina a obvinil ministra Abakumova z řady nezákonných praktik, mimo jiné i z toho, že záměrně způsobil smrt J. Etingera, aby tak znemožnil další vyšetřování jeho teroristických aktivit.<sup>146</sup> Události pak nabraly rychlý spád: Abakumov byl odvolán z postu ministra státní bezpečnosti, vyloučen ze strany a krátce nato zatčen. V ústředí ministerstva státní bezpečnosti se pod záminkou odhalení sionistického spiknutí rozbíhala kádrová čistka, které padli za obětí vichni vedoucí pracovníci lidovského předvodu. Šp *ípad Abakumova* proto bývá někdy označován spolu s *šp ípadem JAKŮ* a *šp ípadem lékaře* za třetí antisemitsky orientovaný proces.<sup>147</sup> V rozhodnutí Politbyra ze dne 11. července 1951, kterým byly o okolnostech Abakumova odvolání informovány všechny oblastní, krajské i republikové útvary MGB, bylo navíc uvedeno, že: *šmezi lékaři i bezpochyby existuje konspirativní skupina osob, která se pokoušela během léby usmrtit přední představitel strany a vlády. O nic dále bylo ježtupeseno, že lo o práci pro zahraniční rozvědky: ší s. Abakumov znemožnil ÚV odhalit nepochybně existující konspirativní skupinu*

<sup>145</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajná politika Stalina*, s. 632-633; TÝfi: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 242-243.

<sup>146</sup> Srov.: M.D. Rjumin o J. V. Stalinu ob š opasnostiš V.S. Abakumova š dlja gosudarstvaš. 2. ijulja 1951.g. In: *Gosudarstvennyj antiseminizm v SSSR*, s. 449-450. J. Etinger zem el v b eznu 1952 ve vazb následkem surových výslechu. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajná politika Stalina*, s. 633.

<sup>147</sup> Srov.: MEDVED V, fi. Stalin i jevrejskaja problema, s. 157.

*léka*, kteří plnili pokyny zahraničních agentů k teroristické činnosti proti předním představitelům strany a vlády.<sup>148</sup> Budoucí špionův případ lékařů tak dostal jasné kontury.

Jak ale případ dříve dokládá fi. Medvedev, tento případ nevznikl uvnitř vyšetřovací sekce MGB a nebyl jen výsledkem přeměrných ambicí jednoho zarytého antisemity a dobrodruha v řadách jejích vyšetřovatelů, jak se jej pokouší vysvětlit G. Kostyrenko.<sup>149</sup> Podle Medvedeva měl plovod na úrovni Politbyra a byl součástí boje o moc ve stranickém a vládním aparátu, přičemž v jeho základech stála na jedné straně Stalinova obava z rostoucího vlivu tandemu Berija a Malenkov, a na straně druhé snaha tohoto tandemu získat přímou kontrolu nad MGB a dosadit do jeho čela svého člověka. Stalin, který měl pochybnosti o tom, zda Abakumov neudrfluje tajné kontakty s Berijou, jeho sezazením definitivně odstihl MGB od Berijova vlivu.<sup>150</sup> Naopak pro Berijova a Malenkova celá reorganizace v MGB podle Medvedeva fládnou skutečnou mocenskou výhodu nepřinesla a nově jmenovaný ministr Ignatjev nebyl ochoten podléhat nikomu jinému než přímě Stalinovi a na pozici náměstka byl jejich člověk S.A. Goglidze jako první náměstek kompenzován Chruščovovým a Bulganinovým stoupencem A.A. Jepi-evem jako náměstkem pro personální otázky, takže misky mocenských vah mezi dvěma skupinami tzv. špionůvých lídrů staly vyvážené.<sup>151</sup>

Vyšetřování teroristických aktivit J. Etingera měl nyní na zodpovědnosti, stejně jako špionův případ JAKů z pozice velitele špionůvých oddělení pro obzvláště závažné záležitosti (šSledstvennaja čas po osobo važnym delam S OVD) M.D. Rjumin, který tak mohl svůj plovodní zámer dále rozpracovat. Rjumin ustavil vyšetřovací skupinu, která za asistence k tomuto účelu sezvaného lékařského konsilia přezkoumávala úmrtí všech významných pacientů kremelské nemocnice (šLečno-sanitarnoje upravlenije Kremlja, Le sanupra, LSUK) v letech 1945-1951. Nad rámec toho prověřek se však vyšetřování neposunulo a na celý další rok se prakticky zastavilo. Stalin i přičky MGB byli plně zamětnáni pípadem tzv. mingrelské nacionalistické skupiny, která vyústila v zatěnění více než tyřiceti gruzínských stranických a republikových initelů a byla provázena masovými deportacemi celých skupin obyvatel. Ani po svém návratu z

<sup>148</sup> Iz postanovlenija CK VKP(b) š O neblagopolu nom položenii v ministerstve gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR. 11. ijulja 1951 g. In: Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR, s. 451-452.

<sup>149</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*, s. 634; KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 242.

<sup>150</sup> Srov.: MEDVED V, fi., MEDVED V, R. *Neznámý Stalin*, s. 27.

<sup>151</sup> Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 143, 148 a 150 a 157-158.

šodpo inkuo v Gruzii do Kremlu v únoru 1952 Stalin p ípadu léka nev noval v t-í pozornost a soust edil se na jiné záleflitosti, zejména na p ípravu nového sjezdu VKP(b).<sup>152</sup>

Nový impulz dostal šp ípad léka o teprve v srpnu 1952, kdy byla na MGB p edvolána Lidije Timan-uková. B hem pohovoru vy-lo najevo, fe se podílela na lé ení A.A. fidanova krátce p ed jeho smrtí a fe tehdy o svých rozep ích s kolegiem o-et ujících léka informovala prost ednictvím fidanovova osobního ochránce vedení MGB.<sup>153</sup> Tento proslavený šdopis léka ky Lidije Timan-ukovéo byl vytafen z archivu a stal se hlavním šd kazemō pro rozehrání šp ípadu léka o. To, fe radikální pr lom ve vy-et ování nastal zrovna krátce potom, co Stalin svým spolupracovník m oznámil sv j zám r svolat po dlouhých t inácti letech sjezd strany, který by mohl legitimovat radikální reorganizaci stranického a vládního aparátu v dob , kdy ufl za ínala být otázka nástupnictví po jeho smrti stále aktuáln j-í, t flko m fe být považováno za náhodu i pouhou shodu okolností.

V zá í 1952 bylo Politbyro informováno o okolnostech fidanovovy smrti, interpretované jako zám rné usmrcení prost ednictvím -patn diagnostikovaného infarktu myokardu. Krátce nato byla zat ena první skupina kremelských léka , kte í se podíleli na fidanovov lé ení. Za átkem listopadu pak byly na Lubjanku p edvedeny hlavní moskevské léka ské kapacity v ele s profesory V.N. Vinogradovem, V.Ch.Vasilenkem a M.S.Vovsim. Zat ení léka i se v-ak ani pod vlivem fyzického a psychického týrání k p edkládaným zlo in m nep iznali. I to byl jeden z d vod , pro byl 14. listopadu Rjumin odvolán ze v-ech funkcí a propu-t n z MGB. Vedením

<sup>152</sup> 12. února 1952 Stalin povolal Igna jeva a Rjumina ke konzultacím, bezpochyby i o dal-ím vývoji v p ípadu léka . Nicmén , jak upozornil fi. Medved v, n kolik dal-ích m síc poté nedo-lo ve vedení vy-et ování k fládnému dal-ímu posunu. Proto Medved v nepovafluje za v rozhodné, fe by b hem tohoto jednání Stalin v záchvatu vzteku nad neuspokojivým postupem vy-et ování zástupc m MGB vyhrofloval násilím a zat ením, pokud nebudou plnit jeho pofladavky, jak tuto situaci popisuje s odvoláním na archivní prameny G. Kostyr enko. Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 162; KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*, s. 637.

<sup>153</sup> L.F. Timan-uk o N.S. Vlasiku o nepraví nom le ení A.A. fidanova. 29. avgusta 1948. In: *Gosudarstvennyj antiseminizm v SSSR*, s. 430-431. Andrej fidanov trp l t flkou aterosklerózou; nemoc se výrazn zhor-ila poté, co byl v lét 1948 zbaven stranických funkcí ve prosp ch Malenkova. Poté se uchýlil do sanatoria, kde 24. ervence utrp l první infarkt. Kolegium léka LSUK v ele s prof. Vinogradovem v-ak situaci vyhodnotilo jako záchvat srde ního astmatu a tomu p izp sobilo lé ebný režim. 27. srpna se fidanovovi ud lalo znovu zle. L. Timan-uková mu tentokrát zm íla EKG a odhalila prod laný infarkt. Ostatní lenové kolegia v-ak její záv r odmítli a p im li ji diagnózu p epsat podle svých p edchozích záv r . 29. srpna fidanov upadl do bezv domí a 31. srpna zem el. Prod lané infarkty nebyly p iznány ani v pitevní zpráv . L. Timan-uková byla pokárána a p esunuta na nífl-í pozici. Srov. KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*, s. 638-642.

vyšetřování byl novopověřen S.A. Goglidze, který zároveň zastupoval ministra Ignatjeva po dobu jeho indispozice.<sup>154</sup> To, že byl do vedení ministerstva dosazen Berij v nejbližší době, nebylo podle fi. Medvedeva náhodné. V Gruzii se koncem roku 1952 blížilo rozuzlení tzv. mingrelského případu, které hrozilo právě Berijovi a Goglidzemu velkými nepříjemnostmi. V jejich eminentním zájmu proto bylo Stalinovu pozornost zaměřit jiným směrem, k čemuž se právě moskevský případ lékaře velmi hodil.<sup>155</sup> Vyšetřování proto s příchodem Goglidzeho téměř ihned nabralo novou dynamiku. Výsledky byly vedeny ještě surověji a lékaři se postupně začali přiznávat ke stále komplikovanějším a absurdnějším činům. Již 24. listopadu tak mohl Goglidze předložit Stalinovi přehled o očekávaném výsledku vyšetřování, dokládající, že v LSUK působila teroristická skupina lékařů a fidovských nacionalistů, kteří se snažili zabít hemoroidní lékařem vedoucí představitel strany a vlády, a že jejich činnost byla řízena západními tajnými službami.<sup>156</sup> Stalin trval na intenzivním vyšetřování, a tak se začaly zatýkat v prosinci 1952 a lednu 1953 rozdílnými jmény spjatá s kremelskou nemocnicí. Celkem bylo obviněno 28 lékařů, v čele z nich z LSUK. Jak se rozvíjel okruh podezřelých, rozvíjel se i okruh šobitů, kterým údajně usilovali o životy, například o předsedu Kominterny G. Dimitrova, předsedu francouzské komunistické strany M. Thoreze a další významní sovětské i zahraniční inženýry.

Ze 28 zatýkaných lékařů jich bylo 13 fidovského původu.<sup>157</sup> Aby byl zesílen sionistický charakter případu, bylo vyšetřování dále rozšířeno, a to prostřednictvím prof. Vovsiho, který se k této roli jako bratranec S. Michoelse výborně hodil. Vovsi byl obviněn z toho, že prostřednictvím S. Michoelse přijímal pokyny americké rozvědky a sionistické organizace špičkově k tomu, aby zvyšoval zastoupení fidovských kádrů v sovětské medicíně a vytvořil celou síť fidovských buržoazně-nacionalistických skupin v různých moskevských lékařských zařízeních. Spolu s dalšími fidovskými lékaři pak měl za úkol podkopávat zdraví významných sovětských inženýrů včetně Beriji, Malenkova a samotného Stalina. Od hlavního případu 28 kremelských lékařů tak byla

<sup>154</sup> Druhý den po Rjuminov odvolání si Stalin pozval ministra Ignatjeva a hrubě ho osočil z nedostatků práce MGB. Ignatjev krátce na to dostal infarkt a musel být hospitalizován. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 256.

<sup>155</sup> Srov. MEDVEDEV, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 179-180.

<sup>156</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajna politika Stalina*, s. 649; TÝfi: *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 259.

<sup>157</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 260.

odvozena celá řada dalších trestních řízení, zejména proti lékaři mříčovského p řvodu.<sup>158</sup>

V odborné literatuře jsou rozpracovány tři možné scénáře finále šp řpadu léka ů. Prvním z nich byla varianta ve ejného exemplárního soudního procesu, kterou p edpokládá nap ř. A Vaksberg.<sup>159</sup> Jakýmsi prototypem takového procesu mohl sloužit proces s R. Slánským a dalšími vysokými stranickými íniteli v ěkoslovensku, kteří byli v prosinci 1952 obvin ěni z toho, že prost ednictvím o ěet ujících léka ů usilovali o řivot prezidentu Gottwaldovi.<sup>160</sup> Tomu nasv ěd oovala skute nost, že šp řpad léka ů byl první velký povále ěný p řpad, o kterém byla informována řiroká ve ejnost. 13. ledna 1953 bylo ve v ěch novinách publikováno oznámení tiskové agentury TASS o odhalení spiknutí léka ů napojených na zahrani ění rozv ědky a sionistické organizace.<sup>161</sup> Toto oznámení zahájilo rozsáhlou řtavou propagandistickou kampa ů s významným antisemitským nábojem, která mezi sov ětskými obyvateli vyvolala bezmála davovou psychózu a v zahrani ěí zvedla obrovskou vlnu kritiky.

Oznámení TASS sice uvád ělo, že vy ět ování bude zavr ěeno v nejbližší dob ě, ale jeho skute ěný stav tomu neodpovídal. Naopak teprve ve druhé polovin ě ledna a v únoru prob ěhla další vlna zatýkání a p řpad dostával stále řir ější kontury. Podle v ěho tedy zdaleka nebylo možné jej rychle ukon ěit a p řpravit k ve ejnému soudu, který si řládá dlouhodobou náro ěnou p řpravu a p řesn řšecvi enou ě souhru v ěch aktér ů. G. Kostyr enko proto p edpokládá, že Stalin postupn ě od plánu na ve ejný proces ustupoval a pokud by nezem ěl, šp řpad léka ů by podobn ě jako šp řpad JAK ě skon ěil utajeným soudem a popravou.<sup>162</sup> Podle ři. Medved va v ěak takový postup nebyl vzhledem k propagandistickému rozm ěru p řpadu a mezinárodnímu renomé řady obvin ěných možné. Navíc i u uzav ěného soudu musely být dodřřovány ur ěité formální náleřřitosti, proto také soud s JAK, i kdýř uzav ěný, skon ěil velkou blamářří. Mimo to zejména Berija, a jeho prost ednictvím i Malenkov a Goglidze, byli osobn ě zainteresováni na tom, aby p řpad léka ů skon ěil co nejd říve, d říve, neřř gruzínský proces, který se pomalu chýřřil ke konci: řodvrátit nevyhnutelná řorganizací opat ění ě

<sup>158</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s.654-662.

<sup>159</sup> VAKSBERG, A. *Iz ěda v raj*, s. 395 nn.

<sup>160</sup> Podrobn ěji nap ř. KAPLAN, Karel. *Zpráva o zavrařření generálního tajemníka*. Praha 1992; TÝři: *Kronika komunistického ěkoslovenska : Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, 2009.

<sup>161</sup> *Arest gruppy vra ěj-vredit lej. Soob ěenie gazety ř Pravda ě*. In: *Stalin i kosmopolitizm*, s. 651-652.

<sup>162</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 682.

po popravách v Gruzii, plánovaných na nejbližší týdny, bylo možné jen jedním způsobem o popravách v Moskvě. A tak rychlé vypovězení s případem lékaře bylo možné pouze skrze institut tzv. *šzvlátní porady*.<sup>163</sup>

O tom, jakým směrem by se případ lékaře vyvíjel, nebyl Stalinovy smrti, je možné pouze spekulovat. Jisté je, že 2. března 1953, kdy Stalin ležel v kómatu ve své rezidenci u Moskvě, ze stránek *Pravdy* úplně zmizela *tvavá kampa* proti *šzrádcům* a *švrah m v bílých plátech*, která tisku od 13. ledna dominovala. Takovou ráznou změnu propagandistického kurzu interpretovala řada historiků jako důkaz toho, že byl Stalin násilně odstraněn a kampa po jeho smrti ihned zastavena.<sup>164</sup> Jinou optikou se na tyto události dívá V. Medvedev. Podle jeho názoru se naopak Stalin sám rozhodl kampa zastavit, nebo chápal, že brzké rozuzlení případu lékaře prostřednictvím *šzvlátní porady* by způsobilo obrovský mezinárodní skandál a přitáhlo neřádnou pozornost k tomuto nestandardnímu mimosoudnímu prostědku. Pokud by však celý případ zastavil sám, mohl odpovědnost připsat Berijovi a Malenkovi, což by byl dostatečný důvod pro radikální přestavbu ve vedení země, k níž od 19. sjezdu věšmešoval.<sup>165</sup> To ufl, stejně jako mocenské pozadí *šp ípadu lékaře*, zůstává v oblasti spekulací, které za současného stavu historického bádání není možné doložit fakty.

Dostatečně objasněna dosud nebyla ani dohra *šprocesu lékaře* po Stalinov smrti. Známá fakta dokládají, že výslechy zatěněných lékaře probíhaly nerušeně ještě několik týdnů po Stalinov smrti. Jedinou výjimkou bylo propuštění Poliny fiem ufliny, k níž mufl došlo již 9. března.<sup>166</sup> Formálně bylo vyšetřování zastaveno teprve

<sup>163</sup> MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s.201. Institut zvlátní porady vznikl v polovině 20. let s cílem vyšetřovat a odsuzovat pachatele protistátní trestné činnosti. Jako takový měl rozsáhlé soudní pravomoci, avšak nespadal do oficiální sovětské justiční a soudní soustavy a nemusel dodržovat formální náležitosti soudního procesu. Zvlátní porady se účastnil ministr vnitra (od roku 1950 vnitřní bezpečnosti), velitel policie a generální prokurátor, na každém zasedání posuzovala (bez přítomnosti odsouzených) několik set případů, od roku 1941 mohla vynést jakékoli rozsudky včetně trestu smrti. Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s.194-199.

<sup>164</sup> Takové stanovisko zastává například A. Avtorchanov (Srov.: AVTORCHANOV, Abdurachman. *Zagadka smerti Stalina*. Frankfurt, 1981, s. 198-199) i RADZINSKIJ, Edvard Stanislavovič. *Stalin*.

<sup>165</sup> MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 215-218. G. Kostyrěnko k roli Beriji a Malenkova v *šp ípadu lékaře* sice uvádí, že jej iniciovali, aby odstranili Abakumova, dále jej podle něj udržoval výhradně Stalin. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 278.

<sup>166</sup> Polina fiem uflina byla dopravena koncem ledna 1953 z kazašského vyhnanství do Moskvě a znovu zatěna, tentokrát v souvislosti s případem lékaře. Během výslechu se od ní snažili získat svědectví proti Molotovovi v rámci rozvíjejícího se případu sionistického spiknutí na ministerstvu zahraničí. V této souvislosti byl zatěn například také bývalý velvyslanec ve Velké Británii I.M. Majskij. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 277-278.

na konci března. 3. dubna na základ Berijova návrhu z 1. dubna Prezidium ÚV rozhodlo, aby byli vichni zat ení léka i a jejich rodinní příslušníci osvobozeni.<sup>167</sup> Měkovaná ve ejnost byla vzáp tí informována, že k jejich zat ení došlo neprávem, že byli podrobeni šnep ípustným a sov tskými zákony přísn zakázaným způsobem vyšetování a nyní jsou pln rehabilitováni. Za hlavního viníka fabrikace *šp ípadu léka* ů byl ozna en nám stek ministra vnit ní bezpe nosti Rjumin, který byl v polovin března zat en, aniž by byla zohledn na skute nost, že byl odvolán ze všech funkcí a propu-t n z MGB dva měsíce před tím, než celý případ vyeskaloval. Krátce nato byli, tentokrát již v tichosti, z v zení propu-t ni i vedoucí pracovníci MGB zat ení po pádu ministra Abakumova. Rehabilitace ob tí protiflidovských proces ů se v-ak táhly až do druhé poloviny 50. let, dávno po smrti jejich hlavních hybatel ů Stalina, Beriji, Rjumina i Abakumova.<sup>168</sup>

V *šp ípadu léka* ů, který velmi siln rezonoval po celé zemi a který měl také zna ný mezinárodní ohlas, bylo klí ovou otázkou ozna ení viníka. Za tím, že byl celý proces zna n nep esv d iv vydáván za výsledek Rjuminovy snahy o kariérní vzestup, se z ejm skrývá pouze snaha o to, aby na nikoho ze stávající mocenské elity nepadl za tento obrovský nezákonný komplot stín viny. Hlavním iniciátorem ukon ení procesu a návrhu na rehabilitace zat ených léka byl z titulu funkce ministra vnitra, nov slou eného s MGB, L. Berija. Jeho podpis také neslo prohlá-ení ur ené ve ejnosti, které doslova ot áslo celou zemí (jednalo se o sd lení ministerstva vnitra, nikoli rozhodnutí politbyra i jiný kolektivn přijatý dokument). Berija se také podle archivních pramen domáhal, aby Ignajev, jako ministr politicky zodpov dný za chod MGB, nebyl pouze zbaven postu tajemníka Úst edního výboru strany, ale aby byl vylou en z ÚV i ze strany jako takové, což by byl první krok pro jeho možné zat ení.<sup>169</sup> Tak daleko v-ak Beriju zajít nenechali. Otázka, do jaké míry byla Berijova aktivita v oblasti rehabilitací ob tí protiflidovských kampaní, která byla pro ostatní nejvyší mocenské hrá e v ele s Malenkovem bezpochybným ohrožením, d vodem pro jeho náhlé zat ení a urychlenou popravu, bude dál ekat na své zodpov zení. Jisté v-ak je, že po Berijov zat ení v ervnu 1953 se proces rehabilitací na adu měsíc zastavil a obnovil se až pod

<sup>167</sup> Srov.: *Postanovlenije Prezidiuma CK KPSS o falsifikacii tak nazyvajemogo d la vra ej-vredit lej. 3. aprlja 1953 g.* In: *Gosudarstvennyj antiseminizm v SSSR*, s.483-485. Jednalo se v-ak pouze o skupinu 37 osob, tedy jakéhosi jádra *šp ípadu léka* ů, nikoli osob obvin ných v ad paraleln vedených a od hlavního případu odvozených kauz. Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 272.

<sup>168</sup> Berija byl popraven v prosinci 1953, Rjumin v ervenci 1954 a Abakumov týl rok v prosinci.

taktovkou Chruščova koncem roku 1954 jako součást jeho mocenského boje proti Malenkovi.<sup>170</sup>

Konec *šp ípadu léka ů*, podobn ě jako ada dalších klíčových moment v historii protifidovských projev ů v období pozdního stalinismu, tedy také vzbuzuje celou řadu otázek, které nadále z stávají bez odpovědí.

### 3.4 Záv ěr

Jak je z výše uvedeného historického pohledu zřejmé, v období před rokem 1948 o cílené protifidovské politice stalinského aparátu je těžké mluvit nelze. Až když v tomto období byly založeny ty tendence a procesy, které se po roce 1948 projeví naplno, a ušlo o kádrové čistky podle *š lánku p ů*, snahu o ideologickou homogenizaci v řadách humanitní inteligence i tragické vyústění pokusu transformovat fidovský antifidovský výbor (JAK) jako orgán fidovského obanského hnutí do poválečné reality.

V období mezi léty 1948 a 1953 stalinský antisemitismus výrazně narostl a koncem tohoto období eskaloval v podobu rozvíjeného sionistického komplotu zasahujícího do celé řady oblastí politického i veřejného života země. Tyto zlomovými okamžiky v tomto vývoji pak byla kampaň proti *škosmopolitismu* ů jako první masová kampaň s výrazným protifidovským akcentem, proces s vedením JAK jako první proces proti osobám fidovského původu, v němž padly rozsudky smrti, a do této *šp ípad léka ů*, kterým stalinský antisemitismus kulminoval.

Stalinský antisemitismus se kvalitativně odlišoval od tradiční judofobie založené na náboženském a socioekonomickém základě. Vyrůstal z oblasti diskriminace administrativní a kádrové regulace, jejíž kořeny ležely v nástupu neideologické technokratické byrokracie vzrostlé z čistek 30. let. Pro ni byl antisemitismus vhodným nástrojem posilování vlastní pozice na úkor porevolučních kádrů, mezi nimiž bylo v důsledku porevolučního vývoje stále značné množství židů, přičemž své kroky mohli opírat na přetrvávající protifidovské resentimenty ve společnosti. Takto budovaný antisemitismus byl umně vyvoláván k propagandistickým účelům a byl také významnou součástí mocenských bojů v nejvyšších patrech stranické a vládní hierarchie. Tento aspekt stalinského antisemitismu jako nástroje mocenského boje, včetně role jeho

---

<sup>169</sup> Srov.: MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 273.

klíčových aktérů (zejména Stalina ve vztahu k aktivní roli Beriji a Malenkova) zůstává dosud plně neobjasněná. Každopádně skutečnost, že projevy byrokratického antisemitismu byly velmi umně dávkovány a instrumentovány a fiktivní judofobie drflena pevně na uzdu, svědčí o tom, že jejich hlavním arbitrem byl bezpochyby sám Stalin. Zdánlivě podrobně prozkoumaná a archivními materiály doložená historie vztahu sovětského režimu k židům ve sledovaném období tak překvapivě vykazuje řadu bílých míst a měla by být nadále analyzována, a to zejména v širším kontextu mocenských transferů na nejvyšší úrovni.

Stalinovou smrtí začala nová epocha sovětských dějin i dějin sovětského antisemitismu. Jak se však historici shodují, zdaleka neznamenal jeho konec. Naopak, jak uvádí například V. Medvedev, v některých ohledech státní antisemitismus v období vlády Chruščova a poté Brežněva ještě posílil a vyústil do masového exodu sovětských židů do Izraele a Spojených států.<sup>171</sup>

Jednotlivé aspekty stalinského antisemitismu, jeho významová pole a funkce, stejně jako objasnění jeho kontinuity v post-stalinském období, by měla v následujících kapitolách napomoci odhalit předkládaná sémiotická textová analýza dvou klíčových protijidovských kampaní.

---

<sup>170</sup> MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 273.

<sup>171</sup> MEDVED V, fi. *Stalin i jevrejskaja problema*, s. 277. Více vztahu sovětského státu k židům v post-stalinském období srov. například: PINKUS, Benjamin (red.). *The Soviet Government and the Jews. 1948-1967: A Documented Study*. Cambridge, 1984; LEVIN, N. *Paradox of Survival. Vol II.*; VAKSBERG, A. *Izrada v raj*.

#### 4 KAMPA PROTI KOSMOPOLITISMU.

*šKosmopolita je jakýsi lživý, dvousmyslný, divný a nepochopitelný jev, jakýsi bledý, mlhavý p ízrak, nikoli jasná a flivá skute nost. (í ) Proto je lov k, pro n jfl ubi bene ibi patria, bytost nemravná a bezcitná, která není hodna nazvívat se posvátným jménem lov k.*<sup>172</sup>

Kampa proti kosmopolitismu vstoupila do ve ejného prostoru 28. ledna 1949, kdy se na stránkách šPravdyõ, hlavního tiskového orgánu strany, mezi informací o XVII. Sjezdu bol-evik Ázerbájdflánu a úsp ích pr myslových podnik Kostromské oblasti objevil lánek š*O jedné antipatriotické skupin divadelních kritik õ.*<sup>173</sup> Jeho autorem byl ífredaktor šPravdyõ P.N. Posp lov, nicmén na jeho vzniku se krom redaktor šPravdyõ podíleli i zástupci Svazu spisovatel a Agitpropu, kte í podle vzpomínek pam tníka trávili v redakci n kolik dní i nocí.<sup>174</sup> Tak intenzivní práce nad textem sv d í o vysokém propagandistickém významu, který byl tomuto lánku na nejvy ích místech p íkládán. Podle dobových sv dectví do textu zasáhl n kterými revizemi p ímo Stalin, kterému je také p ípisováno autorství názvu lánku.<sup>175</sup> Místo p vodn navrhovaného a pon kud abstraktního š*Nohsledi burfbazního estétstvíõ* (š*Posledy-i burfluaznogo estetsvaõ*), který sice nesl t ídní osten, ale jinak nevykra oval za rámece um nov dných spor , vloflil Stalin do názvu sousloví, kterým byla na první pohled marginální zálefitosti n kolika divadelních kritik dána celonárodní dimenze ó š*antipatriotická skupinaõ*.

Jífl v tomto sousloví byla obsafena základní sémiotická východiska celé kampan . Pojem š*skupinaõ* ozna uje n kolik jednotlivc , které spojuje ur itá společná charakteristika. Tato charakteristika je zároveň vyd luje z celku ostatní společnosti. Ve zdánliv monolitní sovětské společnosti tak vzniká ur itý cizorodý prvek, který její deklarovanou jednodlnost naru-uje. Tento prvek je zároveň ozna en jako š*antipatriotickýõ*, zam ený proti vlasti, tedy explicitn nep ítelský.

Pojem š*skupinaõ* navíc implikuje i ur itou míru organizovanosti. š*Kosmopolitní kritici se sdruflovali do antipatriotické skupiny a ve své nep ítelské innosti*

<sup>172</sup> BELINSKIJ, Vissarion Grigorjvi . *O erki borodínskogo sraffenija : Vosponinanija o 1812 god .* In: BELINSKIJ, V.G. *Sobranije so in nij v 9 tomach.* T. 2. Sta jí, recenzii, zametki, apre 1838-janvar 1840. Moskva, 1977.

<sup>173</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov.* Pravda, 28.1.1949.

<sup>174</sup> KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 129-130.

<sup>175</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 130; TÝfi. *Stalin i kosmopolitizm*, s. 240-241.

podporovali, chválili a vyzdvihovali jeden druhého, napsala *šLit raturnaja gazeta*, a poukázala tak na provázanost jednotlivých aktér a jejich vzájemnou úzkou koordinaci.<sup>176</sup> Aktivita *škosmopolit* ō pak logicky nejsou vnímány jako jednotlivé p ehmaty a omyly n kterých jednotlivc , ale jako dlouhodobý názorový a hodnotový systém skupiny lidí jako celku, který je nejen cizí a nepochopitelný, ale nep átelský a pro zbytek spole nosti –kodlivý a nebezpe ný: *šNemáme p ed sebou náhodné, jednotlivé chyby, ale systém antipatriotických názor , které –kodí rozvoji na–í literatury a um ní, systém, který je t eba rozdrtit*, hlásala 28. ledna *šPravda*.<sup>177</sup> Také *šSovetskoje iskusstvo* upozor ovalo na organizovanost antipatriotické skupiny a jako pon kud bizarní d kaz svého tvrzení uvád lo p íhodu s bezmála –pionáfním rozm rem, kdy se v Leningrad je–t téhofl ve era v d lo o neúsp chu Mchatovského p edstavení *šZelená lampa*: *šNevíme, jestli si kritici mezi sebou p edali n jakou –afetu, –ifrovaný telegram nebo jestli se jednodu–e uskute nil no ní telefonát Juzovského Drejdenovi nebo Maljugina Cimbalovi, kařdopádn –pinavá práce byla dokonána: po Leningrad se rozlezly zá–tiplné e i.Ń*<sup>178</sup>

V sov tské propagand se tak konstituovala figura kolektivního nep ítele, definovaného ist na základ ideologických kritérií, tedy nová podoba *šobjektivního nep ítele*, jak jej ve své studii o p vodu totalitarismu vymezila H. Arendtová (viz vý–e). I v tomto p ípad pak m l místo pofadavek subjektivního doznávání viny *šobjektivn Ń identifikovaných nep ítel*, na n jfl Arendtová upozor uje.<sup>179</sup> Sov tská periodika referovala o nes íslných stranických zasedáních r zných um leckých svaz , na nichfl m li odhalení *škosmopolit* Ń doznávat svá pochybení a litovat jich. *šKdyfl byli p itla eni ke zdi, museli neochotn p iznat existenci skupiny, dohody, p edem sjednaných, p edem promy–lených in* , Ń psala o t chto doznáních *šLit raturnaja gazeta*.<sup>180</sup>

Kampa proti *škosmopolitismu* Ń byla cílena zejména do ad humanitní inteligence. Jako první byli za *škosmopolity* Ń ozna eni moskev–tí divadelní kritici.<sup>181</sup>

<sup>176</sup> *Za patrioti eskuju sovetskuju dramaturgiju*. *Lit raturnaja gazeta*, 26.2.1949.

<sup>177</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. *Pravda*, 28.1.1949.

<sup>178</sup> *Do konca razgromi antipatrioti eskuju gruppu t atra nych kritikov*. *Sovetskoje iskusstvo*, 26.2.1949.

<sup>179</sup> ARENDTOVÁ, H. *P vod totalitarismu*, s. 576.

<sup>180</sup> *Za patrioti eskuju sovetskuju dramaturgiju*. *Literaturaja gazeta*, 26.2.1949.

<sup>181</sup> I.I. Juzovskij, A.S. Gurvi, A.M. Bor– agovskij, J.L. Var–avskij, L.A. Maljugin, G.N. Bojadflijev, E.M. Cholodov a o n co pozd ji I.L. A tman.

Soust ednými kruhy se pak kampa rozb hla do dal-ích míst a um leckých obor . šKosmopolitéõ byli odhalováni mezi divadelními kritiky v Leningrad <sup>182</sup>, v Kyjev <sup>183</sup>, Minsku<sup>184</sup> i v Rize<sup>185</sup>, mezi literárnými<sup>186</sup> a filmovými<sup>187</sup> kritiky, mezi hudebními kritiky a hudebními v dci<sup>188</sup>, mezi filozofy<sup>189</sup>, kunsthistoriky<sup>190</sup>, teoretiky architektury<sup>191</sup> apod.

Kampa ovládala sovs tská média v pr b hu prvních t í m síc roku 1949. P edev-ím v únoru a b eznu vycházelo v kařdém ísle hned n kolik lánk v novaných útok m proti škosmopolit mõ. Za poslední z nich je povařován lánec šPravdyõ ze dne 10. dubna 1949 šKosmopolitismus ó ideologická zbra americké reakceõ.<sup>192</sup>

šPravdaõ jako centrální tiskový orgán KS SSSR tedy celou kampa zahájila a ukon ila, p i emfl v jejím pr b hu jí udávala hlavní tón. Nejintenzivn ji v-ak byla vedena na stránkách kulturn -spole enských periodik šLit raturnaja gazetaõ a šSovetskoje iskusstvoõ. Ty nebyly p ímo spojeny s n jakou institucí i organizací a tento jejich šneoficiální statusõ z nich u inil vhodnou platformu pro vedení kampan .<sup>193</sup> Tato

<sup>182</sup> zejména I. Tějerman, I. Berezark, S. Cimbal, A. Bejlin, S. Drejden, M. Jankovskij. Srov.: *Podgoloski estetstvujú- ich kosmopolitov*. Kultura i fiiz , 11.2.1949; *Prichvostni antipatrioti eskoje grupy teatra nych kritikov*. Sovetskoje isskustvo, 12.2.1949.

<sup>183</sup> zejm. J. Burla enko, A. Gozencud, E. Starinkevi , M. Ciljavskij. Srov.: *Re-ite no razobla i proiski burfluaznych estetov*. Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949; *Priverflency t atra nych kritikov na Ukraín* . Sovetskoje iskusstvo, 26.2.1949.

<sup>184</sup> Srov.: *Vy-e znamja sovetskogo patriotizma*. Literaturnaja gazeta, 12.3.1949.

<sup>185</sup> Srov.: *Ubra s dorogi kosmopolitov*. Lit raturnaja gazeta, 12.3.1949.

<sup>186</sup> zejm. D. Danin, F. Levin, B. Jakovlev. Srov.: *Bezrodnyje kosmopolity*. Lit raturnaja gazeta, 12.2.1949.

<sup>187</sup> zejm. V. Vo ken-tejn, I. Vano, A. Er-trem, G. Avenarius, N. Otten, L. Těarc, I. Vajsfe d, L. Trauberg, M. Blejman, N. Kovarskij, N. Tarabuckij. Srov.: *Kosmopolity v kinokritike*. Lit raturnaja gazeta, 16.2.1949; *Bezrodnyje kosmopolity v kinokritike*. Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949; *Razgromi burfluaznyj kosmopolitizm v kinoiskusstve*. Pravda, 3.3.1949; *Razgromi burfluaznuje ageenturu v kinoiskusstve*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949.

<sup>188</sup> zejm. L. Maze , D. fiitomirskij, J. Vajskop, R. Gruber, J. Keldy-, S. Ginzburg, B. Tějnpress, I. Belza, A. Ogolevec, S. Těf-tejn, G. Tějerson. Srov.: *Protiv kosmopolitizma i formalizma v muzyka noj kritike a muzykoved niji*. Sovetskoje isskustvo, 19.2.1949; *Protiv kosmopolitizma v muzyka noj kritike*. Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949; *Protiv kosmopolitizma i formalizma v muzyka noj teorii i kritike*. Sovetskoje isskustvo, 26.2.1949.

<sup>189</sup> B. Kedrov, I. Krylev, Z. Kamenskij, M. Selektor, Z. Smirnova, V. Goffen-efer. Srov.: *Protiv kosmopolitizma v filosofii*. Lit raturnaja gazeta, 2.3.1949; *Protiv antimarksistskich kosmopoliti eskich šteorijõ v filosofii*. Lit raturnaja gazeta, 9.3.1949; *Razobla i propovednikov kosmopolitizma v filosofii*. Ku tura i fiiz , 10.3.1949.

<sup>190</sup> A. Efros, I. Mac, N. Punin, O. Beskin, V. Kostin. Srov.: *Protiv kosmopolitizma v iskusstvoznaniiji*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949.

<sup>191</sup> M. Ginzburg, R. Chiger, A. Burov, D. Arkin, I. Mac, Akse rod, K. Alabjan. Srov.: *Protiv kosmopolitizma v architekturnoj nauke i kritike*. Sovetskoje iskusstvo, 19.3.1949.

<sup>192</sup> *Kosmopolitizm ó ideologi eskoje oruffije amerikanskoi reakcii*. Pravda, 10.4.1949.

<sup>193</sup> Srov.: FAT JEVI, A.V. *Obraz vraga*, s. 85.

periodika rozvíjela základní soubor znaků převzatý z *šPravdy*, přičemž zároveň kampaň obohacovala o mnoho nových motivů, zejména těch, konotujících filidovský proud *škosmopolitů*.

#### 4.1 Patriotismus a kosmopolitismus

##### 4.1.1 Oddanost a lhostejnost. Základní opozice patriotismu a kosmopolitismu

Již sám pojem *šantipatriotická skupina*, který ufilila *šPravda* v úvodním textu kampaně, implikoval, čím bude v tomto případě naplněna základní dichotomie utvářející obraz *šnep ítele*. Na stranu označující *šmy*, *šná-ě* je zde stavěna *šnárod/lid*, a v *ě* *šsov tské*.<sup>194</sup> Jen v prvním odstavci zmíněného článku je substantivum *šnárod/lid* zmíněno čtyřikrát a adjektivum *šsov tský* dokonce desetkrát. Základní a nejvyšší hodnotou v takto budovaném světě pak nutně musí tvořit sepejetí těchto dvou entit. Vzniká tak *šsov tský patriotism*, jež je významově konotován s láskou, hrdostí a oddaností sovětské zemi a jejímu lidu, tedy obecně s kladným postojem k vlasti. Tento kladný postoj k vlasti byl v rámci kampaně značně hypertrofován a patetizován, což se projevilo zejména výběrem silně příznakové, emotivně zabarvené lexiky. Sovětský patriot je tak své zemi a lidu *šoddán celým srdcem*, ke svému národu *šho í plamenem lásky*, je *šproniknut hrdostí a synovskou láskou k veliké sovětské Vlasti*.<sup>195</sup> Cit *šsov tského patriotismu* je dokonce označen za cit *šsvatý/posvátný* a touto sakralizací byla konotován jeho nedotknutelnost, nezpochybnitelnost.<sup>196</sup>

Na opačném pólu dichotomie, jako antiteze k *šsov tskému patriotismu*, stojí *škosmopolitismus* a jeho různé hypostázy, jako *šburfloazní hurá-kosmopolitismus* (*šburfluaznyj ura-kosmopolitizm*), *šnestoudný kosmopolitismus* (*šogoltelyj kosmopolitizm*) i *šodrodilý kosmopolitismus* (*šbezrodnyj kosmopolitizm*).<sup>197</sup> Tento pojem, v raném sovětském období asociovaný s vizí budoucího světa zbaveného státních hranic a národnostních rozdílů ve prospěch jednotného lidského společenství, vstoupil do sovětské propagandy za druhé světové války, kdy začal nabývat negativní

<sup>194</sup> Ruský výraz *šnarod* se podle kontextu překládá jako *šnárod* nebo *šlid*. V uvedeném článku není možné tyto významy přesně rozlišit, proto volím v tomto případě psaní přes lomítko. Na jiných místech překládám podle významu v daném kontextu.

<sup>195</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949.

<sup>196</sup> *Estetstvju– ije klevetniki*. Lit. returnaja gazeta, 5.3.1949.

význam, který s ním do té doby nebyl konotován.<sup>198</sup> Teprve později se jeho sémiotické pole rozšířilo o významy odkazující k obrazu šnep íteleõ. Poprvé jej ve významu oscilujícím od špoklonování p ed zahrani ní kulturouõ afl po šzrádce národaõ podrobn ji popsala šLit rturnaja gazetaõ v dubnu 1948.<sup>199</sup> Své pevné místo a roli v sovětském ideologickém a propagandistickém systému však pojem škosmopolitismusõ získal afl v průběhu sledované kampaně.

šPatriotismusõ a škosmopolitismusõ v nejsou jejím kontextu vnímány jako dvě rovnocenné entity s opačnou hodnotovou orientací. šKosmopolitaõ je charakterizován jako ten, kdo špozbyl v domí sovětského patriotismuõ, kdo špozbyl zdravý cit lásky k Vlasti a k národuõ, jako ten, komu je šcizí láska k naší veliké Vlasti, cizí cit národní hrdosti sovětského člověkaõ.<sup>200</sup> Významové pole škosmopolitismuõ tak je budováno pouze poukazem na nepřítomnost hodnot, které nese špatriotismusõ. Namísto hrdosti a oddanosti k zemi a jejímu lidu je pro škosmopolitismusõ charakteristická v lepším případě lhostejnost, netečnost a ztráta odpovědnosti, v horším pak pohrdání, nenávisť a odpor. Jak uváděla šPravdaõ: šBuržoázním kosmopolitismu chybí přirozený, zákonný cit sovětské národní hrdosti, jsou naprosto lhostejní k životu a hrdinnému boji sovětského národa, k jeho velikým činůmõ.<sup>201</sup>

Protože mu chybí hodnoty, které jsou charakteristické pro špatriotismusõ, je škosmopolitismusõ považován za antipatriotický, protilidový a ještě hrošodrodilý, tedy zcela zbavený vlasti. Je tedy definován nikoli jako opak, ale jako negace špatriotismuõ.

šPatriotismusõ je tak vnímán jako základní, dominantní hodnota, od které je škosmopolitismusõ pouze odvozován. Proto se tento pojem může vztahovat ke všemu, co není (dostatečně) patriotické, bez ohledu na to, jaké to ve skutečnosti je. Vzniká tak dostatečně vágní a potenciálně mnohovýznamový pojem, který je možné lehce vyuffřívát a modifikovat podle aktuálních propagandistických a ideologických potřeb. A.V.

<sup>197</sup> V těchto podobách se pojem škosmopolitismusõ vyskytuje v článku *O jedné antipatriotické skupině divadelních kritiků*, přičemž tyto formulace jsou připisovány Stalinovi. Srov.: *Stalin a kosmopolitizm*, s. 241.

<sup>198</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 118 a 119.

<sup>199</sup> *Ukreplja i razviva lušije naciona nyje tendencii*. Lit rturnaja gazeta, 17. 4. 1948.

<sup>200</sup> *Ob odnoj antipatriotičeskoj gruppe i atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Za sovětskij patriottizm v iskusstve*. Pravda, 10.2.1949; *Protiv kosmopolitizma i formalizma v poezii*. Pravda, 16.2.1949.

<sup>201</sup> *Do konca razobla i kosmopolitov o antipatriotiv*. Pravda, 26.2.1949.

Fat jev ve své práci o obrazu *šnep íteleõ* v sovské propagandě uvádí, že právě díky neurčitému obsahu mohl být tento pojem vyutilován jako šuniverzální nástroj propagandy a švhodný nástroj manipulace v domím ve ejnosti.<sup>202</sup>

#### 4.1.2 Životodárný pramen a zhoubný jed. Absolutizace opozice patriotismu a kosmopolitismu

Jak p esv d iv ukázal V. Macura v jednom ze svých sémiotických esejí, byla socialistická mýtotorba soustředěná kolem vize idylické budoucnosti, utopické vize budoucího ráje. V tomto ohledu z stával projekt švdeckého socialismu s nápadnými sakrálními a ve své podstatě chiliastickými rysy pevně zakotven v soustavě socialismu šutopického.<sup>203</sup> Smrt byla s tímto konceptem ráje v ostrém rozporu, byla pro něj ním nepírozeným, co musí být z ráje vytlačeno. ŠSmrt tak byla znakově vylovena mimo své socialistické a spojována s cizím, nepřátelským světem za hranicemi Edenu.<sup>204</sup> Uvnitř socialistického světa pak byla smrt spojována s těmi, kdo se z celku společnosti vymykali jako její nepřítelé.<sup>205</sup>

Toto základní mytické schéma života a smrti bylo naplňováno i v případě kampaně proti škosmopolitismu. Opozice šsovského patriotismu a škosmopolitismu, jak je budovala sovská propaganda, tak byla absolutizována do podoby archetypální bitvy nového (mladého) a starého, dobra se zlem.

Sémiotické pole šsovského patriotismu tak bylo v propagandě budováno prostřednictvím sémantických odkazujících ke zdraví, síle a plodnosti. Šsovský patriotismus byl označován za šživotodárnou sílu, šživotodárný pramen, který šoploduje a inspiruje, který je šzdrojem veškeré tvůrčíinnosti národa.<sup>206</sup>

S takto budovanou znakovou soustavou života jsou nedílitelně spjaty sémantické odkazy k mládí, budoucnosti, pokroku. Jedním z hlavních rysů špatriotismu je proto jeho pokrokovost, pohyb vpřed, k – astné a světlé budoucnosti. Oproti špatriotismu, který plně náleží do budoucího socialistického ráje, je

<sup>202</sup> FAT JEV, A.V.: *Obraz vrage*, s. 106 a 121.

<sup>203</sup> Srov.: Macura, V.: *Ráj*. In Macura, V.: *Životodárný pramen*, s. 14–36.

<sup>204</sup> MACURA, V.: *Životodárný pramen*, s. 121.

<sup>205</sup> Tamtéž.

<sup>206</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Za sovsckij patriotizm v iskusstve*. Pravda, 10.2.1949; *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Ljubov k rodim, n navis k kosmopolitam*. Litraturnaja gazeta, 12.2.1949.

škosmopolitismusõ pevný zákoný v minulosti. Ke v-emu novému a pokrokovému je nejen nepřátelský, ale svou podstatou navíc jakýkoli pokrok zpomaluje nebo rovnou znemožňuje. Škosmopolitismusõ tak šdiskredituje v-e nové a pokrokové v sovětské literatu eõ, šbrání jejímu rozvojiõ, šzpomalujeõ a šzadrfluje její vít zoslavný postupõ. Dokonce se pokou-í v literatu e šzadusit a zadupat v-e nové a pokrokovéõ.<sup>207</sup>

Jako bytostně nepokrokový a zpátečnický tvor il škosmopolitismusõ druhý pól uvedené dichotomie života a smrti. Jeho znakové pole je proto budováno na základě konotací opačného významu než špatriotismusõ, pomocí sémantických odkazujících k neplodnosti, nemoci a smrti. šNestoudný kosmopolitismus není jen antinárodní, ale i neplodnýõ, hlásila v úvodní stati kampan šPravdaõ, čímfl jej v podstatě odsoudila k postupnému vymírání.<sup>208</sup> šLit raturnejaja gazetaõ mu právo na život zcela upřela, kdyžfl jej prohlásila rovnou za šmrtv narozené schémaõ.<sup>209</sup>

Škosmopolitismusõ jako reprezentant smrti je v rámci kampaně často vázán na představu tlení, hniloby a rozkladu. Kritik A tman šprovádí l-řpinavé, podle díla podrývání pokrokové sovětské dramatiky, pokou-el se vyhubit v-e zdravé, živé a bránil mrtvolné názory na socialistické umění.<sup>210</sup> Škosmopolitéõ byli odchováni na štlejících kvasinkách burfluazního kosmopolitismu, dekadence a formalismuõ, z jejich lánk vane šhnilobný puchõ, jejich vliv je šprohnilýõ, -í í šhnilobné mikroby kosmopolitismuõ.<sup>211</sup> Pro šPravduõ tak šantipatriotickéõ, škosmopolitníõ a šhnilobnéõ tvorí jednu významovou adu.<sup>212</sup> Za jakési vyvrcholení této sémantické ady je možné považovat obraz škosmopolityõ jako šživé mrtvolýõ, který se poprvé objevil v dopise tená e, byl tedy stylizován jako názor obyčejného člověka, zástupce lidu, který z pohledu špatriotismuõ představoval nejvyšší hodnotu: šSovětský lid nazývá A tmany živými mrtvolami. O istíme atmosféru sovětského umění od jejich smrdutého zápachuõ.<sup>213</sup>

<sup>207</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov.* Pravda, 28.1.1949; *Protiv antipatrioti eskoj kritiki.* Lit raturnejaja gazeta, 12.2.1949; *Bezrodnyje kosmopolity.* Lit raturnejaja gazeta, 12.2.1949.

<sup>208</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov.* Pravda, 28.1.1949.

<sup>209</sup> *Predat li narodov.* Lit raturnejaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>210</sup> *Burfluaznyj nacionalist A tman.* Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949.

<sup>211</sup> *Do konca razgromi antipatrioti eskuju gruppu t atralnych kritikov.* Ku tura i fliz , 11.2.1949; *Kosmopolity v kinokritike.* Lit raturnejaja gazeta, 16.2. 1949; *Do konca razobla i kritikov kosmopolitov.* Lit raturnejaja gazeta, 5.3.1949; *Predat li narodov.* Lit raturnejaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>212</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov.* Pravda, 28.1.1949.

<sup>213</sup> *Burfluaznyj nacionalist A tman.* Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949. Zmi ovaný dopis tená e viz: *živýje trupý.* *Pis'mo itat ja.* Lit raturnejaja gazeta, 12.2.1949.

Podstata *škospolitizmu* je hnilobná, toxická, je to *šzhoubný*, *šmrtný* jed.<sup>214</sup> V tomto sémiotickém klí i tak vystupuje jako nakaflivá nemoc, která ohrofluje zdravý sv t patriotismu. *ŠKospolitě* jsou nositeli této nákazy, a to v podob r zných *šerv nahlodávajících zdravý organismus sov tské literatury a um ní*, *šparazit podryvajících klí ky obilí*, *šjedovatých bakterií* i *šjedovatých mikrob pokou-ejících se otrávit isté prameny sov tské literatury*.<sup>215</sup> Odtud je jifl jen krok k ozna ení *škospolitizmu* za biologickou zbra : *ŠKospolitismus je svého druhu biologická zbra v té studené válce, kterou vede mezinárodní imperialistická reakce proti v-emu pokrokovému lidstvu*.<sup>216</sup>

*ŠKospolitě* p ízna n ohroflují zejména mládí, které p edstavuje základní stavební kámen utopické budoucnosti, do nífl nevná-í fládné p eflitky a b emena minulosti. Svými *šhnilobnými názory otravují mládeff* a *šzadupávají sv flí mladé výr stky sov tské dramatiky*, jejich *šmrtný jed otravuje mladé literární kádry*.<sup>217</sup> V humoristické básni *ŠSnob ó kosmopolita* hlavní hrdina v-ím mladým, novým a sv flím pohrdá a zlostn to odsuzuje.<sup>218</sup>

Opozice *šsov tského patriotismu* a *škospolitizmu* tak byla budována a absolutizována prost ednictvím znak odkazujících k biologickému s ním úzce spjatému medicínskému diskurzu. Jejich prost ednictvím byl *škospolitismus* jako nemoc a smrt vytla ován za hranice zdravého sv ta patriotismu. Odstraní *škospolitizmu* z t la sov tského um ní se v tomto znakovém klí i podobá odstraní zhoubného nádoru z jinak zdravého organismu: *šcítíme, jak se nám nap ímila hru a horoucn si p ejeme je-t lépe pracovat*,<sup>219</sup> popisuje fyziologické projevy uzdravování a p íval nové energie *šPravda*.<sup>219</sup> *ŠSovetskoje iskusstvo* upozor uje, jak po poráflce

<sup>214</sup> *Do konca razobla i kritikov kosmopolitov*. Lit raturnejaja gazeta, 5.3.1949; *Vy-e znamja sovetskogo patriotizma*. Lit raturnejaja gazeta, 12.2.1949.

<sup>215</sup> *Do konca razobla i kosmopolitov ó antipatriotiv*. Pravda, 26. a 27.2.1949; *Kosmopolity v kinokritike*. Lit raturnejaja gazeta, 16.2. 1949; *Predat li narodov*. Lit raturnejaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>216</sup> *Predat li narodov*. Lit raturnejaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>217</sup> *Do konca razobla i kosmopolitov ó antipatriotiv*. Pravda, 26 a 27. 2.1949; *Vy-e znamja sovetskogo patriotizma*. Lit raturnejaja gazeta, 12.2.1949.

<sup>218</sup> *ší na vsjo, to molodo i novo// so skrytoj zloboj on vziral// vsjo, to sveflo, klejmil surovo// i otkrovenno preziral*.<sup>219</sup> *Srov.: Snob-kosmopolit*. Krokodil, . 7, 10. 3.1949.

<sup>219</sup> *Do konca razobla i kosmopolitov ó antipatriotiv*. Pravda, 26 a 27. 2.1949.

škospolitismuõ zavládla v divadlech zdravá atmosféra a sov tské um ní nyní šsm le a sebev dom krá í kup edu, sílí a nalévá se novými silami.õ<sup>220</sup>

#### 4.1.3 Socialistický realismus a formalismus. Estetizace opozice patriotismu a kosmopolitismu.

Vzhledem k tomu, že kampaň proti kosmopolitismu probíhala zejména v kulturní oblasti, byla opozice špatriotismuõ a škospolitismuõ modelována ve velké míře pomocí znaků odkazujících do této sféry.

ŠSov tský patriotismusõ tak byl v rámci kampaní ztotožňován s metodou socialistického realismu, která se od poloviny třicátých let, kdy byly potlačeny všechny progresivní, avantgardní umlecké tendence, stala jediným závazným kánonem sovětského umění. Za šna-eõ, šsov tskéõ umění je pokládáno výlučně umění vytvářené umleckou metodou socialistického realismu. V jazyce propagandy je takové umění považováno za jediné pravdivé, v něm odrážející sovětskou skutečnost: šNa-e umění je proniknuto vysokými idejemi životodárného sovětského patriotismu, hluboce a pravdivě odráží duchovní bohatství našeho národa, jeho budovatelské úsilí, hrdinský boj za vítězství komunismu.õ<sup>221</sup>

A коли ve skutečnosti se jednalo o značně rigidní metodu ustrnulou v jasně stanovených konvencích, v podstatě tedy o svého druhu umlecký manýrismus, byl socialistický realismus vydáván za umleckou metodu progresivní, pokrokovou, revoluční a sovětský spisovatel za pionýra tohoto pokroku: šSpisovatel (í) je povinen jít v prvních řadách národa, ukazovat národu cestu k jeho rozvoji.õ<sup>222</sup>

Socialistický realismus zrcadlí týž vypjatý zájem o sovětskou zemi a její lid, proto je vnímán jako výsostně patriotický. S tím ostře kontrastuje pojetí škospolitismuõ jako bezideového umění pro umění, estétství a formalismu, které je k lidu a jeho zájmům zcela lhostejné: šSocialistický realismus je neodlitélný od živého, horoucího, láskyplného zájmu o život a innost lidu, od hlubokého a ušlechtilého patriotického citu, zatímco buržoazní hurá kosmopolitismus je spojen s netečným,

<sup>220</sup> Do konca razgromi antipatrioti eskuju gruppu t atralnych kritikov. Sovetskoje iskusstvo, 26.2.1949; Vrag sovetskoj ku tury Gurvi . Sovetskoje iskusstvo., 26.2.1949.

<sup>221</sup> Na ušlych pozicijach. O proiskach antipatrioti eskoj gruppy t atralnych kritikov. Ku tura i fliz , 30.1.1949.

<sup>222</sup> Kritika, vrafld bnaja narodu. Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949.

*lhostejným vzťahom k národu, k jeho tvorbe, s lhostejným, vykleťným, chladným estetickým a formalizmem.*<sup>223</sup> Jako takové je tedy nutná antinárodní a antipatriotické, tedy nepřátelské a –kodlivé: *šKosmopolitismus vřdycky byl a bude pro umění zhoubný*, uvádí *la šLit raturnaja gazeta*.<sup>224</sup>

Umění, jemuž je vytýkána neideologičnost a apolitičnost, se tak stává uměním výrazně politickým, a konflikt, který se odehrává na poli estetiky, získává výrazně politický rozměr. V tomto kontextu pak divadelní, literární i filmové kritiky logicky fungují jako nepřátelská činnost podřívající základy politického zřízení, jako *šideologická diverze* a estetická míška jsou *šzvrácenými a shnilými kánony buržoazní estetiky*.<sup>225</sup>

Estetizace opozice *špatriotismu* a *škosmopolitismu* se však projevovala také prostřednictvím dalších znaků: kosmopolité bojují perem a inkoustem a jejich texty jsou považovány za zbraň. Na obálce časopisu *šKrokodil* ze dne 20. března 1949 tak byla vytvořena karikatura *šIlegální tulák* (*šBepa portnyj brodjaga*, příloha 1).<sup>226</sup> Oblouhlá postava *škosmopolity* s výraznými semitskými rysy (zahnutý nos, tlusté rty) se opírá o hůl v podobě ostrého inkoustového pera, u pasu je vyzbrojen dýkou v podobě dalšího pera a lahví kámy s otráveným inkoustem. Na zádech má batoh a v ruce kufr, z něhož trčí papíry nadepsané slovy *špomluva*, *špomluva na sovětskou kulturu*, *špomluva na ruské umění*. Kufr je pak připevněn polepen nálepkami se jmény západních spisovatelů. Na nejvýraznějším místě se skví nápis *šAndré Gide*, přičemž jméno *šGide* transkribované do cyrilice vypadá stejně jako hanlivé označení osob *šříd* (*šříd*).<sup>227</sup> Jako sémiotický znak tedy takto literární reference nese výrazný protišřídovský osten.

<sup>223</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov.* Pravda, 28.1.1949.

<sup>224</sup> *Za rodnoje sovětskoje iskusstvo.* Lit raturnaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>225</sup> *Vy-e znamja sovětskogo patriotizma.* Lit raturnaja gazeta, 12.2.1949; *Na vřdych pozicijach. O proiskach antipatrioti eskoj gruppy t atralnych kritikov.* Kultura i žizn', 30.1.1949.

<sup>226</sup> *Bepa portnyj brodjaga.* Krokodil, 8, 20.3.1949.

<sup>227</sup> V ruštině se pro označení osob *šříd* používá i vyznění uřívá neutrální výraz *šjevřej*. Výraz *šříd* je příznakem silně negativně zabarvený.

#### 4.1.4 Vít zná bitva a drtivá porážka. Vále ná rétorika v opozici patriotismu a kosmopolitismu

Podle periodika *šSovetskoje iskusstvo* je hlavním politickým smyslem um ní *škosmopolit* ō boj proti sov tskému um ní.<sup>228</sup> Boj, neustálý a nikdy nekon ící boj za uskute n ní a udržení socialistického utopického ideálu, je dal-ím základním stavebním prvkem socialistické mýtovtorby. Rovn fl um ní bylo pokládáno za *šum leckou frontou*ō, tedy za prostor, v n mfl se vede boj, metoda socialistického realismu za zbra , kterou je vyzbrojena sov tská literatura, a sov tská um lecká díla za vyhranou bitvu: *škaždé významné literární a um lecké dílo je sov tskému lidu drahé, jako vyhraná bitva na front* .ō<sup>229</sup>

Kampa proti kosmopolitismu tvo ila sou ást tohoto vále ného stavu na *šum lecké front* ō, p edstavovala *šza átek bitvy za úplné ideové rozdrčení antipatriotické, burfloazn -estétské kritiky, bitvy za dal-í vzestup sov tské dramatiky a sov tského divadelního um ní*.<sup>230</sup> Ufl titulky propagandistických lánk byly stylizovány jako výzvy do boje proti kosmopolitismu v jeho r zných podobách a v r zných oblastech um ní: *šDo konce rozdrtit antipatriotickou skupinu divadelních kritik ō, šRozdrtit burfloazní kosmopolitismus v kinematografii*ō, *šOdstranit z cesty kosmopolitismus*ō, *šRázn o istit sov tskou hudební v du od burfloazních kosmopolit ō* apod.<sup>231</sup>

Tento boj byl veden ve znamení sov tského, patriotického um ní, jak dokládají titulky lánk uvozované osamostatnou vazbou p edloflky *šza*ō s akusativem: *šZa patriotickou sov tskou dramatikou*ō, *šZa rodné sov tské um ní*ō, *šZa nový rozkv t kinematografie*ō<sup>232</sup>

Do tohoto boje za *šsov tský patriotismus*ō proti ideologické diverzi *škosmopolitismu*ō byla výzvami *šzvý-ít bd lost*ō i *švzdvihnout prapor sov tského*

<sup>228</sup> *Razgromi burfloaznuju agenturu v kinoiskusstve*. *Sovetskoje iskusstvo*, 5.3.1949.

<sup>229</sup> *Bezrodnyje kosmopolity. Ob antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. *Izvestija*, 10.2.1949; *Kritika, vraftl bnaja narodu. Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. *Sovetskoje iskusstvo*, 5.2.1949

<sup>230</sup> *Bezrodnyje kosmopolity. Ob antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. *Izvestija*, 10.2.1949.

<sup>231</sup> *Do konca razgromi antipatrioti eskuju gruppu t atra nych kritikov*. *Ku tura i fliz* , 11.2.1949; *Razgromi burfloaznyj kosmopolitizm v kinoiskusstve*. *Pravda*, 3.3.1949; *Ubra s dorogi kosmopolitizm*. *Lit raturnaja gazeta* 12.3.1949; *Re-ite no o isti sovetskoje muzykoved nije ot burfloaznyh kosmopolitov*. *Sovetskoje iskusstvo*, 26.2.1949.

<sup>232</sup> *Za patrioti eskuju sovetskuju dramaturgiju*. *Lit raturnaja gazeta*, 26.2.1949; *Za rodnoje sovetskoje iskusstvo*. *Lit raturnaja gazeta*, 2.3.1949; *Za novyj rascvet kinoiskusstva*. *Lit raturnaja gazeta*, 5.3.1949.

*patriotismu* mobilizována celá společnost.<sup>233</sup> 26. února ufl š*Sovetskoje iskusstvo* hlásilo, že vítězí v bitvě proti antipatriotické skupině divadelních kritiků vede celý sovětský národ.<sup>234</sup>

Jazyk kampaně je jazyk války. Š*Kosmopolité* jsou líeni jako agresivní, š*diverzní skupina na ideologické frontě*, kteří se š*zakopali v zatuchlých komisích*, v nichž ovládli š*velitelské pozice* a které se stali jejich š*hlavním cílem*.<sup>235</sup> Jejich aktivity jsou bojovou činností: š*zaujali pozice, z nichž mohou pohodlně zahájit palbu na díla sovětského divadla*, š*pronikají* do tisku a š*operují* na jeho stránkách, š*táhnou do boje* proti předním dílům sovětské literatury a zuřivě na ni útočí.<sup>236</sup>

Š*kosmopolitismus* má být naloupen jako s válečným nepřitelem: š*Mezi dvěma liniemi zákopů leželi proti nám, jako nepřítel – nepřítelové a podvrace i. Pálit do nich, ó to je naše patriotická povinnost!*<sup>237</sup> Š*Kosmopolité* budou nevyhnutelně š*odhaleni*, š*rozdraceni*, š*zlikvidováni*, bude s nimi š*rázně skončeno*. Bitva, kterou š*kosmopolité* vedou, je tedy marná, především š*odsouzená k drtivé porážce*.<sup>238</sup> Naopak š*patriotismus* je především vítězství, čímž je povýšen do panteonu nejvyšších sovětských úspěchů a ctností.

#### 4.2 Sémantické pole obrazu š*kosmopolity* jako nepřítel.

Jak bylo ukázáno výše, základní význam š*kosmopolitismus* byl přímo odvozován od sémiotického pole š*patriotismu*, přičemž tak vznikala značně vágní pojem, jehož neurčitý obsah umožňoval vyvíjet jej prakticky jako univerzální nástroj propagandy. Obraz š*kosmopolity* jako nepřítel tak byl naplněn velmi negativními ideologickými, politickými, sociálními i společenskými hodnotami, kterými mohl být jeho nepřátelský status zprostředkován co nejvíce ve společnosti. Dobře je to patrné na sérii profilů moskevských divadelních kritiků označených za š*kosmopolity*, které ve

<sup>233</sup> *Povisi bdit nos*. Litraturnaja gazeta, 23.2.1949; *Vy-e znamja sovětskogo patriotizma*. Litraturnaja gazeta 12.2.1949.

<sup>234</sup> *Do konca razgromi antipatrioti eskuju gruppu t atralnych kritikov*. Sovetskoje iskusstvo, 26.2.1949.

<sup>235</sup> *Vrag sovětskoj ku tury Gurvi*. Sovetskoje iskusstvo, 26.2.1949; *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Re-ite no pokon i s političeskoj bezotvetstvennosju v rabote VTO*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949.

<sup>236</sup> *Kritika, vrafld bnaja narodu*. *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949; *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Re-ite no pokon i s političeskoj bezotvetstvennosju v rabote VTO*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949;

<sup>237</sup> *Ljubov k rodim, n navis k kosmopolitam!* Litraturnaja gazeta, 12.2.1949.

<sup>238</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949.

sledovaném období publikovalo š*Sovetskoje iskusstvo*o. Jednoduchou zkratkou je v jejich názvu jednotlivým kritik m, a jejich prost ednictvím š*kosmopolit m*o jako celku, p isouzena n která závaflná ideologická, politická nebo společenská hereze: bezpáte ník (š*dvuru-nik*o) Bor– agovskij, burfloazní ideolog Bojadfijev, burfloazní nacionalista A tman, nep ítel sovs tské kultury Gurvi , odhalený pomlouva Maljugin, estétský antipatriot Var–avskij, politický chameleon Maljugin (Mejerovi ).<sup>239</sup>

#### 4.2.1 Komando literárních gangster . Antispolečenské znaky obrazu kosmopolity

Sémiotické pole š*kosmopolity*o budovala propaganda tím, fle mu p isuzovala v–emoflné negativní vlastnosti, jejichfl prost ednictvím poukazovala na jeho lidskou a společenskou ni emnost. š*Kosmopolita*o tak vystupuje jako osoba nespolehlivá, nepoctivá a záke ná ó lov k šs ernou du–í zrádceo, lov k š*bezcharakterní a lfvív*o, š*sprostý antipatriot*o, š*zlostný bezpáte ník*o, š*podlý pomlouva* o.<sup>240</sup> Dokonce i jeho zevn j–ek - š*odporná fyziognomie lhá e a bezpáte níka*o- je stejn odpudivý jako jeho charakter.<sup>241</sup> š*Kosmopolité*o praktikují vydírání, vyhrofování, zastra–ování a pomlouvání, je to š*komando literárních gangster* o.<sup>242</sup>

Jejich fale–ný, neup ímný a pokrytecký charakter je zd raz ován vyuffitím sémiotického principu masky a demaskování: š*strana strhla z Ioanna A tmana zrádcovskou masku*o, š*z juzovských, gurvi , A tman a jejich nohsled jsou strfeny masky a stojí p ed námi v celé své odporne podob* o, hlásilo š*Sovetskoje iskussto*o.<sup>243</sup> Prvek masky je obsaflen i v astém ozna ení š*kosmopolity*o za š*bojojetníka*o (š*dvuru-nik*o) i š*chameleona*o, tedy lov ka mnoha tvá í, které lehce a asto st ídá podle aktuální situace. Princip maskování a demaskování probíhá i na úrovni jazyka, kdy propaganda šobjas ujeo skrytý, nep átelský smysl skrývající se za zdánliv

<sup>239</sup> *Dvuru-nik Bor– agovskij Sovetskoje iskusstvo*, 5.2.1949; *Burfluaznyj ideolog Bojadfijev*. *Sovetskoje iskusstvo*, 12.2.1949; *Burfluaznyj nacionalist A tman*. *Sovetskoje iskusstvo*, 19.2.1949; *Vrag sovetskoj ku tury Gurvi* . *Sovetskoje iskusstvo*, 26.2.1949; *Razobla enyj klevetnik Maljugin*. *Sovetskoje iskusstvo*, 5.3.1949; *Estetstvuju– ij antipatriot Var–avskij*. *Sovetskoje iskusstvo*, 12.3.1949; *Politi eskij chameleon Cholodov (Mejerovi)* . *Sovetskoje iskusstvo*, 19.3.1949.

<sup>240</sup> *Burfluaznyj nacionalist A tman*. *Sovetskoje iskusstvo*, 19.2.1949; *Politi eskij chameleon Cholodov (Mejerovi)* . *Sovetskoje iskusstvo*, 19.3.1949; *Vrag sovetskoj ku tury Gurvi* . *Sovetskoje iskusstvo*, 26.2.1949.

<sup>241</sup> *Do konca razobla i kritikov ó antipatriotov*. *Pravda*, 27.2.1949.

<sup>242</sup> *Za partijnuju sovetskuju dramaturgiju*. *Lit raturnaja gazeta*, 26.2.1949; *O kornjach kosmopolitizma i estetstva*. *Lit raturnaja gazeta*, 2.3.1949.

<sup>243</sup> *Burfluaznyj nacionalist A tman*. *Sovetskoje iskusstvo*, 19.2.1949; *Razobla enyj klevetnik Maljugin*. *Sovetskoje iskusstvo*, 5.3.1949.

nevinnými výroky a texty kritik , kte í šum jí obratn maskovat své nep átelské názory ohlu-ujícím proudem demagogických frází a šskrývají jejich hanobící obsah za pseudov deckými p íkrasami (šnaukoobraznými zavitu-kamiõ), zaumným jazykem a strojenými kudrlinkami (šnaró itými vykrutasamiõ).<sup>244</sup>

Obraz škosmopolityõ je zám rn zesm – ován a karikován, ímfl je zd raz ována jeho bezvýznamnost a bezmocnost. šKosmopolitaõ se šhnusn chichotáõ, šchvástá seõ šsy í a prskáõ, šcedí pochvaly p es stisknuté zubyõ, ššzmítá se v návalu bezmocného vztekuõ.<sup>245</sup> Zleh ovány a bagatelizovány jsou jeho intelektuální schopnosti a znalosti (šignorantõ) i jeho intelektuální innost (deminutivní tvary šteorijkyõ, šidejkyõ, šknífle kyõ, šzmatené láne kyõ).<sup>246</sup> Bezvýznamnost škosmopolityõ je v nejv t-í mí e obsařena v jeho ozna ení za šnicotného trpaslíkaõ, který se šmotá pod nohamiõ a kterého lid šsmete z cestyõ.<sup>247</sup>

#### 4.2.2 Skupina estetizujících snob . Znaky konotující t ídní p vod obrazu kosmopolity

Dal-í ze znakových soustav, kterou byl formován obraz škosmopolityõ jako šnep íteleõ, bylo t ídní hledisko, které tvo ilo páte sov tské ideologie. šKosmopolit mõ byly p ípisovány charakteristiky t íd nep átelských d lnické a rolnické základn sov tského z ízení a vnímaných jako p eřitky doby minulé. Skupina divadelních kritik byla ozna ována za šp ívrflence burřboazního estétstvíõ, šskupinu estetizujících snob , hlásajících burřboazní názory na literaturu a um níõ, šshnilé m – ácké estétyõ, štrubadúry maloburřboazního estétstvíõ a šformalisty maloburřboazního typuõ, kte í na sov tské um ní pohlířejí špansky zvysokaõ.<sup>248</sup>

<sup>244</sup> *Politi eskij chameleon Cholodov (Mejerovi )*. Sovetskoje iskusstvo, 19.3.1949. *Ob odnoj antipatrioti eskoj grupe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949.

<sup>245</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj grupe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Ljubov k rodin , n navis k kosmopolitam!* Lit raturnaja gazeta, 12.2.1949; *Dvuru-nik Bor- agovskij*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949; *Prichvostni antipatrioti eskoj gruppy t atra nych kritikov*. Sovetskoje iskusstvo, 12.2.1949; *Kritika vrařd bnaja narodu*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949.

<sup>246</sup> *Bezrodnyje kosmopolity v kinoiskusstve*. Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949; *Dvuru-nik Bor- agovskij*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949; *Prichvostni antipatrioti eskoj gruppy t atra nych kritikov*. Sovetskoje iskusstvo, 12.2.1949; *Za partijnuju sovetskiju dramaturgiju*. Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949; *Na uřdlych pozicijach. O proiskach antipatrioti eskoj gruppy t atra nych kritikov*. Ku tura i fliz , 30.1.1949.

<sup>247</sup> *Do konca razobla i kosmopolitov ó antipatriotiv*. Pravda, 26. a 27. 2.1949.

<sup>248</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj grupe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Re-ite no pokon i s političeskoj bezotvetstvennos ju v rabote VTO*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949; *Dvuru-nik Bor- agovskij*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949; *Na uřdlych pozicijach. O proiskach antipatrioti eskoj gruppy t atra nych kritikov*. Ku tura i fliz , 30.1.1949.

V propagandistických anekdotách je maloburžoazní charakter jejich zázemí patrný z velkých pracoven s t flkými záv sy, ply-ovými k esly a velikými nást nnými hodinami.<sup>249</sup> Ve vizuálních propagandistických výstupech, zejména v politické karikatu e a ilustraci, se pak s škosmopolityō vázaly n které typické atributy šburžoazieō, jako fraky, lakované polobotky, cylindry a vycházkové hole.

Výrazným atributem škosmopolityō je také jeho intelektuálská pový-enost, p ehnaná sebed v ra p er stající v aroganci, drzost a panská p ezíravost, se kterou p istupuje k vn j-ímu sv tu.<sup>250</sup> šKosmopolitaō o sov tské kultu e a um ní mluví jízliv , ironicky a cynicky ji zesm – uje, vysmívá se jí, p i emfl jeho cílem je pouze o ernit, poníflit. Jeho nástrojem je špero napln né fllu iō, které špouze zavrhovalo, han lo a pomlouvaloō sov tskou literaturu a dramaturu.<sup>251</sup>

#### 4.2.3 Poklonkova i a –pioni. Ideologické a politické znaky obrazu kosmopolity.

Protizápadní zam ení kampan se rozvíjelo postupn , ale rychle v jejím pr b hu nabíralo na intenzit . Zatímco v úvodní stati šPravdyō nebyla o prozápadní orientaci divadelních kritik ani zmínka a jejich nep átelská innost se omezovala na rámece šantipatriotismuō, jifl o den pozd ji šLit raturnaja gazetaō charakterizovala škosmopolitismusō jako šlokajské poklonkování p ed buržoazní kulturou Západuō, p i emfl kritizovala zejména snahu kritik hledat paralely mezi ruskou a sv tovou kulturou: šTšodolib se chichotající kosmopolita se snaží za kařdrou cenu šodhalitō n jakou šparaleluō, n jakou známku podobnosti jev ruské kultury s kulturou Západu v podlé snaze dokázat, že kultura ruského národa je šp evzatáō ze Západu iō<sup>252</sup>

Jifl v tomto lánku se objevilo ozna ení škosmopolitismuō za nástroj imperialistické reakce, tento motiv v-ak nebyl podrobn ji rozveden a slouflil p edev-ím k obecnému v azení celé kampan do kontextu formující se Studené války zaloflené na ideologii dvou nep átelských tábor .

<sup>249</sup> *Slu aj s kosmopolitom*. Krokodil, .7, 10.3.1949; Snob ó kosmopolit. Tamtéfl.

<sup>250</sup> *Dvuru-nik Bor-agovskij*. Sovetskoje iskusstvo, 5.2.1949;

<sup>251</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Pravda, 28.1.1949; *Do konca razobla i antipatrioti eskuju gruppu t atra nych kritikov*. Lit raturnaja gazeta, 29.1.1949; *Lichoj sapoj*. Lit raturnaja gazeta, 19.2.1949; *Vrag sovetskoj ku tury Gurvi* . Sovetskoje iskusstvo, 26.2.1949.

<sup>252</sup> *Do konca razobla i antipatrioti eskuju gruppu t atra nych kritikov*. Lit raturnaja gazeta, 29.1.1949.

Zpočátku tedy pojem *škosmopolitismus* konotoval především upravení západního umění především socialistickým a jeho estetické normy především kánonem sovětského realismu. *škosmopolitismus* je kladen do jedné významové řady s *šotrockým poklonováním především v zahraničí*, čímž je deklarována návaznost na kampani proti *škosmopolitismu* na kampaň vedenou v období vrcholné *šfaldanov-tiny* pod heslem boje proti *šantipatriotismu* a *špoklonování především Západem*.<sup>253</sup> Boj proti *škosmopolitismu* se tak stal součástí dlouholetého boje za národní charakter umění, jež byl vyjádřen především prostřednictvím známého Stalínova požadavku na umění národní formou a socialistické obsahem, přetvářeného do tautologie *šna-e ruská literatura je silná tím, že je ruská*.<sup>254</sup>

Nedostojnost tohoto pojetí je vyjádřena jasně v pojmu *špoklonování*, které implikuje nerovný, podřízený, závislý vztah *škosmopolit*ů k Západu a západnímu umění. Tento aspekt je ještě umocněn výběrem lexikálních prostředků pro popis tohoto vztahu. *škosmopolité* Západu a západnímu umění nejen *šlokajsky poklonují*, *špochlebují*, *špodlézají* a *dlají* především *šservilní puklata* (*šugodlivyje reveransy*)<sup>255</sup>, ale přímo otrocky se především *špláží po břiše*, lezou především *špoty* *ech* a *šslézávají z něj žkyslé kraloupy*.<sup>256</sup>

Postupně se však povaha *škosmopolitismu* a jeho vztahu k Západu posouvá od tohoto poníženého poklonování v estetické oblasti do oblasti aktivní politické činnosti. Začíná se rozvíjet motiv *škosmopolitismu* jako nástroje imperialistické reakce a jejího ústředního představitelů Spojených států. *škosmopolitismus* je *šstandartou americké imperialistické reakce*, odráží *šagresivní choutky amerického imperialismu*<sup>257</sup>

Jeho politickým cílem je znesvobodnit národy lidově-demokratického tábora, a především opravit tak především pro světovládu amerického imperialismu a jeho kapitálu. Je to snaha *šp opravit národy o národní tradice, o národní důstojnost*, snaha *šoslabit suverenitu* *co nejvíce po tu zemi, oslabit jejich patriotický cit pro nezávislost, vysílit, spoutat*

<sup>253</sup> *Prichvostni antipatrioti eskoj grupy teatra nych kritikov*. Sovetskoje iskusstvo, 12.2.1949.

<sup>254</sup> *Teorija i praktika kosmopolitov v kinokritike*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949. .

<sup>255</sup> *Podgoloski estetstvu – ich kosmopolitov*. Kultura i fizik, 11.2.1949.

<sup>256</sup> *Ljubov k rodinu, n navis k kosmopolitam*. Literaturnaja gazeta, 12.2.1949; *Burfluaznyj nacionalist A tman*. Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949; *Teorija i praktika kosmopolitov v kinokritike*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949; *Bezrodnyje kosmopolity. Ob antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. Izvestija, 10.2.1949; *O kornjach kosmopolitizma i estetstva*. Literaturnaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>257</sup> *Razgromi burfluaznyju agenturu v kinoiskusstve*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949; *Teorija i praktika kosmopolitov v kinokritike*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949.

*národy t chto zemí a vydat je americkým monopol m.õ*<sup>258</sup> Kultura a um ní jsou díky svému p ímému podílu na formování národních tradic vnímány jako vhodný prost edek k uskute n ní tohoto zotro ení národ . *šKosmopolitismusõ* tak je nástrojem *šduchovního rozvratuõ*, který usiluje o *špod íznutí národnostních ko en , národní hrdosti, nebo lidi s pod ezanými ko eny lze snáze pohnout z místa, snáze prodat do otroctví americkému imperialismu.õ*<sup>259</sup> Z *škosmopolit õ ó estét a formalist se stávají* –pioni a diverzanti, pomaha i a agenti mezinárodní reakce v boji proti komunismu.<sup>260</sup>

#### 4.2.4 Cholodov (Mejerovi ). Protiflidovské znaky obrazu kosmopolity.

Obraz *škosmopolityõ* se také za al pom rn záhy napl ovat protiflidovským obsahem, který byl pro širokou veřejnost patrn také srozumitelným znakem jeho cizího, nep átelského a –kodlivého p vodou.

Nejz eteln ji se to projevilo adou na první pohled neruských jmen, která se v lánkách o *škosmopolitismuõ* objevovala a která tená e neomyln informovala o flidovském p vodou jejich nositel . Ne–lo v–ak jen o to, fle ada osob, obvin ných z *škosmopolitismuõ*, opravdu byla flidovského p vodou, ale fle jejich flidovský p vod byl zám rn zd raz ován. Jiřl 30. ledna tak *šKu tura i fliz õ* upozornila na to, fle kritik J. Cholodov je vlastn Mejerovi .<sup>261</sup> V této praktice rozkrývání pseudonym pokračovala i dal–í periodika, zejména *šLit raturnaja gazetaõ*, díky níř se tená i dozv d li, fle B. Jakovlev je vlastním jménem Cholcman, Me nikov - Me man, Sanov - Smu son, Bula enko ó Berdi–evskij, Marti ó Finkel–tejn, fiadnov - Lif–ic, St bun ó Kacne son, apod.<sup>262</sup> Do stejné kategorie pat í i apelativizace vlastních jmen pouřívaná pro ozna ení *škosmopolit õ* jako celku (*šA tmaniõ, šgurvi ověõ, šalpersovéõ* apod.), p í emřl jména, která k tomu byla vyuffívána, byla výhradn jména flidovská.

<sup>258</sup> *Za patrioti eskuju sovětskiju dramaturgiju*. Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949; *Teorija i praktika kosmopolitov v kinokritike*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949.

<sup>259</sup> *Za patrioti eskuju sovětskiju dramaturgiju*. Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949.

<sup>260</sup> Srov.: *Protiv antimarksistskich kosmopoliti eskich š teorijõ v filosofii*. Lit raturnaja gazeta, 9.3.1949; *Protiv kosmopolitizma v iskusstvoznanii*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949; *Za novyj rascvet kinoiskusstva*. Lit raturnaja gazeta, 5.3.1949; *Razgromi burľuaznuju agenturu v kinoiskusstve*. Sovetskoje iskusstvo, 5.3.1949.

<sup>261</sup> *Na uřldych pozicijach, O proiskach antipatrioti eskoj grupy teatra nych kritikov*. Ku tura i fliz , 30.1.1949.

<sup>262</sup> *Bezrodnyje kosmopolity*. Lit raturnaja gazeta, 12.2.1949; *Protiv antipatrioti eskoj kritiki*, Lit raturnaja gazeta, 12.2.1949; *Do konca razobla i kosmopolitov. Na plenum pravlenija SSP Ukrajiny*. Lit raturnaja gazeta, 9.3.1949; *Re–ite no razobla i proiski burľuaznych estetov*. Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949. *Ras isti dorogu peredovomu iskusstvu Ukrajiny*. Sovetskoje iskusstvo, 12.3.1949.

Protiffidovské zaměření je ale patrné i v jiných vrstvách textu kampaní, v nichž byly objeveny i některé hluboce zafixované tradice i přes odsudky a stereotypy fideovských mstevníků a kapitalistických velkomstevníků.

### **Kramáci a –ejdáci. Stereotyp o fidech jako nepracujících parazitech.**

Námstek tajemníka Svazu sovětských spisovatelů A. Sofronov na stranickém schůzce hovořil o skupině divadelních kritiků jako o *škramáci* a *šnestoudných makléřích*.<sup>263</sup> *Lit raturnaja gazeta* se naopak rozhorlila nad *šslabo-skými inteligenty* typu *Subockého*, *šchamtivci* (*šrva i*), *š–ejdáci* (*šfuliki*) a *špovale i* (*šlodyri*), pro ně je charakteristický *šsvrab minulosti* (*škorosta pro–logo*) a *šodpor k práci*.<sup>264</sup>

V uvedených případech byl aktivizován stereotyp o fidech, kteří manuálně nepracují, ale snaží se přivývat a cílev domáhají obohacovat na úkor šnefidů, založený na tradici socioekonomické roli fideů v šneproduktivních profesích (správci statků, obchodníci, kramáci, lichváři). Prostřednictvím tohoto stereotypu je pak možné vysvětlit i to, proč byla kampaň proti kosmopolitismu ať na výjimky zacílena nikoli do autorů umleckých děl (divadelníků, spisovatelů, hudebníků i filmařů), ale do autorů kritiků a teoretiků, tedy do té části humanitní inteligence, jejíž představitelé umlecká díla sami nevytvářejí, pouze hodnotí, analyzují a kritizují umlecká díla vytvořená jinými lidmi, především ruskými (ruskými sovětskými) umělci.

Opozice ruských umělců a kritiků s neruskými jmény je ještě podtrhována zděrazováním skutečnosti, že ti druzí ani nejsou Rusové, neztotožní se s Ruskem a v–echno ruské nenávidí. *šPravda* se tak 28. ledna ptala, jakou představu máme mít A. Gurvi o národním charakteru ruského sovětského *lovka* a *šLit raturanja gazeta* dodala, že se pouze *švysmíval historii ruského národa, charakteru ruského lovka, samotnému Rusku*.<sup>265</sup> I. A. tman podle sovětské propagandy *šnenávidí v–echno ruské, v–echno sovětské*, Juzovskij *šo er oval historickou minulost i budoucnost Ruska a ruského národa* a *šnechce znát ruský jazyk, ruský národ, ruskou kulturu* a Subockij nepoznává ruskému národu ani jedinou hrdinskou vlastnost.<sup>266</sup> Kritici *škosmopolitě*

<sup>263</sup> *Na partijnom sobranii Soveta sovětskich pisatelej*. Sovetskoje iskusstvo, 12.2.1949.

<sup>264</sup> *Su–estvo bezdu–noje*. *Lit raturnaja gazeta*, 16.2.1949.

<sup>265</sup> *Ob odnoj antipatrioti eskoj gruppe t atralnych kritikov*. *Pravda*, 28.1.1949; *Za patrioti eskuju sovětskuju dramaturgiju*. *Lit raturnaja gazeta*, 26.2.1949.

<sup>266</sup> *Burfbaznyj nacionalist A tman*. Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949; *Do konca razobla i antipatrioti eskuju gruppu t atralnych kritikov*. *Lit raturnaja gazeta*, 29.1.1949; *Su–estvo bezdu–noje*. *Lit raturnaja gazeta*, 16.2.1949.

pak navíc *šani neum jí psát rusky* a domlouvají se jazykem, který *šruskému tená i zní barbarsky a podivn ō*.<sup>267</sup>

### **Kosmopolita Ahasver. Stereotyp o šV ném fidiovi.**

šVy jste Moskvan? ō  
šNe, já jsem kosmopolita, nejsem nikde hlá-en. ō (í )  
A po krátké pauze dodal: šVíte, já jsem opravdu kosmopolita Ahasver. ō<sup>268</sup>

T mito slovy vstupuje do d je povídky Vsevoloda Ivanova š*Ahasver ō* (š*Agasfer ō*) jeho hlavní postava. Apokryfní legenda o šbludném ō i šv ném ō fidiovi, poutníku asem i prostorem, pat í mezi úst ední mýty evropské kultury. Zejména prost ednictvím p eklad evropských romantik doputoval v první polovin 19. století také do ruské literatury a jejím prost ednictvím do ruského kulturního a společenského kontextu.

V obrazu š*Ahasvera ō*se prost ednictvím synekdochické metonymie *pars pro toto* odráží p edstava celého fidoovského národa, jeho nuceného putování po vyhnání z Jeruzaléma a rozptýlení do celého sv ta, stejn jako adu staletí trvající flivot v diaspo e. Tento charakter obrazu š*Ahasvera ō* vystihl M. Gorkij v eseji š*Legenda o Ahasverovi ō šV ném fidiovi ō* (š*Legenda ob Agasfere ō šVe nom fide ō*): šTato legenda (í ) v obraze jednoho fiida jakoby podtrhuje nesmrtelnost izraelského národa, rozestého po celé zemi a v-ude vynikajícího svou flivotaschopností.<sup>269</sup>

V antisemitském diskurzu se obraz š*Ahasvera ō* jako reprezentanta celého fidoovského společství objevuje od druhé poloviny 19. století. Jeho prost ednictvím bylo poukazováno na kulturní odli-nost fiid a jejich neukotvenost, nezako en nost ve společnosti, ímfl byl zpochyb ován jejich status jako rovnoprávných ob an . Jakýmsi vrcholem vyuffití obrazu š*Ahasvera ō* k propagaci antisemitismu je na nacistický pseudodokumentární film š*V ný fiid ō* (š*Der ewige Jude ō*), nato ený v roce 1940 jako sou ást propagandistické p ípravy škone ného e-ení ō.<sup>270</sup>

<sup>267</sup> *Do konca razobla i antipatrioti eskuju gruppu t atra nych kritikov*. Lit raturnaja gazeta, 29.1.1949.

<sup>268</sup> IVANOV, Vsevolod. *Agasfer*. Librosek. Mnogo knig [ online ]. Dostupné z www: <<http://lib.rus.ec/b/207436/ ead>>.

<sup>269</sup> GORKIJ, Maksim. *Legenda ob Agasfere ō Ve nom fide*. *Predislovije*. In: *Legenda ob Agasfere : Poemy ōMbarla, Lenau i Beranfle*. Pet rburg, 1919.

<sup>270</sup> FINGERLAND, Jan. *Ahasver ō v n na cestách*. *Teologie&Spole nost*, 3, 2005. Dostupné z www: <<http://www.cdk.cz/ts/clanky/92/ahasver-vecne-na-cestach/>>

Obraz *škosmopolityõ* jako odrodilce bez vlasti, *lov ka šbez rodu a plemeneõ*, *šilegálního tuláka po lidském spole enstviõ* (*šbespa portnyj brodjaga v elove estveõ*) k tomuto symbolickému obrazu *šAhasveraõ* a jeho atribut m bezprost edn odkazuje, ímfl je v sémiotické rovin p edev-ím akcentován jeho fíidovský p vod *škosmopolityõ*.<sup>271</sup>

### **Hrdinové a zbab lci. Stereotyp o zbab lých fíidech.**

*šNárod ví, jak si tihle Zalkindové a Libermanové po ínali v týlu a na front , a není t fké si p edstavit, jaký to d lá dojem,õ* napsala v srpnu 1948 A. A. fíidanovovi jistá L. Kraskovová, která si st flovala na p evahu fíid v redakci literárního asopisu *šNovyj mirõ* a kritik fíidovského p vodu publikujících na jeho stránkách.<sup>272</sup> Úmysln tak zahrála na notu pevn zako en ného stereotypu o tom, fle se fíidé za druhé sv tové války vyhýbali aktivní vojenské slufb , skrývali se v týlu a nepodíleli se na hrdinství a ztrátách sov tského lidu.

Tuto dezinformaci í ila na okupovaných územích n mecká nacistická propaganda. Spolu s adou dal-ích protifíidovsky zam ených hesel byla sou ástí celkové propagandistické strategie, která p edstavovala p íchod n mecké armády jako osvoboditelský boj proti šfíidobol-evik mõ, utla ujícím neruské národy. Zejména na území Ukrajiny a B loruska padla tato propaganda na fíivnou p du p ípravenou na jedné stran silným separatismem a na stran druhé tradi n p ítomnou silnou judofobií, cofl se projevilo zna ným nár stem antisemitských nálad mezi místním obyvatelstvem.

Ze sov tské strany se za války ozývaly ojedin lé hlasy, které se tento stereotyp snaffily vyvrátit. Nap íklad Ilja Erenburg v asopise *šBo -evikõ* psal: *šZbyte n N mci popouzeli na-e národy proti fíid m. V každém pluku jsou fíidov-tí vojáci, kte í spolu s ostatními vojáky odváfñ brání spole nou vlast, a tam, kde byla prolita spole ná krev, je inkoust pomluv bezmocný.õ*<sup>273</sup> Byly to v-ak hlasy spí-e ojedin lé, které nemohly p ehlu-ít daleko siln j-í hlas oficiální sov tské propagandy, bagatelizující zásluhy voják fíidovského p vodu v bojových operacích Rudé armády. Nap . v lednu 1943 byla v tomtéfl asopise *šBo -evikõ* publikována statistika voják odm n ných bojovými vyznamenáními a medailemi sestavená podle národnostního klí e. fíid m bylo v tomto

<sup>271</sup> *Do konca razobla i antipatrioti eskuju gruppu t atra nych kritikov.* Lit raturnaja gazeta, 29.1.1949; *Re-ite no razobla i proiski burfluaznych estetov.* Lit raturnaja gazeta, 26.2.1949.

<sup>272</sup> *Pis'mo L. Kraskovoj A.A. fíidanovu: Protiv zasi ja jevrejev v pe ati.* In: *Stalin i kosmopolitizm*, s. 185.

<sup>273</sup> *Bo -evik, . 19-20, 1942.* Cit. dle KOSTYR ENKO, G. *Tajnaja politika Stalina*, s. 228.

pohledu je známo úplně poslední místo - po Rusech, Ukrajincích, Belorusech, v nichž ostatních sovětských titulárních národnostech a dokonce i po Burjatech, Čerkesech, Jakutech a dalších minoritních národnostních skupinách, což naprosto neodpovídalo jejich reálným zásluhám.<sup>274</sup>

K znevažování obyvatelstva za druhé světové války v rámci sovětského obyvatelstva velkým dílem byla i sovětská politika šmlení o holocaustu. V sovětských médiích se informace o masovém vyhlazování fíidovských obyvatel na okupovaných územích ať na výjimky neobjevovaly a případy masových vražd, jako například v Babím Jaru, byly interpretovány jako součást nacistického teroru proti sovětskému mnohonárodnostnímu obyvatelstvu jako celku, event. se vyvířil eufemistický obrat *špokojní obyvatelé* (*šmirnyje fít li*). Informace o holocaustu neměly prakticky žádný prostor ani v hlášeních *šMimo ádné komise pro dokumentování a vyšetřování nacistických zločinů* (*š rezvy ajnaja gosudarstvennaja komisija po ustanoveniju i rassledovaniju zločinij n mecko-fa-istskich zachvatikov i ich soobnikov*, GK), založené v listopadu 1942. Neobjevily se dokonce ani v souvislosti s osvobozením Osvětimi zaútkem května 1945. Masový protifíidovský teror byl medializován jen ojediněle. Sám Stalin se o něm zmínil pouze jednou, například v výročí V SR v roce 1941, kdy ovšem nacistickou genocidu zcela nevhodně porovnal k erznosným pogromům v době carského Ruska. Informace o vyvraždění sovětských fíidů měly šexporní charakter a v poměrně podrobné podobě se objevovaly ve zprávách určených pro zahraniční média.<sup>275</sup>

Stereotyp o tom, že se fíidé na celkovém utrpení ani hrdinství sovětského lidu během tzv. Velké vlastenecké války nepodíleli, byl pro sovětskou společnost v poválečném období stále velmi živý. Tím spíše, že právě kolem utrpení a hrdinství sovětského lidu a jeho válečného vítství byl budován celý poválečný sovětský ideologický a propagandistický diskurs. Není tedy divu, že sovětská propaganda tento stereotyp během kampaně proti *škosmopolitismu* oprávněně a vyvířila jako jeden z charakteristických znaků obrazu *škosmopolity*, čímž posílila jeho protifíidovský obsah.

<sup>274</sup> G. Kostyrenko uvedené údaje porovnal s archivními dokumenty ministerstva obrany a spořítal, že fíidé podle potudlených vyznamenání zaujímali v lednu 1943 čtvrté a v polovině téhož roku dokonce třetí místo. Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s.95.

<sup>275</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 224-227.

V kampani se tak zdá, že málo podíl *škosmopolitů* na válečných aktivitách, distanc od válečných profitů, nepochopení pro hrdinství sovětského lidu a pro oběti, které položil. V horším případě pak distanc a nepochopení stoupá cynismus a přezíravost. V oblasti umění se to projevuje kritikou děl s válečnou tematikou. Divadelní kritik A.S. Gurvi tak byl označen za člověka, který si *šneváří ani sovětského lidu, ani jeho statečného boje proti hitlerovcům, ani na jejich nesmrtelných hrdin, ani jejich idejí bolševismu, které drfely pít život pracující a vojáky Sovětského svazu v kruté válce nové roky* *š*. Naopak se hrdinství ruského národa vysmívá se a poplivává ho.<sup>276</sup> Reflektor a filmový kritik L. Trauberg za války natočil film, který *šznevažoval obrazy sovětských patriotů ústní Velké vlastenecké války* *š* a B. Dajredžijev s klidem pomluvil naráz deset povídek o Velké vlastenecké válce, když je označil za *šmalom – ácké nesmysly tváří se jako pravá patriotická literatura*.<sup>277</sup>

#### 4.3 Trpaslíci a giganti. Vizualizace obrazu kosmopolity

Protifidovský prvek kampaně velmi jasně vystává v propagandě pracující s vizuálními prostředky, zejména v politické karikatuře. Příznačné je z tohoto pohledu například karikatura *šTrpaslíci a giganti* *š* (*šPigmeji i giganty* *š*), která v humoristickém časopise *šKrokodil* *š* 10. března 1949, která zobrazuje útoky *škosmopolitů* na různé druhy sovětského (ruského) umění a která jí svým názvem odkazuje na propastný rozdíl mezi oběma stranami a na jejich nerovnocennost (příloha 2).<sup>278</sup> Divadelní umění je zde symbolizováno kresbou echovovského Racka, příměří výbor autora lyrických a impresionistických dramát byl dán spíše snadným provedením názvu jeho hry do vizuální podoby než jejím socialisticko-realistickým charakterem. Za vzor sovětské dramatiky byl jinak tradičně pokládán Gorkij, jeho hry by ovšem patrně nešlo zobrazit tak elegantní zkratkou. Hudba má podobu portrétů velkých ruských klasiků. Literaturu symbolizuje budova selsov tu, nad ní vlaje rudá vlajka (odkaz na soudobou poému A. N. dogonova *šVlajka nad selsov tem* *š* (*šFlag nad selsov tom* *š*)). Film je znázorněn postavou sovětského filmaře stojícím za rudou kamerou a výtvarné umění konvenčním sousoším dřívka a rolnice.

<sup>276</sup> *Vrag sovetskoj ku tury Gurvi*. Sovetskoje iskusstvo, 26.2.1949; *Ich metody*. Liternaja gazeta, 2.3.1949.

<sup>277</sup> *Bezrodnyje kosmopolity v kinoiskusstve*. Sovetskoje iskusstvo, 19.2.1949; *Otopenec o kosmopolit*. Liternaja gazeta, 23.2.1949.

<sup>278</sup> *Krokodil*, 7, 10. 3. 1949.

Tyto ikony sovětského (ruského sovětského) umění jsou představeny ve světlých barvách, neúměrně velké, vzdálené a nedostupné pro malé, tmavé, karikované postavy *škosmopolitů*, kteří se na ně snaží odnikud zdola zaútočit. *Škosmopolité* na těchto karikaturách nesou výrazné semitské rysy – výrazné skobové nosy, ostré brady, dlouhé tenké krky, husté jeřábové obočí, řídké nebo naopak husté černé vlasy, rachitické nebo naopak vypasené postavy. Rovněž mají některé atributy, jako kulaté brýle nebo typické klobouky, jasně konotují filidovský charakter postav. *Škosmopolit* v pravém dolním rohu šidivadelní karikatury se nápadně podobá Lvovi Trockému. Trockij jako znak, v němž se jeho osobnost promítla již ve 30. letech, v sobě vhodně propojuje význam filidovství s nesmiřitelným politickým a ideologickým nepřátelstvím.

Aby byl jejich negativní význam ještě zřejmější, jsou tělesné znaky, na kterých z nich obohaceny o šnelidské prvky, jako křivá kopyta nebo oslí uši v šidivadelní části karikatury. V poslední šidivadelní karikatuře pak jsou *škosmopolité* redukováni do podoby jakéhosi hmyzu, –váb nebo červ, kterým z lidské podoby zůstaly pouze hypertrofované semitské rysy a v jednom případě pouze klobouk jako sémiotický znak filidovství. Významové pole obrazu *škosmopolity* tímto případem redukuje na význam šidivadel.

Karikatura se však zdaleka neomezuje na filidovský charakter *škosmopolitů*. Podobně patrná je i jejich tělesná odlišnost, konotovaná zejména prostřednictvím znakového charakteru oblečení, které zcela neodpovídá dělnicko-rolnickému standardu: fraky, bílé límky, pruhované kalhoty, lakované polobotky na podpatku. Výrazná je také intelektuálnost *škosmopolitů*, předávaná rovněž prostřednictvím oblečení a doplňků (brýle), ale také například prostřednictvím estetizace jejich boje proti sovětskému umění: jejich zbraní jsou pera, jejich municí inkoust, v nichž některých případech otrávený (inkoustová lahvička vyzdobená lebkou a zkříženými hnáty). Patrný je rovněž prvek prozápadní orientace *škosmopolitů*. Jeden z nich útočí na ruskou klasickou hudbu klavírem v podobě saxofonu – emblematického hudebního nástroje úpadkové západní hudby. Ve šidivadelní části karikatury pak *škosmopolit* mává před rudou kamerou kovbojským kloboukem (*šstarým kovbojským kloboukem Ameriána Griffitha, sebraným na hollywoodském smetišti*, jak uvádí doprovodný text) a ve druhé ruce drží ceduli ukazující směr do Hollywoodu, kam se snaží odvést pozornost sovětského filmaře.

#### 4.4 Záv r

Na této karikatu e je zároveň dob e patrný celkový charakter celé kampan proti *škosmopolitismu*o. Ten v sob zahrnoval vnit ní i vn j-í moment, p i emfl oba byly úzce provázány. Kampa proti *škosmopolitismu*o m la výraznou protizápadní orientaci, p i emfl její protizápadní osten byl postupn zesilován, ímfl se z n j stala úst ední osa celé kampan . Akcent na patriotismus, adorace v-eho sov tského, p edev-ím ruského sov tského, a odsouzení jakékoli orientace na Západ slouffilo v kontextu formující se studené války k radikální ideologické a politické izolaci od šnep átelskéhoo západního tábora.

Kampa proti *škosmopolitismu*o byla zacílena zejména do ad humanitní inteligence, jejífl nivelizace a unifikace je klí ová pro získání totální kontroly nad spole ností a její ideologickou homogenizaci. V tom kampa proti *škosmopolitismu*o navazovala na období vrcholné *šfldanov-tiny*o, která se pod heslem boje proti *šantipatriotismu*o a *špoklonování p ed Západem*o snaflila o totéfl.

S protiintelektuálním zam ením úzce souvisí protiffidovský charakter kampan . Ten není moflné redukovat na skute nost, fle velkou ást ob tí kampan tvo ily osoby ffidovského pvodu, protofle jich zastoupení v kulturní a vdecké oblasti bylo v d sledku emancipa ních a asimila ních proces ruského ffidovstva po pádu monarchie proporcionáln zna n vysoké. To je jist nezpochybnitelný fakt. D leffité v-ak je, jak vyplynulo z p edcházející analýzy, fle tvrci kampan cílen offivovali n které hluboko usazené protiffidovské p edsudky a stereotypy. Protiffidovské konotace v-ak tvo ily jen jeden prvek obrazu *škosmopolity*o jako *šnep ítele*o.

V následujícím období protizápadní a protiffidovské motivické okruhy výrazn posílily a propojily se. Jakýmsi p edobrazem tohoto vývoje m fle slouffit karikatura *šZaoceánský sup: Mými pery psalí* o (*šZaokeanskij stervjatnik: Moimi perami pisalí* o) oti-t ná v asopise *šKrokodil*o 20. b ezna 1949 (p íloha . 3).<sup>279</sup> Do velké popelnice umíst né t sn u zdi, která p es celou plochu obrázku neprody-n odd luje ony šdva táboryo, jsou spolu se svými texty vyhozeni i moskev-tí divadelní kritici. Za touto zdí íhá na svou ko ist sup, mrchoffrout, který znovu akcentuje významové propojení *škosmopolitismu*o s tlením a smrtí. Sup má na hlav s výraznými semitskými rysy posazen cylindr s americkou vlajkou. V jednom znaku se tu spojuje význam

západu, bohatství a flidovství, který bude v podobě amerických flidovských finančních dominovat další klíčové kampani sledovaného období s výrazným protiflidovským rozměrem.

---

<sup>279</sup> Krokodil, . 8, 20.3. 1949.

## 5 ŠP ÍPAD LÉKA Ő.

Dne 13. ledna 1953 byla ve všech klíčových sovětských novinách a v rozhlase zveřejněna zpráva tiskové agentury TASS o odhalení a zatčení skupiny lékařů s povětšinou neruskými jmény, kteří prostřednictvím špatné diagnózy a nevhodné léčby přivodili smrt A.S. <sup>TM</sup>erbakova a A.A. fidanova a stejným způsobem chtěli usmrtit další významné představitelé země. Tito lékaři měli být napojeni na mezinárodní sionistické organizace a jejich prostřednictvím na zahraniční zpravodajské služby.<sup>280</sup> Toto oznámení stálo na počátku další rozsáhlé propagandistické kampaně, která ovládala sovětská média až do Stalinovy smrti a kterou stalinský antisemitismus svým způsobem kulminoval.

### 5.1 <sup>TM</sup>pióni, traviči, vrazi v bílých plátech. Vyostření obrazu nepřítelů

Podobně jako v případě kampaně proti *škosmopolitismu* i tentokrát sovětská propaganda zkonstruovala figuru nepřítelů kolektivního a skupinu lékařů. V průběhu celé kampaně je skupinový charakter akcentován. Propaganda hovoří o šskupině (šteroristická skupina lékařů), šbandě (šbanda zve v lidské podobě (šbandy elovekoobraznych zverejō), šbanda travičů, šodporná banda nájemných vrahů), štlupě (štlupa lékařů o travičů (š-ajka vraej otravitelejō) i šhaldě (šku kaō) (šfalostná halda opovržených zrádců vlastiō).<sup>281</sup> Dále sledně je také užíváno množné číslo šléka iō: šléka i o zá-kodníciō, šléka i o zloinciō, šléka i o vraziō. Také jejich činnost je zobrazována jako činnost skupinová, organizovaná, předem promyšlená a naplánovaná - přisobili šúmyslně (šnamerenoō) a šzámrně (šumy-enoō), podle šzlo iných plánů.<sup>282</sup>

Jak je patrné, významové pole tohoto obrazu šnepítelů bylo budováno kolem pojmu šzlo ině, přičemž se jednalo jak o zlo in proti životu jednotlivce (švraziō, štravi iō. šzabijáciō (šumertviteliō), tak proti státu (š-pióniō, šagentiō, šteroristiō, šzrádci vlastiō). V rámci kampaně však má i zlo in proti jednotlivci povahu protistátní, nebo šzlo ině činnost lékařů o usmrcení prostřednictvím špatné diagnózy a nevhodné léčby - byla zaměřena výlučně proti významným sovětským politikům (A.S.

<sup>280</sup> *Arest gruppy vraej-vredit lej.* Pravda, 13.1. 1953.

<sup>281</sup> *Arest gruppy vraej-vredit lej.* Pravda, 13.1. 1953; *Podlyje piiony i ubijcy pod maskoj professorov o vraej.* Pravda, 13.1.1953; *Piiony i ubijcy pojmany s poli nym.* Komsomoškaja pravda, 13.1.1953; *Piiony i ubijcy razoblaeny.* Litraturnaja gazeta, 13.1.1953.

<sup>TM</sup>erbakov, A.A. fidanov) a vojenským velitel m, tedy p edstavitel m státu. Léka i se také provinili i proti n kterým abstraktním mravním a morálním zásadám: *špo-lapali posvátnou zástavu v dyõ, špo-pinili est v dc õ, špo-pinili u-lechtilý a vysoce cen ný titul léka eõ*<sup>283</sup> Tato provin ní jsou z pohledu propagandy skoro stejn závafná, jako ta první: *šKrom vlastizrady není ohavn j-í zlo in, nefl zklamání d v ry nemocného, není odporn j-í zlo inec, nefl vrah, skrývající se za bílým léka ským plá-t m,õ* shrnula hierarchii zlo in *šPravdaõ* a *šKrokodilõ* dodal, *fle šhistorie nezná takovou naprostou zdivo elost (šodi anieõ), takovou hloubku morálního pádu.õ*<sup>284</sup> Oproti p edcházejícímu období se tak obraz skupiny léka jako *šnep íteleõ* výrazn vyost uje.

## 5.2 Zv v lidské podob . Dehumanizace obrazu nep ítele

Jedním ze základních znak skupiny léka , který konotuje jejich nep átelskou podstatu, je utajenost, skrytost, maska skrývající pravou tvá . *šPodlí -pioni a vrazi pod maskou profesor ó léka õ*, hlásala 13. ledna *šPravdaõ*.<sup>285</sup> Léka i byli *šžáludní a dob e maskovanõ*, skrývali se *šza vysoké a u-lechtilé tituly v dc õ, špod maskou profesor medicíny a v dc õ*.<sup>286</sup> Podobn jako v p ípad kampan proti *škosmopolitismuõ* proto byl základním dynamickým momentem kampan proces jejich odhalení a demaskování. *šPioni a vrazi odhaleniõ*, hlásala 13. ledna *šLit rturnaja gazetaõ*.<sup>287</sup> asopis *šKrokodilõ* pak otiskl karikaturu, která probíhající kampa zkratkovit znázornila práv jako proces demaskování nep ítele (p íloha . 4). Z postavy, kterou v poníflující m a dehonestující m gestu drflí za límec neúm rn veliká ruka - ruka zákona nebo d lnická p st ó padá bílý plá- se symbolem erveného k ífle, léka ská epice a maska nesoucí výrazné semitské rysy (kulaté brýle, dlouhý ostrý nos, dlouhá tenká bradka). Zpod p evleku flidovského léka e se dere obtloustlá postava amerického gangstera v tmavých brýlích a pruhovaném obleku, z jeho fl zakrvácených prst se na zem sypou americké mince. Stopy od n j vedou k cylindru s nápisem *šamerická, britská rozv dka, Jointõ* a se symbolem amerického dolaru, ze kterého vykukuje n kolik postav maskovaných za klobouky, tmavé brýle a dlouhé plá-t . *šOrgány státní bezpe nosti*

<sup>282</sup> *Arest gruppy vra ej-vredit lej*. Pravda, 13.1. 1953.

<sup>283</sup> *Podlyje -piony i ubijcy pod maskoj professorov ó vra ej*. Pravda, 13.1.1953; *šPiony i ubijcy razobla eny*. Lit rturnaja gazeta, 13.1.1953.

<sup>284</sup> *Po ta Lidiji Timan-uk*. Pravda, 20.2.1953; *O -ipannyj dfojnt*. Krokodil, 20.2.1953.

<sup>285</sup> *Podlyje -piony i ubijcy pod maskoj professorov ó vra ej*. Pravda, 13.1.1953.

<sup>286</sup> *Po ta Lidiji Timan-uk*. Pravda 20.2.1953; *Podlyje -piony i ubijcy pod maskoj professorov ó vra ej*. Pravda, 13.1.1953; *šPiony i ubijcy razobla eny*. Lit rturnaja gazeta, 13.1.1953.

odhalily teroristickou skupinu léka ó zá-kodník , agent zahrani ních rozv dek,õ uvádí text doprovázející karikaturu.<sup>288</sup>

Peníze sypoucí se z rukou odhaleného nep ítele jsou nejen znakem napojení na zahrani ní zpravodajské sluffby, ale také znakem jeho bezcharakterní prodejnosti. Výrazy, kterými propaganda léka e ozna ovala, asto konotovaly práv tuto prodejnost: šnájemní vraziõ, šnájemní agentiõ, šföldáciõ (šnajmitiõ), kte í se šprodaliõ a šbyli koupeniõ za dolary a libry. Jak uvedla šPravdaõ: šbylo prokázáno, fle v-ichni lenové teroristické skupiny léka sloufili zahrani ní m rozv dkám, prodali jim du-i i t lo, stali se jejich nájemnými agenty.õ<sup>289</sup>

Jako lidé, kte í šprodali du-i i t loõ, pak léka i p estávají být lidskými bytostmi, ztrácejí právo být ozna ováni za š lov kaõ. Stávají se z nich švyvrhelové lidského spole enstvíõ (šizvergi elove estvaõ), šzv v lidské podob õ (š elovekoobraznyje zveriõ), šodporné zr dyõ (šgnusnyje vyrodkiõ), které šztratily lidskou podobuõ.<sup>290</sup> Proti takovým nelidským bytostem mohou i v é e šv deckého socialismuõ platit magická zaklínadla ó ša jsou navfdy prokletiõ, ša jsou t ikrát prokletiõ, vyzývá sov tská propaganda.<sup>291</sup>

### 5.3 Antisemitské významové pole

Prvním patrným znakem konotujícím protiffidovský charakter kampan byla i v tomto p ípad jména léka , o jejichfl zat ení informovala zpráva TASS. Z devíti jmen jich bylo -est výrazn neruských, konotujících ffidovský p vod svých nositel - M.S. Vovsi, M.B. Kogan, B.B. Kogan, A. I. Fe dman, J. G. Etinger a A.M. Grin-tejn.

Zpráva v-ak rovn fl uvád la, fle v t-ina zat ených léka - a v závorce byli vyjmenováni práv ti s neruskými jmény - byla napojena na mezinárodní ffidovskou burfbozn nacionalistickou organizací šJointõ a pokyny ke své innosti dostávala prost ednictvím moskevského léka e B.A. Tméliovi e, jednoho z nedávno popravených zástupc ffidovského antifa-istického výboru, a S. Michoelse, který zde byl p esn p t

<sup>287</sup> Тщiоны и убийцы разобла eny. Lit raturnaja gazeta, 13.1.1953.

<sup>288</sup> Следы преступлений. Крокодил, 30.1.1953.

<sup>289</sup> Подлыже -пiоны и убийцы под маской профессоров ó vra ej. Pravda, 13.1.1953.

<sup>290</sup> Arest gruppy vra ej-vredit lej. Pravda, 13.1. 1953. Подлыже -пiоны и убийцы под маской профессоров ó vra ej. Pravda, 13.1.1953; Тщiоны и убийцы под ли inoj u enych ó vra ej. Izvestija, 13.1.1953.

<sup>291</sup> Сионисти eskaja agentura amerikanskogo imperIALIZMA. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953. Po ta Lidiji Timan-uk. Pravda, 20.2.1953.

let od své násilné smrti vydávané za tragickou nehodu poprvé veřejně označen za *šzánámého fídovského buržoazního nacionalistu* a za zvrstvení mezi nepřáteli státu.<sup>292</sup> Propaganda tak poprvé prolomila mlčení, které provázelo likvidaci fídovské inteligence a proces proti fídovskému antifašistickému výboru, v němž byly teprve před půl rokem vyneseny rozsudky smrti. Zároveň tak zdraznila jeho provázanost s *šp ípadu JAKŮ* s aktuálními kauzami kremelských lékařů.

Protifídovský charakter nové kampaně byl tedy tentokrát konotován mnohem otevřeněji a ostentativněji, nežli v případě kampaně proti *škosmopolitům*, přičemž jeho významové pole se rozevíralo od tradičních protifídovských stereotypů přes antisemitismus po antiizraelské výpady.

### 5.3.1 Jidášská tlupa. Tradiční protifídovské stereotypy

Hluběji v textu kampaně se rozeznávají i ty, které tradiční, historicky, socioekonomicky a kulturně podmíněné protifídovské stereotypy a fobie, které protifídovský charakter kampaně dále posilovaly. Nejvýraznější z nich byl stereotyp o rituální vraždě.

Mýtus o tom, že talmud předepisuje jako přísadu do tradičního fídovského nekvašeného chleba křesťanskou, nejlépe dětskou krev, vyrůstá z archetypální xenofobní představy cizince jako nositele smrti (války, epidemie, sucha apod.). Obraz cizince, požívajícího děti, tak představoval jakési univerzální varování před nebezpečím, které ohrožuje pokračování rodu.<sup>293</sup> Spolu s příchodem křesťanství se znakové pole *šfida* jako nositele smrti rozšířilo o význam odpovědnosti za smrt Ježíše Krista, jedné z hypostází trojjediného křesťanského Boha, který nejvýrazněji přetrvává v obraze Jidáše. Od dob osvícenectví stereotyp o rituální vraždě ustoupil do pozadí, ale ve vdomí společnosti přetrvával dál, například prostřednictvím švýcarského strážníka. V moderní době pak byl akcentován například v procesu s Leopoldem Hilsnerem v letech (1899) a Mendelem Bejlisem v Rusku (1913).

Ozvuky tohoto stereotypu o rituální vraždě zaznívají i v propagandistické kampani následující po odhalení skupiny fídovských lékařů. Obraz *švrahů* a *štravů*, kteří podle propagandy připravili o život několik významných sovětských inženýrů,

<sup>292</sup> *Arest gruppy vračej-vredit lej*. Pravda 13.1. 1953.

<sup>293</sup> PELLAR Tým. *Hrdí orlí ve smrtelném obkláčení: Polské stereotypizované vidění moderního světa*. Praha, 2009, s. 42-43.

ozna ovaných za šsyny své vlastiō, s cílem rozložit zemi a oslabit její obranu, tedy p iřpravit jí vále nou porářku, toto stereotypní schéma cizince (fiida) jako nositele smrti napl uje.

asopis šKrokodilō v eseji šTravi iō (šOtraviteliō) ozna il zat ené léka e za Jidá-e, šjidá-skou tlupuō (šiuđina -ajkaō) a Michoelse za škomedianta, pro n jfl nebylo nic svaté, který za t icet st íbrných prodával svoji du-i šzemi filutého áblaō, jifl si vybral za vlast.ō<sup>294</sup> V obraze Jidá-e se také znovu akcentuje význam šprodejnostiō, šzaprodanostiō, který je analyzován vý-e. Av-ak nosnost tohoto biblického p irovnání je výrazn umocn na tím, fe podle vy-et ovatel se léka i m li pokusit p iřpravit o zdraví a flivot nejvy-í sov tské vedení, v etn samotného Stalina, který v rámci sov tské mýtotvorby p edstavoval bytost nedostupnou, nadlidskou, v nou ó tedy jakési sekulární sov tské bořstvo.

Zat ení léka i tak pro sov tský sv t p edstavovali nositele jak smrti šfyzickéō (vydání SSSR na vále nou porářku), tak smrti šduchovníō, škosmickéō (smrt sov tského bořstva). Stereotyp rituální vrařdy tak v tomto p ípad nabyl univerzálního rozm ru.

### 5.3.2 Pretendenti na sv tovládu. Protisionistické znaky kampan

Burfloazní nacionalismus byl ze sov tského pohledu ideologií nep átelskou, nebo p ímo ohrořoval ideologické základy, na nichfl byl Sov tský svaz vystav n. Sionismus jako flidovský burfloazní nacionalismus pak navíc odporoval i sov tské politice podporující asimilaci a deetnizaci ruských fiid . šKomunisté a sionisté se ost e rozcházelí v pohledu na sociální ideál flidovství, na místo, roli a budoucnost jeho historicky vzniklých tradi níh samosprávných orgán a nábořenských institucí, na perspektivy národnostní státnosti i problematiku jazyka spojujícího v-echny fiidy sv taō, popsal vztah sov tského reflimu k sionismu G. Kostyr enko.<sup>295</sup> Organizované sionistické skupiny p sobící na území Sov tského svazu proto byly zlikvidovány jifl ve dvacátých letech, a to za významné podpory prosov tských jidi-ských organizací. Ty tak z pohledu sov tské moci splnily svou historickou úlohu, proto byly jejich aktivity ve 30. letech postupn utlumeny. Vytvo ení flidovské autonomní oblasti na Dálném Východ v roce 1934 pak Sov tský svaz prezentoval jako definitivní a úsp -né

<sup>294</sup> Otravit li. Krokodil, 30.1.1953.

<sup>295</sup> KOSTYR ENKO, G. *Tajnája politika Stalina*, s. 61.

roz e-ení šfidovské otázkyõ na svém území. V období po druhé sv tové válce se v-ak v souvislosti s mezinárodn -politickým vývojem na Blízkém Východ sionistická otázka znovu aktualizovala.

š*Odhalení bandy léka ó travi je úderem proti mezinárodní fidovské sionistické organizaciõ*, uvedla 13. ledna š*Pravdaõ* v lánku doprovázejícím oti-t ní zprávy TASS, a akcentovala tak protisionistické zam ení kampan .<sup>296</sup> Toto protisionistické zam ení bylo budováno p edev-ím prost ednictvím offivení tradi ního stereotypu o celosv tové fidovském spiknutí. Ten se zrodil b hem 19. století, kdy se velká ást fid velmi rychle asimilovala a zapojila do ekonomických, politických a kulturních aktivit v t-inové spole nosti. Obrovský úsp ch ady finan ník a podnikatel fidovského p vodu, který oslaboval výsadní postavení aristokracie a církve, vyvolával nejen závist, ale i podez ení, fle ho bylo dosafeno nepoctiv , zejména prost ednictvím nadnárodního propojení fidovských komunit. Obavy z fidovského spiknutí s cílem naru-ít tradi ní spole enské uspo ádání a ovládnout sv t se zhmotnily v podob tzv. š*Protokol sionských mudrc õ*, které byly poprvé publikovány v roce 1903 v carském Rusku a staly se jedním ze základních kamen moderního antisemitismu.<sup>297</sup>

Obraz mezinárodních fidovských organizací, jejichfl škrvavá *chapadlaõ* se natahují nejen do Sov tského svazu, ale i do dal-ích zemí sov tského bloku, byl jedním z dominantních obraz kampan .<sup>298</sup> Tyto organizace mívaly podle sov tské propagandy obrovský vliv a kontakty na nejvy-ích místech v mnoha zemích ó s ruským ministrem vnitra Pleve, Vilémem II., tureckým sultánem, papeflem i Chamberlainem. š*Na zemi neexistuje fádná reak ní síla, s nífl by se sionisti tí líd i nepokou-eli navázat vztahy,õ* uvád la š*Komsomo skaja pravdaõ*, p i emfl jim p isoudila i úzké kontakty s fa-istickou Itálií a hitlerovským N meckem.<sup>299</sup>

Jak v-ak upozornila tatáfl š*Komsomo skaja pravdaõ*, po druhé sv tové válce se mezinárodní sionistické organizace dostaly pod kontrolu amerických imperialist : š*Toto hnutí, -iroce rozv tvené po celé Evrop , zahrnující mnoho r zných organizací, se zdálo být pro nové pretendenty na sv tovládu velmi vhodným nástrojem -pionáfle, diverze a*

<sup>296</sup> Podlyje -piony i ubijcy pod maskoj professorov ó vra ej. Pravda, 13.1.1953.

<sup>297</sup> Srov.: LAQUEUR, W. *M níci se tvá antisemitismu*, s. 85 nn. O Protokolech sionských mudrc téfl nap . TAZBIR, Janusz. *Protokoly sionských mudrc : pravda nebo podvrh?* Praha, 1996.

<sup>298</sup> *Teroristi eskij akt v Te -Avive i fa -ivaja igra pravit lej Izrailja*. Pravda, 14.2.1953.

<sup>299</sup> *Sionistskaja agentura amerikanskogo imperializma*. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953.

*-k dcovství, zam eným proti Sov tskému svazu a lidov demokratickým zemím.*<sup>300</sup>  
V rámci stereotypu o sv tové m ffidovském spiknutí se tak protiffidovské sémiotické pole velmi úzce propojuje se sémiotickým polem protizápadním.

Sionistické organizace, jak je zobrazuje sov tská propaganda, jsou tedy na Spojených státech zcela závislé. Jsou jejich *šhorlivými lokaji*, kte í se *šprodali podn cova m války*.<sup>301</sup> Pod rou-kou dobro innosti financují jejich aktivity ameri tí ffidov-tí podnikatelé a banké i, kte í prost ednictvím svého finan ního vlivu uplat ují i vliv politický. Pro Spojené státy p itom sionistické organizace plní hlavn š-pinavou práci, *ty šnejzlo inn j-í úkoly*, *ty šnej-pinav j-í a nejhnusn j-í rozkazy*, *š-pinavé a krvavé povely*.<sup>302</sup> *šNeexistuje fádáná hanebnost a podlost, kterou by sionisti tí agenti nevykonali, aby si -plhli u svých pán .*, uvedly *šIzvestija*.<sup>303</sup> Provozují tak teroristickou a diverzní innost, -pionáf, sabotáf, *šhnusné provokace a avantýry proti zemím mírového, lidov -demokratického tábora*, jako byly nap . práv aktivity zat ených léka .<sup>304</sup>

Klí ové postavení v tomto ohledu zaujímá *šJoint*, který podle zprávy TASS vytvo ıla americká rozv dka a vyuffívála ho pro *š-piónskou, teroristickou a dal-í podvratnou innost*.<sup>305</sup> V o ích sov tské propagandy se z této organizace stalo *šcentrum mezinárodní -piónské a diverzní innosti*, jeho f kádry se *šverbují z r zných antispole enských fívl (špodonki ob- estva)*, *trockist* , *burfbazních nacionalist a r zných odrodilých kosmopolit* , *kte í za dolary prodávají svou est, sv j národ a svou zemi*.<sup>306</sup> K t m propaganda po ítála i zat ené léka e.

Z postu pretendent na sv tovládu, který jim p isuzoval stereotyp o celosv tové m ffidovském spiknutí, tak mezinárodní ffidovské organizace v sov tské propagand sledovaného období klesly na úrove nástroje v rukou nového uchaze e o ovládnutí sv ta.

<sup>300</sup> *Sionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialisma*. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953.

<sup>301</sup> *Izrai v planach amerikanskich imperialistov*. Izvestija, 24.2.1953.

<sup>302</sup> *Sionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialisma*. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953; *O- ipannyj šDfjont*. Krokodil, 20.2.1953; *Otravit li*. Krokodil, 30.1.1953.

<sup>303</sup> *Izrai v planach amerikanskich imperialistov*. Izvestija, 24.2.1953.

<sup>304</sup> *Izrai v planach amerikanskich imperialistov*. Izvestija, 24.2.1953.

<sup>305</sup> *Arest gruppy vra ej-vredit lej*. Pravda 13.1. 1953.

<sup>306</sup> *Izrai v planach amerikanskich imperialistov*. Izvestija, 24.2.1953.

### 5.3.3 Sme ka vzteklých ps z Tel Avivu. Protiizraelské znaky kampan

Jak bylo uvedeno výše, sionistická problematika se v Sovetském svazu znovu aktivizovala zejména v souvislosti se vznikem Izraele. Protisionistické a protiizraelské znaky byly proto v sovětské propagandě velmi úzce významově spojovány. Sovětská zahraniční politika vůči Izraeli prošla v poválečném období poměrně dramatickou a rychlou proměnou od jakéhosi patrona nové lidové státnosti v době jejího vzniku k pozici jejího nesmiřitelného nepřítele v době, kdy začal přecházet do orbity vlivu Spojených států. Tento zahraniční politický obrat kulminoval právě po útoku roku 1953. Výbuch bomby na sovětském velvyslanectví v Tel Avivu dne 9. února se stal pro sovětskou stranu záminkou pro přerušování diplomatických styků s Izraelem. Toto rozuzlení, které nemělo se dlouhodobě schylovalo, mělo na sémiotickou podobu kampaně výrazný vliv.

Sovětský svaz ve své oficiální reakci publikované 12. února v sovětských médiích obvinil oficiálního představitele Izraele ze *šsystematického podnícování nenávnosti a nepřátelství k Sovetskému svazu* a jejich oficiální omluvu označil za *šfalešnou hru, mající za cíl zamést stopy tohoto zločinu a zbavit se za něj odpovědnosti*.<sup>307</sup> V následujících dnech v sovětských médiích protiizraelská rétorika významně posílila.

Podle sovětské propagandy izraelská oficiální reprezentace dlouhodobě vedla proti Sovetskému svazu *štvavou kampaň, která získala šobzvlášť prudký charakter* právě v době, kdy byla v Sovetském svazu odhalena skupina *švrahů v bílých pláštích* a kdy i další země sovětského bloku vedly procesy proti diverzním a teroristickým aktivitám agentů sionistických organizací. *šKomsomo skaja Pravda* proto mohla dát do jedné významové řady případ spiknutí skupiny lékaře, proces proti Slánskému v Československu a exploze v Tel Avivu a označit je za *šlánky jednoho štetu*.<sup>308</sup> Případ lékaře dala do přímé souvislosti s podvratnou činností Izraele proti SSSR také *šPravda*, která mimo jiné uvedla, že *šsme ka vzteklých ps z Tel Avivu je ve své krvežíznivosti nechutná a odporná*.<sup>309</sup>

Sovětská propaganda však intenzivně budovala obraz Izraele jako pouhého nástroje v rukou amerického imperialismu. Například *šKomsomo skaja pravda*

<sup>307</sup> *Nota Sovetskogo pravítelstva o prekrašenií diplomatičeskich otnošenij s pravítelstvom Izrailja v svjazi s vzryvom bomby na teritorii sovetsoj missii v Izraile*. Pravda, 12.2.1953.

<sup>308</sup> *Sionističeskaja agentura amerikanskogo imperialisma*. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953.

<sup>309</sup> *Terrorističeskij akt v Te-Avive i fašivaja igra pravitelej Izrailja*. Pravda, 14.2.1953.

uvádí, že *šfaktickými majiteli Izraele jsou mocné americké finanční skupiny*.<sup>310</sup> Práv americký fíidovský kapitál podle sovětské propagandy p emnil Izrael v *šzákladnu amerického imperialismu na Blízkém východě, ve švojenskou a námořní základnu a –piónské centrum USA* a v *špedpolí pro organizaci vojenských avantýr proti Sovětskému svazu a lidov –demokratickým zemím*.<sup>311</sup> Izrael a jeho vrcholní p edstavitelé byli oznaováni za *šlokaje amerických imperialistů*, kteří jsou *špod ízení americkým monopol m, švypl ují p íkazy Washingtonu, šjednají na rozkaz USA* a *šplní ty nejprovokativn í úkoly podn covatel válek*.<sup>312</sup>

Podle novin *šKomsomo skaja pravda* uznání Izraele ze strany USA p edcházela dohoda mezi tehdejším námstkem ministra zahraničí USA Deanem Achesonem a bývalým ministrem financí a významným americkým fíidovským filantropem Henrym Morgenthauem, podle nífl bude Izrael bezvýhradn sloufit *šagresivním plán m amerického imperialismu*.<sup>313</sup> Izrael tak v obrazu budovaném sovětskou propagandou ztratil svou suverenitu, za jejífl vznik se Sovětský svaz kdysi tolik zasazoval, a stal se pouhou loutkou v rukou amerického imperialismu a amerického fíidovského kapitálu.

#### **5.4 Kanibalové skrývající se v jeskyních Wall Street a City. Protizápadní znaky kampan .**

Jiřl v rámci kampan proti *škosmopolitismu* protizápadní rétorika postupn sílila a nabývala pro celkovou podobu kampan ná d leflitosti. V kampani, provázející *šp ípad léka* ō, se protizápadní významové pole stalo naprosto dominantním. Vlávala se do ní v t–ina znak , sémantických ad i ostatních významových polí kampan , které jej tak obohacovaly o nové motivy.

Protizápadní, zejména protiamerické významové pole bylo budováno zejména pomocí vále né rétoriky. Spojené státy, event. tandem Spojené státy a Velká Británie, v ní mfl v–ak USA m ly vřdy v d í roli, vystupovaly jako agresori nového vále ného konfliktu, jako *š–elmy, které páchají odporné zlo iny, organizují jednu provokaci za druhou a rozn cují vále nou hysterii*, ō jako *švále ní –tvá i*, kteří se hore nat chystají

<sup>310</sup> *Sionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialismu. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953.*

<sup>311</sup> *Sionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialismu. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953; Izrai v planach amerikanskich imperialistov. Izvestija, 24.2.1953.*

<sup>312</sup> Tamtéfl.

<sup>313</sup> *Sionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialismu. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953.*

šrozpoutat po flár nové sv tové války, proto šzesilují závody ve zbrojení, staví vojenské základny, stloukají agresivní bloky.<sup>314</sup>

Jejich cílem není nic menšího než ustavení vlády nad celým sv tem. Americkému (americko-britskému) imperialismu šnedá spát plán nadvlády nad sv tem, je šposedlý blouznivými plány na dobytí sv tovlády.<sup>315</sup> Uskute n ní tohoto úmyslu je v ak možné pouze prost ednictvím likvidace sovs tského bloku, štábora míru a demokracie.<sup>316</sup> Proto Spojené státy a jejich p isluhovat i organizují proti t mto zemím diverzní innost. šMnohokrát se chapadla t chto hyder natahovala p es oceány a mo e k na-im hranicím, šdramatickou metaforou popisuje jejich aktivity šKrokodil, zatímco šPravda špon kud p ízemn ji konstatuje, že jak dokazují mnohá fakta, šnitky v-ech zlo inných protistátních spiknutí, odhalených v posledních letech v zemích demokratického tábora, vedou k lídr m americko-britského agresivního bloku.<sup>317</sup>

Propaganda tak šp ípad léka ů a n která dal-í odhalená protistátní spiknutí v zemích lidov -demokratického bloku, jako byl proces s L. Rajkem v Ma arsku, s T. Kostovem v Bulharsku, s R. Slánským v eskoslovensku, a n které dal-í, p ípisovala p ímé podvratné innosti Spojených stát . Jako d kaz pro svá tvrzení vyuffivala informaci o p íjetí amerického federálního šZákona o vzájemné bezpe nosti (šMutual Security Act) z íjna 1951, který schvaloval uvoln ní částky 100 milion dolar na podvratnou innost proti SSSR a sovs tskému bloku. šZ t chto prost edk si také kupovaly r zné zrádce vlasti bez sv domí a cti, v etn nyní odhalené skupiny vrah v bílých plá-ích, šuvád la nap . šLit raturnejaja gazeta ša dal-í média v podstat parafrázovala totéž.<sup>318</sup>

Jak se v ak Sov tský svaz hodlá t mto diverzním aktivitám bránit? Za jediný skute n funk ní nástroj boje s nep ítelem byla ozna ena švysoká politická bd lost.<sup>319</sup> Propaganda tedy na rozdíl od p edcházející kampan proti škosmopolitismu šnejen odhalovala a demaskovala nep ítele, ale zároveň m la i výrazný apelativní charakter:

<sup>314</sup> Šionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialisma. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953; Izrai v planach amerikanskich imperialistov. Izvestija, 24.2.1953; Vy-e revoljucionnuju bdit nos . Komsomo skaja pravda, 12.2.1953

<sup>315</sup> Otravit li. Krokodil, 30.1.1953; Тѣiony i ubijcy razobla eny. Lit raturnejaja gazeta, 13.1.1953.

<sup>316</sup> Šionisti eskaja agentura amerikanskogo imperialisma. Komsomo skaja pravda, 24.2.1953.

<sup>317</sup> Otravit li. Krokodil, 30.1.1953; Svobodnyje narody povy-ajut bдите nos . Pravda, 27.2.1953.

<sup>318</sup> Тѣiony i ubijcy razobla eny. Lit raturnejaja gazeta, 13.1.1953.

<sup>319</sup> Komsomolec, povy-aj revoljucionnuju bdit nos . Kosmomo skaja pravda, 1.2.1953.

mobilizovala celou společnost ke zvýšení ostrážitosti. *šKomsomol e, zvy-revolu ní bd lostõ, šVy-e revolu ní bd lostõ, šZvy-ovat politickou bd lostõ i prost šBd lost!õ, vyzývala propaganda.*<sup>320</sup> Opakovaná v mnoha různých podobách tak variovala základní leninské heslo *šLidé bd teõ: šbýt bd lým v-ude, každou hodinu a na každém krokuõ, šbýt stále ve st ehuõ, apod.*<sup>321</sup>

Za vzor takové revolu ní bd losti byla dáována lékařka Lidije Timan-uková, která v roce 1948 upozornila MGB na svůj nesouhlas se záv ry ostatních členů konsilia lékařů ošetujících před smrtí A.A. fidanova. Tento postup byl označen za šhrdinský činõ a L. Timan-uková za něj byla vyznamenána nejvyšším sovětským státním vyznamenáním - řádem V.I. Lenina. Tato sovětská šJohanka z Arkuõ, která se jako jediná postavila proti skupině v hlasných profesorů medicíny a strhla z nich masku, za níž skrývali svou pravou tvář vraha a zrádce, byla označena za šsymbol sovětského patriotismu, vysoké bd losti, nesmišitelného a muštného boje s nepřáteli na-í vlastiõ.<sup>322</sup> Ze skutečné postavy Lidije Timan-ukové se stal sémiotický znak nejvyšších sovětských ctností. Její portrét tak patří šna nejvýznamnější místo v každém rodinném albuõ.<sup>323</sup>

Zajímavé však je, v čem komu a v čem má být sovětský boj k bd lý. Pochopitelně v čem západnímu imperialismu: *šAni na okamžik nesmí sovětské občané zapomínat na nebezpečí, které hrozí na-í vlasti ze strany mezinárodní imperialistické reakce, ani na okamžik nesmí oslabovat svou bd lost k intrikám válečných tvů a jejich agentů.*<sup>324</sup> Propaganda však vyzývala, aby se ostrážitost a bd lost občanů zaměřila také do vlastních řad: *šI u nás se je-ť n kde zachovaly zbytky rozdrčených kapitalistických tvů, zamaskování nohsledů vymyšlených antisovětských skupin, různých rozložených fivl, rozkradašného socialistického majetku. I u nás se je-ť zachovaly p efitky buržoazní ideologie, psychologie a morálky soukromého vlastnictví, udrželi se nositelé buržoazních názorů a buržoazní morálky ó fiví lidé, skrytí nepřátelé*

<sup>320</sup> *Komsomolec, povy-aj revoljucionnuju bdit nos* . Kosmomo skaja pravda, 1.2.1953; *Vy-e revoljucionnuju bdit nos* . Komsomo skaja pravda, 12.2.1953; *Povy-a političeskuju bdit nos* . Izvestija, 15.1.1953. *Bdit nos !* Lit ratnaja gazeta, 17.1.1953.

<sup>321</sup> *Komsomolec, povy-aj revoljucionnuju bdit nos* . Kosmomo skaja pravda, 1.2.1953; *Povy-a političeskuju bdit nos* . Izvestija, 18.1.1953.

<sup>322</sup> *Po ta Lidiji Timan-uk*. Pravda, 20.2.1953.

<sup>323</sup> Tamtéž.

<sup>324</sup> *Patriotizm sovětského eloveka*. Izvestija 31.1.1953.

na-eho národa. <sup>325</sup> Média v té době publikovala různé fejetóny, v nichž odhalovala v-emošné podvody, krádeže, machinace a příklady nedostatku bdlosti, které podobné ne-vary umofnily. Takové články byly v regionálním tisku běžné už od konce 40. let, v centrálních novinách se však objevily teprve v době kampaní provádějící špípad lékařů. <sup>326</sup> Příznačné je, že u každého aktéra z čehož fejeton nesla neruská jména o podvodník L.E. Rofman, melinář z kyjevského masokombinátu A.V. Emec, falešný vdec A. Mapiro, lékař-podvodník V.B. Kafdan apod. <sup>327</sup> Jejich rejdy umofnila právě ztráta bdlosti sovětských lidí. Špravda tak v článku doprovázejícím publikaci zprávy TASS upozornila, že kromě odhalených agentů západních rozvědek má země ještě dalšího nepřítel, šnepozornost/roztržitost (šrotozejstvo) našich lidí, které tvoří šflivnou přídu pro zloinné zločinnictví. <sup>328</sup> V rámci kampaní tak vzniká nový obraz vnitřního nepřítel.

Proces odhalení nepřítelů a zdraznění patriotismu jako nejvyšší činnosti <sup>329</sup> má do sovětských ad vnést ještě v této jednotu: *šje-ť t sn ji se semkneme okolo strany a jejího v dce soudruha Stalina*. <sup>330</sup> Podobná monolitnost má být vnesena i do celého sovětského bloku, a to prostřednictvím posílení přátelství mezi lidovodemokratickými zeměmi a Sovětským svazem. <sup>331</sup> To nejen prohloubí izolaci šdemokratického tábora od štábora agresivního imperialismu, ale zároveň to sovětský blok výrazně posílí: *šSemknuté do jediného a mocného socialistického tábora, svobodné národy v dí, že je v c socialismu a demokracie neporazitelná. Sebev dom krájejí kup edu a neohlížejí se ani na provokace, ani na zastrašování*. <sup>332</sup> Výsledek jakéhokoli budoucího konfliktu je tak předem rozhodnut.

## 5.5 Závěr

Podíváme-li se zpět na znění zprávy tiskové agentury TASS, můžeme snadno určit základní sémiotická pole, která určovala charakter celé kampaně. Zpráva

<sup>325</sup> *Povy-a političeskuju bđite nos*. Izvestija, 18.2.1953.

<sup>326</sup> Srov.: KOSTYR ENKO, G. *Stalin protiv "kosmopolitov"*, s. 267-268.

<sup>327</sup> *Povy-a političeskuju bđite nos*. Izvestija, 18.2.1953; *Svetila i sputniki*. Pravda, 6.1.1953; *Prostaki i prochodimec*. Pravda 7.2.1953.

<sup>328</sup> *Podlyže piony i ubijcy pod maskoj professorov ó vraej*. Pravda, 13.1.1953.

<sup>329</sup> *šivotvornyj sovetskij patriotizm*. Komsomolskaja pravda, 28.2.1953; *Patriotizm sovetskogo eloveka*. Izvestija, 31.1.1953.

<sup>330</sup> *Po ta Lidiji Tima-uk*. Pravda, 20.2.1953.

<sup>331</sup> *Svobodnyje narody povy-ajut bđite nos*. Pravda, 27.2.1953.

oznamuje, že šv t-ina ú astník teroristické skupiny (v závorce uvedeni léka i s neruskými jmény ó pozn. aut.) byla napojena na fřidovskou burřboazn - nacionalistickou organizací šJointō, kterou zalořila americká rozv dka...ō Z tohoto krátkého úryvku je z ejmé, že se jedná o významové pole protifřidovské (neruská jména, šřidovská organizaceō), protisionistické (šřidovská burřboazn -nacionalistická organizaceō) a protizápadní (š kterou zalořila americká rozv dkaō), p i emfl v-echna tato pole jsou velmi úzce provázána a jen t řlko je lze od sebe odd lit.

Dominantu celé kampan tvo í protizápadní významové pole, k n mufl se v-echna ostatní sbíhají. Úst ední figurou nep ítele tak je americký (event. angloamerický) imperialismus, usilující o nadvládu nad celým sv tem. Kampa se tak jasn adí do kontextu Studené války, která p edstavovala osu tehdej-í mezinárodní politiky. S kontextem Studené války úzce souvisí i protisionistická a protiizraelská rétorika kampan , která v-ak konotuje i její ostré protifřidovské zam ení.

Kampa provázející spiknutí léka byla ve svém protifřidovském, antisemitském zam ení daleko otev en j-í, neřl kampa proti škosmopolit mō. Obraz šřidaō jako šnep íteleō v ní zároveň prod lal zajímavý obrat. V rámci kampan proti škosmopolit mō byli řidé vnímáni sice jako prvek svým zp sobem cizorodý a -kodlivý, ale p ece tvo ící sou ást jakéhosi jednoho sov tskéřho celku (záke ná nemoc napadající organismus, parazit na zdravých výhoncích, jed, proudící organismem, apod.), tedy jako obraz nep ítele vnit nířho. V nové kampani se jejich pozice m ní a zároveň komplikuje. Obraz šřidaō jako šnep íteleō se v souvislosti s celkovým protizápadním zam ením kampan výrazn externalizuje, a to v podob mezinárodního sionismu a Izraele. Zároveň v-ak z stává prost ednictvím r zných p eřitř burřboazní ideologie, názor a morálky zako en n v sov tské spole nosti. řidé tak v rámci této kampan nadále konotují šnep íteleō vnit nířho, stávají se v-ak také výrazným šnep ítelemō vn j-ím. Tento posun paradigmatu umofl uje práv výrazná mnohvrstevnatost znakového charakteru obrazu řidovství a jeho rozsáhlé významové pole.

---

<sup>332</sup> Tamtéřl.

## Závěr

Výsledky předchozí analýzy mohou být shrnuty do následujících pěti bodů :

1. Sémiotická textová analýza jednoznačně prokázala, že obě kampaně, jak kampaň proti *škosmopolitismu* v roce 1949, tak kampaň provázející *šp ípad léka ů* v roce 1953, byly orientovány protifidovsky. Nicméně protifidovské významové pole nebylo ani v jednom z předpisů významovým polem jediným, nedá se tedy hovořit o čistě antisemitských kampaních.

Protifidovský charakter kampaní nebyl vyjádřen otevřeně a explicitně, ale stal se skrytým v podobě znaků. Tento skrytý charakter protifidovských projevů měl důvodů, ať už renomé ochránce fidovského obyvatelstva, které si SSSR budoval za druhé světové války, ohlas holocaustu v poválečném období i mezinárodních politických aspektů dle Blízkém Východě. Významným důvodem také byla přetrvávající ideologie internacionalismu, přejatá z porevoluční doby, která však byla důležitým faktorem i ve stalinském období, a to jak s ohledem na vnitřní situaci (např. potlačování nacionalistických tendencí některých konstitutivních národů), tak v mezinárodním ohledu (např. protifašistická propaganda). Antisemitismus a jeho projevy byly v Sovetském svazu trestným činem.

2. Protifidovské významové pole tvořilo nedílnou součást procesu budování obrazu jedné ze základních figur sovětského ideologického kánonu - obrazu *šnep útele*. Obraz *šnep útele* je považován za hlavní dynamický prvek totalitárních reflimů a nástroj, kterým tyto reflimy ospravedlily svou existenci. S tím souvisí i výrazná bojová a válečná sémantika obou kampaní.

Právě souvislost s budováním obrazu *šnep útele* také naznačuje, proč byl ve sledovaných kampaních využit právě obraz *šfida*. Vysvětlení je třeba hledat v tom, že obraz *šfida* nese s obrazem *šnep útele* shodné znaky, a to především znaky konotující cizost, vyloučení, pocit ohrožení apod. Jako takový proto ani *šfid* ani *šnep útel* nepatřili do *šna-ů* společnosti, představuje negaci jejích hodnot. V tomto ohledu byla figura *šfida* zjevným a pochopitelným nástrojem při konstrukci obrazu *šnep útele*.

Obraz *šfida* vzhledem k výrazné mnohovrstevnatosti svého znakového charakteru a širokému významovému poli, které vytváří, mohl dobře konotovat jak

*šnep íteleõ* vnit ního v podob *šodrodilých kosmopolit õ*, *šburfloazních nacionalist õ*, *šzrádc vlastiõ* a *švrah v bílých plá-tíchõ*, tak *šnep íteleõ* vn j-ího v podob mezinárodního sionismu. V obraze *šfiidaõ* se tak spojují ob základní podoby obrazu *šnep íteleõ* - vnit ní i vn j-í. *šfidéõ* tak v sov tské propagand vystupovali jako figura jakéhosi št etíhoõ, která stojí mimo kategorie *šná-õ* (*šsov tskýõ*) a *šcizíõ*, mimo kategorie *šmyõ* a *šoniõ*.

3. Obraz *šfiidaõ* jako *nep íteleõ* m l ve sledovaném období zna nou dynamiku. V kampani proti *škosmopolitismuõ* zahrnoval zejména významové pole spjaté s *šintelektuálnostíõ*, což odpovídá tomu, že tato kampa byla zam ena zejména do ad humanitní inteligence, jejífl nivelizace a unifikace byla klí ová pro získání totální kontroly nad spole ností a její ideologickou homogenizaci. V kampani provázející *šp ípad léka õ*, která byla ve svém protifidovském zam ení daleko otev en j-í, pak byl v obraze *šfiidaõ* kladen akcent na jeho vztah se západním imperialistickým táborem i p ímo zahrani ní p vod. Protifidovské významové pole se tak výrazn propojovalo s významovým polem protizápadním a obraz *šfidõ* jako *šnep íteleõ* se v souvislosti tímto protizápadním zam ením kampan výrazn externalizoval, a to v podob mezinárodního sionismu a Izraele.

4. V tomto ohledu dynamika obrazu *šfiidaõ* odráflí vývoj utvá ení obrazu *šnep íteleõ* obecn . Cílem kampani proti *škosmopolitismuõ* byla p edev-ím ideologická homogenizace sov tské spole nosti po fázi ur ité liberalizace pom r v období druhé sv tové války a zároveň její radikální separace od západního kapitalistického tábora. Proto byl v roce 1949 kladen d raz zejména na *šnep átelstvíõ* vycházející zevnit spole nosti, tedy na *švnit ního nep íteleõ*. Jífl pr b hu této kampani v-ak postupn zesilovalo její protizápadní významové pole, které se v roce 1953 b hem kampani provázející *šp ípad léka õ* stalo naprosto dominantním. Tento vývoj je nutné p íkládat vývoji na mezinárodní scén , zejména eskalaci Studené války, založené na nesmi ítelném nep átelství šdemokratickéhoõ a šimperialistickéhoõ tábora. *šNep ítelõ* byl proto v této fázi hledán zejména vn sov tské spole nost.

5. Stalinský antisemitismus, jak se projevoval ve sledovaných kampaních, se tak výrazn odli-oval od judofobie carských dob založené na historicky podmín ných náboflenských a socioekonomických antagonismech v ífidovskému obyvatelstvu, i od

etnických a rasových motivací jako v případě nacistického Německa. Nelze je ani redukovat na pouhou psychopatologii Stalinovy osobnosti.

Stalinský antisemitismus tvořil jen jednu součást celkového obrazu *šneperů*, který byl vyvíjen jako určitá odvodná vnitřní i vnější politiky režimu, stejně jako ospravedlnění vnitřních i zahraničních problémů. Jako takový měl tedy především politický charakter. Svými projevy však ovlivnil tradiční zakoreněné stereotypy, komplexy a fobie především judofobie. Zejména po útěkem roku 1953 v rámci davové hysterie, kterou vzbudil *šneperův lékař*, hrozilo, že by se oba tyto dva proudy mohly prolínat a přerůst do podoby otevřeného protijidovského násilí, což by bezpochyby otřásl samotnými základy sovětské říše a jejím sociálním uspořádáním. Než k tomu však mohlo dojít, byla kampaň (ať už na Stalinův pokyn nebo v důsledku jeho smrti) zastavena.

Vzhledem k politickému charakteru i rezonanci, kterou vyvolávala v sovětské společnosti, v níž byly tradiční protijidovské stereotypy hluboce zakoreněny, mohla tato specifická podoba antisemitismu jako prostředek formování obrazu *šneperů* přetrvávat i v post-stalinském období.

## Summary

The period of late Stalinism (1948-1953) witnessed sharp rise of anti-Jewish animosity and discrimination from the part of the Soviet regime. These tensions were caused by both domestic factors (ideological diversification of Soviet intellectual elite, escalation of Jewish nationalism, struggle for power among highest nomenclature) as well as international factors (transformation of the Soviet-Israeli relations, rise of the Cold War). The thesis analyzes, how these circumstances were reflected at that time. Therefore it tries to identify, how the image of 'The Jude' was formed by the Soviet propaganda and how it changed in the given time period. As a general framework for this analysis the concept of 'The Enemy' will serve which is considered to be one of the basic elements of totalitarian ideologies. The thesis examines by means of semiotic method two significant propaganda campaigns of that period, namely campaign against the 'cosmopolitanism' in January - March 1949 and campaign accompanying 'The Doctors' Plot' during January - March 1953. It would try to identify, how the image of 'The Enemy' was connected at that time with the notion of 'The Jew'.

The thesis is divided into two broad sections. The first one (Chapters 1,2 and 3) comprises theoretical background of the analysis based on definitions of two basic concepts - image of 'The Enemy' and anti-Semitism - and description of historical background grounded in thorough assessment of the state of the art in the research field. Historical context of the analysis contains three sub-sections beginning with explanation of the ideological shift from original Soviet internationalism to the so called state anti-Semitism in mid 1930s, following with description of the role of Soviet Jews during the World War II and culminating in historical account of the crucial period 1948-1953.

Second section (Chapters 4 and 5) is dedicated to semiotic analysis of two main antisemitic campaigns of that time. Firstly, the 'cosmopolitanism' campaign is analysed in three semiotic frameworks: construction of cosmopolitanism/patriotism dichotomy, the image of cosmopolite and the visual metaphors. The second part concerns the campaign accompanying 'The Doctor's Plot'. It is organized into four semiotic fields: sharpening the image of 'The Enemy', dehumanisation of 'The Enemy', antisemitic connotations and anti-Western rhetorics.

In conclusions I argue that while the campaigns were definitely anti-Semitic, the anti-Semitic nature could not be formulated explicitly because of several reasons

including the ideological framework of the revolutionary internationalism, Holocaust reception and international political controversy concerning the Near-East. Secondly, the use of anti-Semitic signs during the campaigns could not be explained by any socio-economic, racist or individual resentment, but as a strong political instrument contributing to the construction of 'The Enemy' of the Soviet regime. The dynamics of these propaganda activities followed the dynamics of rising tension caused by the Cold War. Interestingly, the image of 'The Jew' could be part of both the 'Inner' as well as the 'Outer' 'Enemy'.

## Použitá literatura

### Teorie a metodologie

#### Monografie:

- ARENDOVÁ, Hannah. *P vod totalitarismu*. Praha, 1996.
- BARTHES, Roland. *Kritika a pravda*. Praha, 1997.
- BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha, 2004.
- ERNÝ, J., HOLETMJ. *Sémiotika*. Praha 2004.
- DOUBRAVOVÁ, Jarmila. *Sémiotika v teorii a praxi : Prom ny a stav oboru do konce 20. století*. Praha, 2002.
- ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Praha, 2009.
- ECO, Umberto. *Mysl a smysl. Sémiotický pohled na sv t*, Praha 2000.
- FIDELIUS, Petr. *e komunistické moci*. Praha, 1998.
- GLANC, Tomáš-(sest.). *Exotika : Výbor z prací tartuské -koly*. Brno, 2003.
- HAWKES, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno, 1999.
- KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog, román. Texty o sémiotice*. Praha 1999.
- LAQUEUR, Walter. *M níci se tvá antisemitismu : Od starov ku do dne-ních dn .* Praha, 2007.
- LÉVI-STRAUSS, C. *Strukturální antropologie*. Praha, 2006.
- LÉVI-STRAUSS, C. *My-lení p írodních národ .* Liberec, 1996.
- LÉVI-STRAUSS, C. *Smutné tropy*, Praha, 1966.
- LOEWENSTEIN, Bed ich W. *My a ti druzí : D jiny, psychologie, antropologie*. Brno, 1997.
- MACURA, Vladimír. *TMastný v k (a jiné studie o socialistické kultu e)*. Praha, 2008.
- PELLAR TMmon. *Hrdí orlí ve smrtelném obklí ení : Polské stereotypizované vid ní moderního sv ta*. Praha, 2009.
- SARTRE, Jean Paul. *Réflexions sur la question juive*. Paris, 1946.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurz obecné lingvistiky*. Praha, 1996.
- TAZBIR, Janusz. *Protokoly sionských mudrc : pravda nebo podvrh?* Praha, 1996.
- TONDL, Ladislav.: *Mezi epistemologií a sémiotikou : Deset studií o vztazích poznání a porozum ní významu*. Praha, 1996.

#### Studie:

- FEIN, Helen. *Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations and Actions* In: FEIN, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism, Current Research on Antisemitism*. Vol. 1, Berlin, 1987.

FINGERLAND, Jan. *Ahasver ó v n na cestách*. Teologie&Spole nost, 3, 2005. Dostupné z www: < <http://www.cdk.cz/ts/clanky/92/ahasver-vecne-na-cestach/>>.

GLANC, Tomáš. *Závafná lehkost : Riskantní a v asné sondy mnohovrstevnatého spisovatele*. In: MACURA, Vladimír. *TMastný v k (a jiné studie o socialistické kultu e)*. Praha, 2008, s. 323-333.

HALPERN, Ben. *What is Antisemitism?* Modern Judaism, Vol. 1, No. 3 (Dec., 1981), ss. 251-262.

HOLZ, Klaus. *Die Antisemitische Konstruktion des š Drittenõ und die nationale Ordnung der Welt*. In: von BRAUN, Christina, ZIEGE, Eva-Marie (eds.). *Das "bewegliche" Vorurteil : Aspekte des internationalen Antisemitismus*. Würzburg 2004, ss. 43-63.

LUOSTARINEN, Heikki. *Finnish Russophobia : The Story of an Enemy Image*. Journal of Peace Research, Vol. 26, No. 2 (May, 1989).

PUFELSKA, Agnieszka. *Die š Judäo-Kommuneõ : Ein Feindbild in Polen. Das polnische Selbsterständnis im Schatten des Antisemitismus 1939-1948*. Paderborn: Schöningh, 2007.

## Historie

AVTORCHANOV, Abdurachman. *Zagadka smerti Stalina*. Frankfurt, 1981.

ANTONOV-OVSEJENKO, Anton. *The time of Stanin : Portrait of a Tyranny*. New York, 1981.

ANTONOV-OVSEJENKO, Anton. *Portret tirana*. Moskva 1994.

BARON, Salo W. *Russian Jews under Tsars and Soviets*. New York, 1964.

BOR<sup>TM</sup> AGOVSKIJ, Aleksandr Michajlovi . *Obvinjajetsja krov': dokumental'noje povestvovanije*. Moskva, 1994.

FATEJEV, A. V. *Obraz vruga v sovetskoj propagande : 1945-1954 gg*. Moskva, 2001.

DURMAN, Karel. *Popely je-t fflhavé : Válka a nukleární mír*. Praha, 2004.

HELLER, Mikhail. NEKRICH, Aleksand. *Utopia in Power*. London, 1982.

GELLER, Michial. N KRI , Aleksandr. *Utopija u vlasti*. Moskva, 2000.

GRÜNER, Frank. *Patrioten und Kosmopoliten : Juden im Sowjetstaat 1941-1953*. Köln, 2007.

KOSTYR ENKO, Gennadij V. *V plenu u krasnogo faraona : politi eskije presledovanija jevrejev v SSSR v posledneje stalinskoje desjatiletije : dokumental'noje issledovanije*. Moskva, 1994.

KOSTYR ENKO, Gennadij V. *Tajnaja politika Stalina : Vlast' i antisemitizm* . Moskva, 2003.

KOSTYR ENKO, Gennadij V. *Stalin protiv "kosmopolitov": vlast' i jevrejskaja intelligencija v SSSR*. Moskva, 2009.

LENDVAI, Paul. *Antisemitism without Jews : Communist Eastern Europe*. New York, 1971.

LEVIN, Nora: *The Jews in the Soviet Union since 1917 : Paradox of survival*. Vol.1, Vol. 2. London, New York, 1988.

- MASTNÝ, Vojtěch: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty. 1947-1953 : Stalinova léta*. Praha, 2001.
- MEDVEDEV, Roy A. *Let History Judge : The Origins and Consequences of Stalinism*. New York, 1973.
- MEDVED V, fiorez A. *Stalin i jevrejskaja problema : novyj analiz*. Moskva, 2004.
- MEDVED V, fiorez, MEDVED V, Roj. *Neznámý Stalin*. Praha 2003
- PICHOJA, Rudo f Germanovi . *Sovetskij Sojuz : istorija vlasti. 1945-1991*. Novosibirsk, 2000.
- RADZINSKIJ, Edvard Stanislavovi . *Stalin*. Moskva, 1997.
- REIMAN, Michal. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha, 2000.
- SOLŤENICYN, Aleksandr I. *Dvesti let vmeste. 1795-1995*. Moskva, 2001.
- SOLŤENICYN, Aleksandr, I. *Dv st let pospolu : D jiny rusko-Ťidovských vztah v letech 1917-1995*. Díl 1: Praha, 2004. Díl 2: Praha, 2005.
- ŤVARC, Solomon M. *Antisemitizm v Sovetskom sojuze*. N'ju-Jork, 1952.
- VAKSBERG, Arkadij I. *Stalin Against the Jews*. New York, 1995.
- VAKSBERG, Arkadij I. *Iz ada v raj i obratno. Jevrejskij vopros po Leninu, Stalinu i SolŤenicynu*. Moskva, 2003.
- VAKSBERG, Arkadij I. *Stalin proti Ťid m*. Praha, 2011.
- ZUBKOVA, Jelena Jur'jevna. *Poslevojennoje sovětskoje ob– estvo: politika i povsednevnost'. 1945-1953*. Moskva, 2000.

## **Prameny**

### ***Edice dokument :***

- Dekrety Sovetskoj vlasti*. T.1. Moskva, 1957.
- KOSTYR ENKO, Gennadij.V. (sost.). *Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR ot na ala do kul'minacii 1938-1953*. Moskva, 2005.
- MICE , M.: *Jevrei Ukrainy v 1943-1953 gg: o erki dokumentirovannoj istorii*. Kiev, 2004.
- NADŤAFOV, DŤlachangir Gusejn. BELOUSOVA, Zinaida Sergejevna (sost.). *Stalin i kosmopolitizm : dokumenty Agitpropa CK KPSS 1945-1953*. Moskva, 2005.
- NAUMOV, Vladimir P. (otv. red.): *Nepravednyj sud : poslednij stalinskij rasstrel: stenograma sudebnogo processa nad lenami Jevrejskogo antifa-istskogo komiteta*. Moskva, 1994.
- PINKUS, Benjamin (red.). *The Soviet Government and the Jews. 1948-1967: A Documented Study*. Cambridge, 1984.
- REDLICH, Shimon. *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia : The Jewish Antifascist Committee in the USSR, 1941-1948*. Boulder, 1982.
- REDLICH, Shimon. *War, Holocaust and Stalinism. A documented Study of the Jewish Antifascist Committee in the USSR*. Harwood Academics 1995.

REDLICH, <sup>1</sup>Imon (otv. red.), KOSTYR ENKO, Gennadij. (nau . red.). *Jevrejskij antifa-istskij komitet v SSSR 1941-1948: dokumentirovannaja istorija*, Moskva, 1996.  
*Sovetsko-izrail'skije otno-enija. Sbornik dokumentov*. Moskva, 2002.

*Tisk* (výb rov 1948-1953)

*Izvestija*

*Komsomo skaja pravda*

*Krokodil*

*Ku tura i fliz*

*Lit raturnaja gazeta*

*Pravda*

*Sovetskoje iskusstvo*

**Seznam p íloh**

**P íloha . 1: Bespa portnyj brodjaga. Krokodil, . 8, 20. 3. 1949 (obrázek) .**

**P íloha . 2: Pigmeji i giganty. Krokodil, . 7, 10. 3. 1949 (obrázek).**

**P íloha . 3: Zaokeanskij stervjatnik: Moimi perami pisalií Krokodil, . 8, 20. 3. 1949 (obrázek).**

**P íloha . 4: Sledy prestuplenij. Krokodil, 30. 1. 1953 (obrázek).**